

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı
Türkiyat Araştırmaları Doktora Programı

**ESKİ UYGURCA ZAMAN KATEGORİSİNİN METİNDİLBİLİM
AÇISINDAN İNCELENMESİ:
İYİ VE KÖTÜ PRENS ÖYKÜSÜ ÖRNEĞİ**

Juyeong JANG

Doktora Tezi

Ankara, 2020

ESKİ UYGURCA ZAMAN KATEGORİSİNİN METİNDİLBİLİM
AÇISINDAN İNCELENMESİ:
İYİ VE KÖTÜ PRENS ÖYKÜSÜ ÖRNEĞİ

Juyeong JANG

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı
Türkiyat Araştırmaları Doktora Programı

Doktora Tezi

Ankara, 2020

ÖZET

JANG, Juyeong. *Eski Uygurca Zaman Kategorisinin Metindilbilim Açısından İncelenmesi: İyi ve Kötü Prens Öyküsü Örneği*, Doktora Tezi, Ankara, 2020.

Son yıllarda zaman ekleriyle ilgili dilbilimciler tarafından zaman, görünüş (Aspect), kiplik konuları üzerinde yapılan çalışmalar artmıştır. “Eski Uygurca Zaman Kategorisinin Metin dilbilim açısından İncelenmesi : İyi ve Kötü Prens Öyküsü Örneği” başlıklı bu tezde, zaman kategorisi metindilbilim çatısı altında ele alınmış ve bu bakımdan eski Uygurca metinlerinde karşımıza çıkacak olan zaman ekleri incelenmiştir.

Eski Uygurcada zaman eki olarak kullanılan *-DX*, *-mXş*, *-(X/A)r*, *-GAy* ve *-DAçI* eklerinin temel anlamlarının yanı sıra birden fazla anlama sahip olduğu da görülmektedir. Bu tezde bu eklerin taşıdığı anlamların bilişsel dilbilim çerçevesinde prototip anlamını ortaya koymak hedeflenmiştir.

Bu çalışmada metin incelemesi için ön plan ve arka plan teorilere odaklanarak, *İyi ve Kötü Prens Öyküsü* metninde zaman eklerinin nasıl kullanıldığını incelemiştir.

Metinde belli bir zaman grubunun kullanımı açısından diğer zamanlara göre daha yoğun tercih edilmiş olduğunu görmek mümkündür. Aynı zamanda zaman kategorisindeki bu seçim, aslında metinlerin türlerine göre de değişkenlik göstermektedir.

Anahtar Sözcükler

Eski Uygurca, Zaman Ekleri, Metindilbilim, İyi ve Kötü Prens Öyküsü

ABSTRACT

JANG, Juyeong. *The Textlinguistic Analysis of Tense Category in Old Uyghur: The Case of İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, Doctoral Thesis, Ankara, 2020.

The purpose of this dissertation is to describe tense category in old Uyghur text.

The main goal behind the first chapter is to introduce the topics of the thesis and review literature regarding text linguistic.

Chapter 1 discusses the terminologies ‘Foreground – Background’, ‘Tense’, ‘Aspect’, ‘Modality’ and ‘Prototype meaning’ that based on recent researches by linguists . Chapter 2 considers the various usage of the tense markers of old Uyghur *DX*, *-mXş*, *-(X/A)r*, *-GAy* and *-DAçI*. On the basis of it, each part sets the Prototype meaning established through the previous research results. A common feature of the texts that, when analyzing a particular text, it is possible to see that the text is preferred more intensely in terms of the use of a certain time marker. Chapter 3, based on the results of the study in Chapter 1 and 2, we apply to the text *İyi ve Kötü Prens Öyküsü* and analyze the frequency of tense markers use in the text.

Finally, Last chapter summaries the previous contents of the study and suggests remains.

Keywords

Old Uyghur, Tense Category ,Tense Markers, Text Linguistic, İyi ve Kötü Prens Öyküsü

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLOLAR VE ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xi
GİRİŞ.....	1
Konu	1
Uygurlar Kimdir?.....	1
Uygurların Dini Hayatı.....	1
Metindilbilim	4
Metin Nedir?	4
Amaç	5
Yöntem ve Kapsam	5
Sınırlılıklar	6
Eser Hakkında	13
Literatür	14
1. BÖLÜM: ZAMAN - GÖRÜNÜŞ - KIPLIK	18
1.1. Ön Plan ve Arka Plan.....	18
1.2. Zaman.....	24
1.3. Görünüş	28
1.4. Kılınış.....	34
1.5. Kiplik.....	40
1.5.1. Kip ve Kiplik	40
1.5.2. Kiplik	40
1.5.3. Zorunluluk ve Olasılık	44

1.5.4. Evidensiyellik	45
1.6. Prototip Teorisinin Sınıflandırması.....	46
2. BÖLÜM: ESKİ UYGURCADA ZAMAN EKLERİ	51
2.1. $-DX$	51
2.1.1. $-DX$ 'nin Zamansal Anlamı : Geçmiş.....	52
2.1.2. Görünüş Olarak $-DX$	56
2.1.2.1. Bütüncüllük Anlamında $-DX+ärti$	58
2.1.3. Kipsellik Anlamında $-DX$	62
2.1.4. Anlatım Geçmiş Olarak $-DX$	62
2.1.5. Prototip Anlamı	64
2.2. $-mXş$	65
2.2.1. Görünüş Anlamında $-mXş$	66
2.2.1.1. Tamamlanmışlık Olarak $-mXş$	66
2.2.1.2. Sonuçsallık.....	68
2.2.1.3. Bitmişlik $-mXş ärti$	69
2.2.2. Kanıtsallık Olarak $-mXş$	70
2.2.2.1. Dolaylılık	71
2.2.2.2. Çıkarım	72
2.2.2.3. Algılama.....	73
2.2.2.4. Birinci Şahıs Dolaylılık Kullanımı.....	74
2.2.3. Prototip Anlamı	74
2.3. $-(X/A)r/ mAz$	75
2.3.1. Aorist.....	76
2.3.2. Görünüş Anlamında $-(X/A)r$	77
2.3.2.1. Yüksek Odaklılık Sınırlar Arası Bakış	78
2.3.2.1.1. $A+ärür$	79
2.3.2.1.2. $A+turur$	79
2.3.2.1.3. $A+tutar$	82
2.3.2.2. Orta Düzey Sınırlar Arası Bakış.....	82
2.3.2.3. Odaksız Sınırlar Arası Bakış (Zaman Dışılık).....	83
2.3.3. Geçmiş Zaman.....	84

2.3.4. Kiplik Anlamı Olarak $-(X/A)r$	89
2.3.5. Prototip Anlamı	89
2.4. $-Gay$ ve $-DaçI$	90
2.4.1. Kiplik Anlamı	91
2.4.1.1. Olasılık	92
2.4.1.2. Niyet	98
2.4.1.3. Varsayım (Tahmin)	100
2.4.1.4. Emir	101
2.4.2. Kehanet	102
2.4.3. Planlanmış Gelecek	102
2.4.4. Prototip Anlamı	103
3. BÖLÜM: İYİ VE KÖTÜ PRENS ÖYKÜSÜNÜN METİN DİLBİLİMSEL AÇIDAN İNCELENMESİ	105
3.1. Paradigmatik Yaklaşım Olarak Bağdaşıklık	106
3.1.1. Yineleme	106
3.1.2. Eksilti	107
3.1.3. Benzerlik	108
3.1.4. Bağıntı Ögeleri	109
3.1.5. Değiştirim	109
3.2. Sentagmatik Yaklaşım Olarak Tutarlılık	110
3.2.1. Zaman ve Alan Değişikliği	110
3.2.2. Katılımcıdaki Değişikliği	110
3.2.3. Konu Değişikliği	111
3.3. Ön Plan ve Arka Plandaki Zaman Eklerin Kullanımı	112
3.4. Metin İncelemesi	114
3.5. Sonuç	148
SONUÇ	152
KAYNAKÇA	158

EK 1. ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU	170
EK 2. ORİJİNALLIK RAPORU	171
EK 3. TURNİTİN BENZERLİK İNDEKSİ.....	172

KISALTMALAR DİZİNİ

- AB Gulcalı, Z. (2015). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi*, Ankara: TDK.
- AY-K Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk (Giriş, Metin ve Dizin)*. Ankara : TDK.
- AY3 Ölmez, M. (1991). *Altun Yaruk III. Kitap (= 5. Bölüm) : Suvarṇaprabhâsasûtra*. Ankara: *Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi I*
- AY6 Ayazlı, Ö. (2009). *Altun Yaruk Sudur VI*. Ankara: TDK.
- AY7 Çetin, E. (2012). *Altun yaruk yedinci kitap: Berlin Bilimler Akademisi'ndeki metin parçaları: karşılaştırmalı metin, çeviri, açıklamalar, dizin*. Karahan Kitabevi.
- ÇAŞTB Müller, F. W. K. ve von Gabain, A. (1945). *Çaştani Bey hikâyesi*. Bürhaneddin Erenler Basımevi.
- Huast Özbay, B. (2014). *Huastuanift: Manihaist Uygurların Tövbe Duası*. Ankara: TDK.
- İyiKötü Hamilton, J. R. (1998). *İyi ve kötü prens öyküsü*. TDK. (Çev: Köken. V). Ankara: TDK.
- Maytrı Tekin, Ş. (1976). *Uygurca metinler II: Maytrisimit, Burkancuların Mehdisi Maitreya ile buluşma, Uygurca iptidai bir dram. (Burkancılığın Vaibhaşka tarikatine ait bir eserin Uygurcası)*. Ankara: Sevinç matbaası
- TTVII Rachmati, G. R. ve Eberhard, W. (1937). *Türkische Turfan-Texte: VII*. Akademie der Wissenschaften, in Kommission bei W. de Gruyter u. Company.
- Uig Tot Zieme, P. ve Georg, K. (1978). *Ein uigurisches Totenbuch*. Akademiai Kiado.
- VATEC Vorislamische Alttürkische Texte: Elektronisches Corpus

TABLOLAR VE ŞEKİLLER DİZİNİ

- Tablo 1.1. Ön plan ve Arka plan
- Tablo 1.2. Ön plan ve Arka planın içsel özellikleri
- Tablo 1.3. Sınır sonrası bakış ve Sınırlar arası bakış odaklılık
- Tablo 1.4. Smith'ın kılınış türlerin ayrımı
- Tablo 1.5. Johanson'un kılınış sınıflandırması
- Tablo 1.6. Kiplik üzerinde yapılan çalışmalar
- Tablo 1.7. Olabilirlik ve Gereklilik
- Tablo 1.8. Zorunluluk ve Olasılık
- Tablo 3.1. Anlatım cümlelerinde zaman eklerinin kullanımı
- Tablo 3.2. Diyalog cümlelerinde zaman eklerinin kullanımı
- Tablo 4.1. *-DX*
- Tablo 4.2. *-mXş*
- Tablo 4.3. *-(X/A)r*
- Tablo 4.4. *-GAy* ve *-DAçI*
-
- Şekil 1.1. Rubin'in vazosu
- Şekil 1.2. Comrie'nin görünüşsel karşıtlıkları
- Şekil 2.1. *-DX*'in prototip anlamı
- Şekil 2.2. *-mXş*'in prototip anlamı
- Şekil 2.3. Birincil kurgu
- Şekil 2.4. *-(X/A)r*'in prototip anlamı
- Şekil 2.5. van der Auwera & Plugian'ın kiplik görüşü
- Şekil 2.6. Rentzsch'in epistemik işaretleyicilerin skalası
- Şekil 2.7. *-GAy* ve *-DAçI*'nin prototip anlamı

GİRİŞ

KONU

İnsan konuşarak iletişim kuran bir canlıdır. Bu sebeple dilin olmadığı bir ortamda insan toplumunun çökmesi beklenmektedir. Dil bir iletişim aracı olmasının yanı sıra dünyayı tanımada büyük bir rol oynaması nedeniyle insanın bilinç dünyasına da hükmetmektedir. Fakat dil sürekli değişir. Nitekim eski Uygurca ile günümüz Uygurlarının kullandığı çağdaş Uygurca arasındaki büyük fark da dilin değiştiğinin bir kanıtı niteliğindedir. Göçebe yaşamdan yerleşik hayata geçmek gibi yaşam tarzındaki değişikliklere ek olarak dinin değişmesi de dili etkileyecektir. Bu noktada Uygurların kim olduğu ve Uygurların dinî hayatı nasıldır sorularına bir yanıt verilmesi yerinde olacaktır.

Uygurlar Kimdir?

Eski Uygurlar günümüzde Moğolistan'da bulunan Orhon bölgesinde yaşamış bir Türk halkıdır. MS 8. yüzyılın ortasında Kutlug Bilge Kağan (骨力裴羅) tarafından Uygur devleti kurulmuştur (René, 2006, s. 182). Moğolistan bozkırlarına yerleşen Uygur Kağanlığı, altın çağında doğuda şimdiki Rusyanın stannovoy bölgesi, (eski adı ise Xīngānlǐng(興安嶺)'dır), batıda ise Altay dağlarına kadar genişlemiştir. Uygurlar, 744'ten 840'a kadar olan yaklaşık bir asırlık süreçte 15 kağan¹ tarafından yönetilmişlerdir. 840 yılında Kırgızlar tarafından yıkıldıktan sonra ise güney batıya doğru göç eden Uygurların bir kısmı Kansu Uygur devletini, diğer kısmı ise Hoço Uygur devletini kurmuştur (Jung, 2005, s. 458-459).

Uygurların Dini Hayatı

Uygurlar, Moğolistan coğrafyasında yaşadıkları dönemde Şamanizm mensubu idiler. VIII. yüzyılın sonlarında ise Uygurlar arasında Mani dini² hâkim olmaya başlamıştır ve

¹ Çandarlıoğlu'na göre 13 Uygur kağanı bulunmaktadır(Çandarlıoğlu'ndan aktaran Ercilasun, 2016, s.219).

² Sasani Hanedanlığı'nın ilk dönemlerinde Mani adlı bir kişi tarafından Zerdüştlük, Hristiyanlık ve Budizm birleştirilerek ortaya çıkarılmış bir dindir (Smart, 2004, s. 303-306).

bu yeni din sadece politik yaşama değil, Uygurların tüm hayatına büyük etkisi olmuştur. Jo, Mani rahiplerinin Mani doktrininde olduğu kadar sihirde de yetenekli olduklarını ve bu nedenle Şamanlara inanan Uygurlar arasında Mani dininin yayılmasının çok kolay olduğunu ifade etmiştir (Cho, 2013, s. 34). Tang dönemi kayıtlarına (XīnTángshū (新唐書) 217. kitap, Huíhúshàng (回鶻 上) göre “Uygurlar her zaman Mani rahipleriyle siyasi meseleleri tartışmışlardır” (…元和初, 再朝獻, 始以摩尼至 [...]). Örnek olarak üst düzey Mani rahiplerinden Mojak(慕闍)'ın, tapınağın yeni başrahibi olarak seçildikten sonra Mani rahiplerinin Uygur toplumu üzerindeki artan siyasi etkisi gösterilebilir. Maniheizm, Moğolistan bozkırındaki Uygurların yaşamları üzerinde derin bir etkiye sahipti ve bu etki, Turfan'da Kansu Uygur devletinin kurulmasından sonra da uzun süre devam etmiştir.

900 yılı civarında Uygurlar Maniheizm'den Budizm'e geçiş yapmıştır ve Budizm Turfan bölgesindeki en büyük din haline gelmiştir. Çeşitli referanslara göre Budizm Turfan bölgesine MS 3. yüzyılın sonlarında girmiştir ve 4.yüzyılda belirli bir ölçüde yayılmaya başlamıştır. MS 5. yüzyılda ise yöneticilerin Budist kutsal metinlerini tercüme ettirdiği ve dini eserlerin yazılmaya başlandığı söylenmektedir. Fakat o zamana ait Budist metinlerin bulunmasının neredeyse imkansız olmasından dolayı, söz konusu dönemde Budizm'in halk arasında geniş çapta yayılmamış olabileceğini savunanlar da vardır (賀灵, 2006, s. 212-328'dan aktaran Cho, 2013, s. 20-39). Li'ye göre Kuça bölgesindeki Kumbura 79. mağaralarında tasvir edilen bir kadının, 769 yılında Uygur kağanı ile evlenen Tang hanedanlığından bir “chónghuī (崇徽: Prensesin adıdır)” prensesi ya da 788 yılında Uygur kağanı ile evlenen “Xíānān(新婦: Prensesin adıdır)” prensesi olabileceğine dair çalışmalar vardır. Bu sebeple Uygurların Maniheizm'i devlet dini olarak kabul ettikleri dönemlerde dahi yönetici sınıf içinde Budizm'e inanıldığı görülmektedir (Li, 2008, s. 36-42'dan aktaran Cho, 2013, s. 39-40).

Ancak Uygurların Budizm'i ne zaman pratikleri ile birlikte uygulamaya başladıkları konusunda kesin bir görüş bulunmamaktadır. Fakat Song hanedanlığının kuruluşundan sonra 965 yılında Gāochāng (高昌) kral bir Budist rahip tarafından Buda'nın sarira'sını gönderdiği Sòngshǐ(宋史)- Gāochāngchuán(高昌傳) adlı tarihsel kaydında belirtmektedir. Aynı zamanda Shengjinkou (勝金口) Mağarası'nda bulunan ahşap sütun üzerinde 938 yılı civarında bir Uygur prensi tarafından bir Budist tapınağı inşa ettirildiğine dair mevcut olan kayıtlara dayanarak, Budizm'in 9. yüzyılın sonları ile 10. yüzyılın başı arasında

resmi bir din olarak kabul edildiği tahmin edilmektedir (柳洪亮, 1995, s. 4, Jo, 2013, s. 39). Bu nedenle Budizm'in 9. yüzyılın sonu veya 10. yüzyılın başından itibaren Moğol istilasının gerçekleştiği 13. yüzyılın ortalarına kadar korunduğu varsayılmaktadır.

Uygurların Moğolistan'daki dönemlerinde Budizm'in varlığı zaten bilinmektedir ve bu sebeple Turfan bölgesinde Kansu Uygur devleti kurulduktan sonra da devlet dininin Maniheizm'den Budizm'e dönüştürülmesi süreci zor olmamıştır. Kansu Uygur devletinde Budist metinlerin çevirisi ve din üzerine yapılan çalışmalar son derece aktif olmuştur. Bu nedenle Turfan bölgesi Budizm'in önemli özelliklerine sahip olmuştur. Le coq, Turfan'daki alan araştırması sırasında 17 çeşit harf ve 24 çeşit dil verisi toplamıştır. Bu ise kuzeybatı bölgesinin girişi olan Turfan'ın coğrafi konum açısından aynı zamanda ticaret merkezi olduğu ve erken dönemlerden itibaren çeşitli dinlere ait çeşitli dillerde yazılmış olan kutsal metinlerin burada toplanabildiği anlamına gelmektedir. Özellikle Kansu Uygur devletindeki Uygurların Maniheizm'den Budizm'e geçiş yapmalarından sonra Turfan bölgesindeki Budist metin çevirileri ve derleme işi zirveye ulaşmıştır. 9. yüzyılın ortasından 13. yüzyıla kadar Kansu Uygur devletindeki Uygurlar, kendi dilleri olan Uygurca'yı kullanmışlardır. Uygurca ile yazılan dokümanlar, eski Çin karakterleriyle (klasik Çince) yazılan belgelerden sonra Orta Asya'da bulunan ikinci en yaygın doküman türüdür (Jung, 2011, s. 121-126). Uygurlar, inandıkları dinler olan Budizm, Maniheizm ve Hristiyanlığa ait metinleri aktif bir şekilde çevirmeye ve kopyalayarak çoğaltmaya çalışmışlardır. Bu sırada dini terimleri ve kavramları da söz konusu dinlerden ödünç almışlardır.

Kansu Uygur devletindeki Budist metinlerin çevirileri üç döneme ayrılabilir. Birincisi, ilk dönem olan Maniheizm ve Budizmin birlikte yaşadığı dönemdir. Bu dönemdeki Budist metinlerin yazılma şekli, Maniheizmin dini kitap yazı sisteminden almıştır. İkinci dönem, 11. yüzyılda Moğolların yönetime geçmelerinden önceki dönemdir. Bu dönemde Çince Budizm din kitaplarının çevirisine odaklanılmış ve bu dönemde dini metin çevirme açısından aktif rol oynayan Uygur Budist rahip Singqu Sâli Tutung (勝光法師) ve kadın rahip Seliy Tegin vardır. Üçüncü olarak ise Moğolların hükümdarlığı dönemidir. Bu süre zarfında Uygurlar, Moğol sarayında Budist metinlerin tahta baskılarını yapmışlar ve Wuan döneminde de Tibetçe Budist metinlerin çevirisinden sorumlu olmuşlardır. Xilanlanbaxhi(舍欄欄八哈石, 1332 ~ ?)'nin bu dönemden ünlü bir Budist kadın rahip

olduğu söylenebilir. (古力阿孜古麗, 2003, s. 98-100; aktaran Cho, 2013, s. 43). Yukarıda verdiğimiz bilgileri özetlemek gerekirse Turfan bölgesi, Zerdüştlük, Taoizm, Maniheizm ve Budizm gibi çeşitli dinlerin yayıldığı bir bölgedir ve Uygurlar 9. yüzyılda batıya göç ederek Kansu Uygur devletini kurmuşlardır. Uygurlar Turfan'a göç etmeden önce Mani dinine inanmışlar ve Turfan'a yerleştikten sonra ise Budizm'i devlet dini haline getirmişlerdir. Aynı zamanda bu dönemde Budizm ve Budist sanatı da zirveye ulaşmıştır.

Metindilbilim

Metindilbilimin tarihini açıklamadan önce, metin dilbilimin köklerinin antik söylemlere kadar uzanmakta olduğu belirtilmelidir. Yunanistan'dan Roma'ya kadar uzanan retorik tartışmalarının merkezi olan söylemin esas amacı, Orta Çağ'dan günümüze kadar bir konuyu formüle etmek, rafine etmek, iyi ve güzel konuşmak olmuştur. Eski söylem, özellikle metni bir bütün olarak yönlendirmeye meyilli olduğunda pragmatiklerin ve metinsel dilbilimsel yöntemlerin öncüsü olma eğilimindedir (Dressler, 2001, s. 24-25).

Metin Nedir?

Dressler'e göre metin, kullanılan dilin dilbilgisi kurallarına göre her seferinde yeniden oluşturulur ve aynı zamanda gönderen ile alıcının niyetine göre dilsel olarak kullanılan kapalı bir dil birimidir (2004, s. 11). 1960'lara kadar dilbilimin temel biriminin sadece *cümle* olduğuna ve dilbilimi analiz etmek için sadece cümlelerin kullanılabileceğine inanılmıştır. Bloomfield, *Cümle bağımsız bir dil biçimidir ve herhangi bir dilbilgisi yapısı tarafından daha büyük bir dil biçiminde yer almaz*, diyerek cümlenin anlamını tanımlamıştır. Bir cümle zinciri söz konusu olduğunda bile, önceki cümlenin minimum bağlam olduğu ve sonra gelen cümlenin gramer yapısının bu bağlama bağlı olduğu düşünülmektedir. Cümle en büyük dilbilim birimi olarak kabul edilmiş, ancak en fazla bir çift cümleye genişletilerek analiz edilmiştir. Üretken dönüşüm dilbilgisinde cümle yapısının tanımının yüksek doğruluk sağladığı vurgulanmıştır ve Chomsky, Fillmore gibi dönüşümsel dilbilimciler de (Transformational Linguist) metin boyutunu dilbilgisi alanından çıkarmışlardır (Heinemann, 2001, s. 29).

Bu çalışmada dilbilimciler tarafından tartışılan zaman kavramı eski Uygurca zaman sistemi üzerinden incelenecek ve metin dilbilimsel açısından önemli bir kavram olarak kabul gören ön plan ve arka plan kavramları üzerinde durulacaktır. Metin dilbilimsel inceleme sonucunda elde edilen bulgular eski Uygurca *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*'ne uygulanacaktır.

AMAÇ

Dünya genelinde eski Uygurca çalışan birçok araştırmacı olduğu halde, bu araştırmacılar tarafından dilbilimsel yaklaşım henüz yeterince yaygın biçimde uygulanmamaktadır. Söz konusu dilin ölü bir dil olması sebebiyle yapılan ve yapılacak olan araştırmaların zor olduğu kabul edilmelidir. Fakat Batı ya da Güney Kore'deki eski diller üzerinde yapılan çalışmalardan yola çıkıldığında, aslında yapılması gayet mümkün olan bir araştırma olduğunu düşünebiliriz. Eski Türkçe üzerine yapılan çalışmalar pek yaygın olmasa da son dönemlerde metin inceleme çalışmaları dışında Marcel Erdal, Julian Rentzsch ya da Eyüp Bacanlı gibi dilbilimciler tarafından da eski Türkçe üzerine yeni yaklaşımlar ile yeni çalışmalar yürütülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, eski Türkçe döneminde yaygın olan dini metinlerden başlayarak metin içinde bulunan dil özelliklerinin ayrıntılarını ortaya koymaktır. Ayrıca bu çalışmanın sadece eski Türkçe dönemine değil, günümüz modern Türkçe araştırmalarına bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

YÖNTEM VE KAPSAM

Bu çalışmada öncelikle zaman eklerinin işlevleri teorik olarak tanıtılacak ve daha sonra bu işlevlerin metne uygulanması sağlanacaktır. Araştırma prosedürü aşağıdaki gibidir.

Birinci bölümde çalışma aşamasında gereken temel kavramlar tartışılacak ve hipotezler tanıtılacaktır. Özellikle metin dilbilimsel açısından önemli bir kavram olarak kabul gören **ön plan ve arka plan** kavramları üzerinde durulacaktır. Ayrıca, dilbilimciler arasında sıklıkla tartışılan **zaman** kavramı da şimdiye kadar yapılan çalışmalardan yola çıkarak Türkçedeki zaman sistemi ile birlikte incelenecek ve metin dilbilimdeki zaman anlamı da ortaya koyulacaktır.

Görünüş genelde bakış açısı ve durum görünüş olarak ikiye ayrılır. Bu bölümde tartışılacak olan ana konu, bakışı açısına dayanan görünüş kavramıdır. Görünüş kavramı tanıtılırken Comrie (1976) ve Johanson'un (2016) görünüş sınıflandırmasına göre eski Uygurca örneklerden ziyade Türkiye Türkçesindeki ekler örnek olarak gösterilmiştir. Buna sebep olarak ise zaten 3. bölümde, bir önceki bölümde bahsedilen kavramlara dayanarak Eski Uygurca ekler üzerinde uygulama ve inceleme yapılması gösterilebilir. Kılınış bölümünde ise Vendler (1957), Smith (1991, 1997) ve Johanson'un (2000a) tasniflerinden kısaca bahsedilecek ve aynı zamanda Türkçe sözcükler ile birlikte bu tezin ana araştırma malzemesi olan *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*'ndeki sözcüklerden örnekler verilecektir.

Zaman ve görünüş üzerine bir araştırma veya tartışma yapılırken mutlaka üzerinde durulması gereken bir başka konu da **kiplik**dir. Bu nedenle bu bölümde şimdiye dek bu konu hakkında yapılan araştırmalardan bahsedilecektir.

Birinci bölümün son kısmında ise **prototip teorisi** sınıflandırılacaktır. Bir zaman eki, zaman dışında farklı özelliklere de sahiptir ve pek çok dilbilimci bu özellikleri zaman dışı özellikler adı altında sınıflandırarak zaman eklerinin diğer anlamlarını görünüş ya da kiplik olarak açıklamıştır. Prototip teorisi, bu sorunu çözmek için uygulanan bir dilbilim teorisidir. Aslında bu yöntem çok anlamlı sözcükleri incelerken ya da sınıflandırırken kullanılmaktadır; fakat bu çalışmada kavramın anlamı biraz daha genişletilerek çalışmamızın zaman eklerine uygulanacaktır.

İkinci bölümde eski Uygurcanın zaman ekleri olarak bilinen *-DX*, *-DX+ärti*, *-mXş*, *-mXş+ärti*, *-(X/A)r*, *-DAçI* ve *-GAy*'in hangi işlevleri sergilediği incelenecektir. Zaman eklerinin örnekleri, genel olarak eski Uygur edebiyatındaki çatiklerden yola çıkılarak verilecektir. Aynı zamanda birden fazla anlama sahip olan tüm eklerin prototip anlamları da ele alınacaktır.

Üçüncü bölümde, üçüncü bölümde işlenen zaman eklerinin işlevlerine dayanarak metin dilbilimindeki ön plan ve arka plan kavramlarına göre ve 1 ve 2.bölümlerde tartışılan zaman meselesi üzerinde yapılan incelemelerin sonucuna dayanılacak ve elde edilen bulgular eski Uygurca *İyi ve Kötü Prens Öyküsü* 'ne uygulanacaktır.

SINIRLILIKLAR

Günümüzde kullanılan Türkiye Türkçesinin geçmişte uzun bir süre boyunca sürekli biçimde değiştiğini ve gelecekte de değişmeye devam edeceğini ifade etmek mümkündür. Çağ, burada zamanın geçişini ifade etmektedir ve yıllara bölünebilir. Ancak zaman, insanların içinde yaşadığı sosyal olguları göstermektedir. Bu nedenle Türk dili tarihinin sınıflandırılması, dinin değişmesine ve belirli asırlara göre de tanımlanabilmektedir.

Türkologlarca Türk dillerinin çeşitli sınıflandırılmaları yapılmıştır ve bu konu üzerinde farklı görüşler mevcuttur. Türk dillerinin çağı, eski, orta, yeni olarak üç döneme ayrılmaktadır. Özellikle Karahanlı Türkçesini eski dönem ya da orta dönem olarak sınıflandırma konusunda Türkologlar farklı görüşlere ayrılmışlardır. Kimi araştırmacılar Göktürk ve Uygur dönemlerini eski Türkçe dönemi olarak ayırmakta (Gabain, 1988; Malov, 1951; Tekin, 1992), kimileri ise Karahanlı Türkçesinin İslami edebiyatın oluşum evresini göstermesine karşın içerdiği dil özelliklerinden dolayı eski Türkçenin başlangıç dönemine ait olduğunu savunmaktadır (Róna-Tas, 1991; Johanson, 1998; Erdal, 2004³).

Tarihî Türk dillerini sınıflandırırken dilsel ölçütlere dikkat edilmelidir. Dilsel ölçüt denilen söz değişimi ise söz dizimsel özellikler, morfolojik özellikler, cümle yapısı gibi anlamlara gelmektedir. Karahanlı döneminde İslamiyet'in kabul edilmesiyle birlikte dile dini terimler de girmeye başlamıştır. Aynı şekilde, Turfan (Kuçu) Uygur devletinde konuşulan dil de Budizm ile ilgili pek çok terimi barındırmıştır. Ancak ister Karahanlı ister Kuçu devleti olsun ikisinin de Uygur edebi dili temelinde oluşan aynı dili devam ettirdiklerinde tereddüt yoktur. Bunu Kutadgu Bilig ile Turfan metinlerinin dilindeki benzerliklerden de açıkça görmek mümkündür. Bu yüzden Karahanlı dönemi İslamiyet'e geçilen bir dönem olsa da, yalnızca buna göre bir sınıflandırma yapmak pek faydalı değildir. Dolayısıyla dilin tarihi evrelerinin sınıflandırılmasında dinden ve kültürel değişimlerden değil; dilin söz varlığı, morfoloji, sentaks gibi dilsel özelliklerine bakılmalı ve bahsi geçen durumlarda gösterdiği farklılıklara göre tasnif yapılmalıdır. Bu durumda, Uygurca ile Karahanlı Türkçesi ortak bir döneme ait Türk dilleridir. Yani, Karahanlı Türkçesi orta Türkçenin başlangıcı değil, eski Türkçenin kapanış evresini temsil

---

³ Erdal, Karahanlı Türkçesinin bütününi eski Türkçe olarak kabul etmemektedir. Erdal'a göre Karahanlı Türkçesi ile yazılmış olan Kutadgu Bilig, Divan-ü Lügati't Türk ve Yarkend dokümanları eski Türkçe metinler olarak görülürken, 11. yüzyıldan sonra yazılmış olan eserler ise orta Türkçe dönemine aittir (Erdal, 2004, s. 6-11).

etmektedir. Fakat burada araştırmamızın ana konusu eski Uygurca olduğu için Karahanlı Türkçesi üzerinde daha fazla durulmayacaktır.

Uygurların Tarım havzasına yani şu anki Çin'in batı tarafındaki Uygur Özerk Bölgesi'ne yerleşmelerinden sonra Maniheizm ve Budizm'in kabulüyle birlikte edebi dil olarak kullanılan dil de "eski Uygurca" aynı zamanda "eski Uygur Türkçesi" olarak adlandırılmaktadır (Akar, 2014, s. 106). Bu tez çalışmasında eski Uygur Türkçesi yerine eski Uygurca terimi tercih edilecektir. Eski Uygurca ile Köktürkçe ses ve biçim özellikleri hemen hemen aynıdır. Yani Eski Uygurca, yazı dili olarak Köktürkçeye dayanmakta ve onun devamı sayılmaktadır. Eski Uygurca ve Köktürkçe arasındaki fark yalnızca söz varlığı meselesinde ortaya çıkmaktadır. Köktürkçenin söz varlığı genelde Türkçe kökenli kelimeler iken, eski Uygurca söz varlığı Sanskritçe, Çince, Soğdca kelimeler içermektedir ve aynı zamanda bunların Türkçe karşılıkları da bulunmaktadır. Fakat belirtilmelidir ki temel söz varlığı, iki dönemin metinlerinde de aynıdır (Ercilasun, 2016, s. 275).

Bu çalışmada eski Uygurca dönemine ait eserler arasında özellikle Budist metinlerden örnekler alınması, tezin sınırlılıklarındandır. Nitekim Maniheizm'den sonra Budizm'i kabul eden Uygurlar pek çok metin bırakmıştır. Bunlar arasında Vinayalar, rahip ve rahibelerin günlük yaşamlarındaki kuralları içeren ve sayısı oldukça az olan metinlerdir (Ercilasun, 2016, s. 242). Eski Uygurca'dan en çok çevrilen Budist eserlerden olan Sutralar ise Buda ve bütün burkanların vaazlarını konu etmektedir (Yılmaz ve Demir, 2007, s. 165). *Altun Yaruk* ise bu sutraların en hacimli olanıdır. Onun dışında *Sekiz Tomar*, *Kuanşi-im Pusar* ve *Yitiken Sutralar* da bu doğrultuda değinilmesi gereken ünlü metinlerdendir (Daha detaylı bilgi için bkz. Ercilasun, 2016, s. 242-244).

Çatikler ise yukarıda bahsi geçen Sutraların içinde yer alan ve genellikle Buda'nın hayatını, insanın çeşitli yaratılış şekillerini masal halinde anlatılan hikâyelerdir. Çatiklerde kahramanlar, iyilik ve yücelik sayesinde karşılarındaki kötü niyetli yaratıklar ile mücadele etmektedirler (Akar, 2014, s. 115).

Bir hikâyede bir konuşur bulunmaktadır. Konuşur, hikâyede yer alan komployu açıklamaktadır. Ayrıca hikâyenin içinde çeşitli rollere sahip başka karakterler de vardır ve bunların tümü eseri meydana getirmektedir. Bir eser, anlatıcı⁴ ve karakterlerin

---

⁴ Anlatıcı Almancada 'Erzähler' (<https://www.duden.de/suchen/dudenonline/Erzähler> 15/06/2020 tarama yapılmıştır.)

diyaloglarına ayrılmaktadır. Anlatıcı yazılı edebiyatta konuşur olarak ve sözlü edebiyatta ise hikâye anlatıcısı olarak adlandırılmaktadır. Çatıklarında de bu şekilde 3. kişi olan anlatıcı ortaya çıkmaktadır. Bu anlatıcı hikâyenin içinde eşit bir şekilde hikâye içindeki kişilerin duygularını ve hareketlerini anlatmaktadır. Aynı zamanda bu anlatıcının konuşma tarzında belli bir üslup vardır. Aşağıda bu konuya örnekler verilmiştir. Örneğin, aşağıdaki çatık *Altın Yaruk*'un içinde yer alan *Aç Pars Hikayesi*'ndendir.

- (1) ①*bir ugrta ol elig han üç oğlanı birlä taştın tagta arıgta ilinçükä **bartı:***
 ②*kaçan anda tägip ilinçü mänî işin ärtürdüktä ötrü ol üç tegitlär hua çäçäk tüş yemiş ävdigäli ataları elig bägkä ötünüp ayıtıp **kaltılar,*** ③ *anda monda inaru bärü yoriyu bir ulug kamuşlıg bark arıgka kirip ötrü anda tıñalı **olordılar.***④*tıñalı olormuşta äñ ulugı tegin iki iniläriñä inçä **tep tedi*** (AB/608/79-88)
- ①Bir gün o kral, üç oğlu ile dışarıya dağa, ormana eğlenmeye gitti: ②Oraya varıp eğlendikten sonra üç prens çiçek, meyve, yemiş toplamak için babası hana rica edip orada kaldılar. ③ oradan buraya arkaya (her tarafa) yürüyüp kocaman koyudaki bir ormana girip sonra orada dinlenmeye oturdular. ④dinlenmek için oturmuşken en büyük prens iki küçük kardeşine şöyle dedi.

Yukarıdaki örnek (1)'de kral ve üç oğlunun birlikte dışarıya çıktıkları sahne tasvir edilmektedir. Yukarıdaki 4 cümlede hepsinde geçmiş zaman eki kullanılmıştır. Bunun nedeni ise konuşurun, konuşmasından çok daha önce gerçekleşmiş olan ya da gerçekleştiği tahmin edilen olayların bir tasviri olmasıdır.

Yukarıdaki cümlelerin tümünü eski Uygurcada şimdiki zaman eki olarak adlandırılan – (X/A)r eki olarak değiştirelim:

- (2) ①*bir ugrta ol elig han üç oğlanı birlä taştın tagta arıgta ilinçükä **barır:***
 ②*kaçan anda tägip ilinçü mänî işin ärtürdüktä ötrü ol üç tegitlär hua çäçäk tüş yemiş ävdigäli ataları elig bägkä ötünüp ayıtıp **kaltırlar*** ③ *anda monda inaru bärü yoriyu bir ulug kamuşlıg bark arıgka kirip ötrü anda tıñalı **olorurlar.***④*tıñalı olormuşta äñ ulugı tegin iki iniläriñä inçä **tep ter***

İngilizcede ise 'narrator' olarak ifade edilmektedir.

(<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/narrator?q=narrator> 15/06/2020 tarama yapılmıştır.)

- ①Bir gün o kral, üç oğlu ile dışarıya dağa, ormana eğlenmeye gider (gidiyor):
 ②Oraya varıp eğlendikten sonra üç prens çiçek, meyve, yemiş toplamak için babası hana rica edip orada kalırlar(kalıyorlar). ③ oradan buraya arkaya(her tarafa) yürüyüp kocaman kalmışlı koyudaki bir ormana girip sonra orada dinlenmeye oturdular(otururlar). ④dinlenmek için oturmuşken en büyük prens iki küçük kardeşine şöyle der(diyor)

Bu hikâye geçmiş zaman olarak ifade edilmelidir; çünkü bu hikâyenin konuşuru hikâyesini uzun zaman önce ne olduğuna dayanarak anlatmaktadır. Ama metindeki mevcut zaman ekleri, şimdiki zaman eki ile değiştirilse dahi anlamın anlaşılmasında büyük bir sorun yaşanmayacaktır.

Öte yandan aşağıdaki örneğin nitelikleri, öğretimi halka yaymak gibi belirli bir amaç için yazılan kutsal metne, yani Sutra'ya uymaktadır. Burkanın esasları, felsefesi, Buda'nın menkıbeleri anlatılmaktadır.

Aşağıdaki örnek (3), Burkanların Buda'ya saygı gösterirken yaptıkları hareketleri anlatan bir sahnedir.

- (3) *Burkan üzkinde tegdüklerinte töpülerin enitdürüp biş tilgenin yirke tegürüp yinçürü töpün yükünüp üç yolu onarula tegzinip kitip birtin sınır **olurdılar** : oluru tüketip ötrü teñri kanı kormuzta teñri uğrayu teñri teñisi burkanın riti küü kelig erdem küçin küsünün bulu teginmiş uğuriña ötrü olurmuş orunıntın örü turup birtinki oñ' eñnindeki tonın açınip oñ'tizin çöketip ayasın kavşurup teñri teñrisi burkanğa inçe tip **ötünti** : [Atı kötürülmüş ayağka tegimlig teñrim yeme bo // üz eliksiz üzdünki yig köni tüz tuymak atlıg burkan kutın küsedeçi tözünler oğli tözünler kıızı tayşin yoriğta yorıdukta kamağ terş tetrü tınlıglar birle ....]*

Budanın huzuruna vardıklarında başlarını eğip beş uzuvlarını yere değdirip secde ederek baş aşağı eğilip, üç kere sağa doğru dönüp, gidip sağ tarafa oturdular: Oturduktan sonra tanrılar hanı İndra tanrı, tanrılar tanrısı Budanın gizemli, başkalaşarak doğma erdem gücünü kuvvetini bulmaya ulaştığı andan sonra oturmuş yerinden ayağa kalkıp, sağdaki, sağ omuzundaki giysisini açıp, sağ dizini çökertip ayaklarını kavuşturup, tanrılar tanrısı Budaya şöyle dedi : [Adı yüceltmiş saygı değer efendim, daha üstü bulunmayan, en üstün, mükemmel, doğru-düz sezmek adlı Buda kutsallığın dileyen soylular oğlu,

soylular kızı Mahayana yaşayasına uygun davrandığında bütün yanlış hatalı canlılar ile...] (AY3/131/13 – 132/4)

Altun Yaruk'un içindeki konuşurun anlatımı ve konuşmaya öncülük eden karakterlerin diyalogları çıkarıldığında, metnin çatikler ile az çok benzerlik göstereceğini söylemek mümkündür. İçerikleri bir dram şeklinde geliştirilen Maytrısimit'teki anlatım da aynı şekilde gelişmektedir.

Yukarıda verilen Çatik ve Sutra'da görüldüğü gibi eskiden gerçekleşen bir olay okuyucuya anlatıldığı için anlatım şekli olarak geçmiş zaman seçilmiştir. Fakat aşağıdaki örneklere de bakılması faydalı olacaktır:

(4) *yaruḡ yaşuḡ birlä ḡtılp iki ärmüz: bolup özniḡ adınıḡ asıḡın bütürür : öz asıḡı ärsär noluḡ ätöz äürür: adınlar asıḡı ärsär: İki öñlüḡ ät'öz äürür : tüş ätöz ärsär bälḡürtmä ätöz üzä iş küçlüḡ bütürür* (Uig Tot/8b/166-171)

Aydınlatma ve ışık bir araya gelip iki olmaz: kendine ve başkalarına fayda sağlar. kendine faydasına ise Dharma vücut denir. Başkalarına yararı ise reñârenk vucüt olur: Tüm mükâfat (Karma) vücut, zuhur vücut aracılığıyla güçlenir.

Bu örnek (4)de bir tür dini kitaptır, bu yüzden öğretiyi ya da belli bir bilgiyi (ölümden sonraki hayat) insanlara yaymak için kullanıldığı söylenebilir. Bu metinde kullanılan zaman eklerini geçmiş zaman eki ile değiştirelim:

(4*) *yaruḡ yaşuḡ birlä ḡtılp iki ärmëdi : bolup özniḡ adınıḡ asıḡın bütürdü: öz asıḡı ärsär noluḡ ätöz ärti: adınlar asıḡı ärsär: İki öñlüḡ ät'öz ärti :tüş ätöz ärsär bälḡürtmä ätöz üzä iş küçlüḡ bütürdü* (Uig Tot/8b/166-171)

Aydınlatma ve ışık bir araya gelip iki olmadı: kendine ve başkalarına fayda sağladı. Kendine faydasına ise Dharma vücut dedi. Başkalarına yararı ise rengârenk vucüt oldu: Tüm mükâfat (Karma) vücut, zuhur vücut aracılığıyla güçlendi

Örnek (4)'de Koşullu cümleler ya da geleceği öngören kehanet özelliklerine sahip cümleler görülmektedir. Bu nedenle yukarıdaki örnekte olduğu gibi tüm zamanlar geçmiş ile değiştirildiğinde, anlamın aktarılmasında bir sorun olacaktır. Dolayısıyla tüm cümlelerde kullanılan zaman eklerinin, zaman anlamından daha fazlasına sahip olduğu ve bu metinde de zaman ekinin kullanımının sınırlı olduğu ifade edilebilir.

İncelenen örneklerde olduğu gibi, metnin türüne ve metnin içindeki anlatım şekillerine göre zaman eklerinin kullanımları da farklılık göstermektedir.

- (5) ①*Taşgaru ilinçükä atlanturdu erti* ②*Balık taştın tarığçılarağ körür erti*
 ③*sansız tümän özlüg ölüür* ④*Yemä badısavat tegin bu uluş bodun ayıg kılınçlıg kalmışın körüp ärtünü buşuşluğ kadğuluğ bolup ıglayu balıkka kirdi*
 ①Dışarıda eğlenmek için [prens] ata binmişti. ②O, şehrin dışında çiftçileri görüyordu. ③binlerce ve onbinlerce yarattığı öldürüyorlar.. ④Bu durumda Prens Bodhisattva, bu ülke insanların kötü işler yaptığını görüp, çok fazla üzüntü ve kaygı duyarak, ağlaya ağlaya şehre girdi

Bu örnek *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*'nün ilk bölümünün bir parçasıdır ve çeşitli zaman ekleri içermektedir. ①'de bütüncülük anlamına sahip olan $-DX+arti$, ②'de geçmiş sürekliliği bildiren $-(X/A)r$ arti, ③'de $-(X/A)r$, ④'de ise $-DX$ kullanılmıştır.

- (6) ①*Taşgaru ilinçükä atlanturdu:* ② *Balık taştın tarığç-larağ körti:* ③*sansız tümän özlüg ölürdü:* ④*Yemä ba ayıg kılınçlıg kalmışın körüp ärtünü buşuşluğ kadğuluğ bolup ıglayu balık-ka kirdi*
 ①Dışarıda eğlenmek için [prens] ata binmişti. ②O, şehrin dışında çiftçileri görüyordu. ③binlerce ve onbinlerce yarattığı öldürüyorlar ④Bu durumda Prens Bodhisattva, bu ülke insanların kötü işler yaptığını görüp, çok fazla üzüntü ve kaygı duyarak, ağlaya ağlaya şehre girdi

Fakat bu durumda tüm ekler geçmiş zaman eki $-DX$ ile değiştirilse dahi okuyucular dil bilgisi açısından metinde bir yanlışlık görmeyeceklerdir. Zaman eklerinden şimdiki zaman olarak bilinen $-(X/A)r$ eki ile değiştirildiğinde de durum aynı olacaktır. Yani başka bir deyişle burada kullanılan zaman ekleri, sadece form olarak zaman ekidir ve neredeyse hiç zamansallık kavranmamaktadır. Hikâye metnindeki bu zaman transferi, bağlantı kesilmesi (vurgu ve ayırım için), bakış açısının değişmesi ve görünüşü etkileyici işlev rolünü üstlenmektedir (Kim, 2010, s. 3). Yukarıdaki *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, diğer çatıklara göre bu işlevleri çok iyi temsil eden bir örnektir.

Bu zaman transferinin fonksiyonel ve etkileyici etkileri aynı zamanda İngiliz ve Amerikan, Fransız ve Rus romanlarındaki anlatımlarda da görülebilen özelliştir (Kim, 2010, s. 7). Fakat diyaloglardaki veya alıntılardaki zaman eklerinin kullanımı daha farklıdır ve belli bir şekilde zamanı göstermektedir.

(7) *Tegin inçä tep ötünti: [Taştın ilinçükä önmiş erdim: Üküş yok çığay ämgäklig tunlığlarağ körüp ıgladım]*

Prens, şöyle arz etti: [Dışarıya eğlenmek için gitmişim: Sayısız yokluk ve acı çeken canlıları görüp ağladım.]

Bu önceki hikâyedeki diyalogların bir parçasıdır. Örnek (7)'de altı çizili kısımdaki zaman ekleri, farklı zaman ekleri ile değiştirildiğinde, diyalogun içeriği tamamen değişecektir. Bu nedenle diyaloglarda sadece bağlama uygun ekler kullanılmalıdır.

İyi ve Kötü Prens Öyküsü'nde anlatım ve diyalog oranı yarı yarıya aynıdır. Ayrıca genel olarak eski Uygurca metinlerde anlatım ve diyalogu ayırmak için belirli bir işaret kullanılmamaktadır. Böylece okuyucu bağlamda diyalog ya da anlatım olduğunu fark edilmelidir. Bu durumda sözcükler bir diyalogu anlatımdan ayıran yardımcı ipucu sözcükleri olarak adlandırılabilir ve diyalog başlamadan önce konuşurun okuyucuya gösterdiği birer unsur olabilir. Buna örnek olarak *tep ötüg berdi, tep yarlığkadı, tep teditep ötünti* ifadeleri gösterilebilmektedir. Anlatımdan diyaloga konuyu aktaran aktarım fiilleri ise konuşmadan önce ve sonra görülmektedir.

Edebi eserler sadece bir dönemin toplumsal imajını yansıtmakla kalmamakta, aynı zamanda kullanılan dilsel durumların görülmesini de sağlamaktadır. Elbette bu çalışmanın ana malzemesi olarak kullanılan metin, *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*'nün asıl metni değil, Çince'den Uygurcaya çevrilen varyantıdır. Fakat metin her ne kadar çeviri olsa da söz konusu devirdeki insanların kullandığı dili gözlemlememizi sağlamaktadır. Bu nedenle bu çalışmada hikâyeyi Sutra'lardan daha canlı bir şekilde yöneten çatiklerden örnekler verilmeye çalışılmıştır. Bazı durumlarda ise gramer durumlarını açıklamak için en çok bilinen Sutra olan 'Altun Yaruk' ve 'Maytrısimit' teki anlatım ve diyaloglardan da örnekler gösterilmiştir.

3. bölümde metin dilbilimsel analiz için de *İyi ve Kötü Prens Öyküsü* seçilmiştir. Elbette eski Uygurca ile yazılmış olan çeşitli çatik türleri vardır; ancak bu eser sadece bahsedilen zaman transferi durumlarını en açık bir şekilde anlatmakla kalmamakta, çeşitli kılış özelliklerine sahip fiilleri kullanması sebebiyle ifadelerin zenginliği bakımından da öne çıkmaktadır.

ESER HAKKINDA

Eser, dördüncü bölümde incelenecek olan *Edgü ögli Tigin ile Ayıg Ögli Tigin : Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi*'dir. Bu metin Kansu vilayetindeki Binbuda Mağaraları'nda bulunup Paul Pelliot tarafından Paris'e getirilen ve Bibliothèque Nationale'de Pelliot Chinois 3509 kayıt numarası ile muhafaza edilen el yazmasıdır. Metin en son J. Hamilton tarafından tekrardan doktora çalışması olarak hazırlanmıştır. Bu çalışma ise Fransızcadan çevrilerek TDK tarafından 1998'de yayımlanmış olan İyi ve Kötü Prens Öyküsü adlı eserin temel kaynağı olarak kullanılacaktır. Aslı Çince olan (大方便佛报思经) adlı kitabın 惡友品第六 6. bölümünde yer almaktadır. Çince metnin 10. yüzyılda Uygurcaya çevrildiği tahmin edilmektedir (Ercilasun, 2016, s.244). Çince Uygurcaya ilk çeviriyi yapan kişinin, öykünün başka versiyonlarından da haberdar olması sayesinde bu versiyonları karşılaştırarak bazı ayrıntılar eklediği düşünülmektedir. Gerçekten de eserin çok canlı bir üslubu vardır (Hamilton, 1998, s. 2). Fakat Uygurca metinde öykünün baş kısmı eksiktir (Ercilasun, 2016, s. 246).

Hikâyenin özeti şu şekildedir: İyi kalpli bir şehzade, zavallı canlılara yardım etme maksadıyla macera dolu bir yolculuğa çıkar. Gemiyle yapılan bu yolculukta pek çok tehlike ve kötü olay yaşanmaktadır. İyi kalpli şehzadenin öz kardeşi olan kötü kalpli şehzade tarafından gözlerinin oyulması bu olaylardan biridir. Öykünün sonunda ise iyi kalpli şehzade Buda olur.

LİTERATÜR

Saussure'ın dediği gibi *Langue*, bireysel insanların deneyimlerini yorumlama ve anlama yapılarına dönüştürmek için kullanılan bir unsurdur, anlatım (ya da söylem) *langue*'nin dilde ifade edildiği *Parol* anlamına gelir. Anlatım, insanlığın zaman anlayışını yapılandırmasının en önemli yolu olarak tanımlanmaktadır. Anlatım, tecrübelerini ifade etmek için kullanılan bilişsel bir kompozisyon aracı olarak görülür, bilişsel durumdaki anlamın oluşmasını *langue* olarak ve onun sonucu olarak dilleşmiş olanı *Parol*(metin) olarak adlandırır, zaman ise bilişsel algısı ve dili birleştirebilen bir anahtar olduğu söylenebilmektedir. Metin, dış dünyada varolan olağanüstü zamanı konuşurun oluşturulduğu bilişsel zamana dönüştüren bir sonucudur. Yani zaman ile ilgili bir insanın bilişsel algısı ve ifadeleri insanın tecrübelerine bağlıdır (Porter Abbott, 2010, s. 22).

1960'lı yıllardan bu yana, metin dilbilimi alanında, özellikle anlatım zamanı açısından kabul gören Weinrich (1964)⁵ anlatılan zaman ve konuşulan zaman perspektifine dayanarak Almanca için zamanı 1. zaman gurubu ve 2. zaman gurubu diye iki kola ayırmıştır. 1. gurubun içinde şimdiki zaman, tamamlanmışlık ve 1.tip gelecek zaman ile 2.tip gelecek zaman yer almaktadır. Bu grup konuşulan zamanı göstermektedir. 2.grubun içinde geçmiş zaman, geçmişte bitmişlik ve şart kipini koymuştur. Bu grubu anlatılan zaman olarak değerlendirmiştir.

Bronzwear (1970), zamanın kullanımdaki seçimin, konuşanın konuşmayı gerçekleştirdiği an içinde olaylara karşı tutumu tarafından da etkilendiğini söylemektedir. Bu sadece realist romanlarda değil fiksiyon romanlar ve şiirlerde de karşımıza çıkabildiğini savunur.

Casparis (1975), Weinrich'in zaman teorisini İngilizceye uyarlayarak zaman incelemesine yeni bir bakış açısı kazandırmıştır.

Latzel'e (1977) göre zaman, metnin yüzey yapısında yer almakla birlikte metnin anlamını aktarmada da önemli bir etkidir. Latzel'in belli başlı metinler üzerindeki çalışmalarından elde ettiği bir sonuç ise, geçmiş zaman ekleriyle oluşturulmuş cümleler, metnin giriş kısımlarında genellikle tamamlanmışlık olarak karşımıza çıkar. Metin girişindeki cümlelerde yer alan tamamlanmışlık ifade eden bu biçimbirimler, metin yazarı tamamlanmışlık ifade eden işaretleyicilerle metine giriş yaparak, bir yandan okuyucu ile bir köprü oluşturmakla birlikte, okuyucunun dikkatini metin üzerine çekebilir. Aynı kişi, zaman üzerine konuşlanan olayı doğrudan algı (directive) ve dolaylı algı (indirective) olarak ikiye ayırmaktadır. Doğrudan algı gelecekle ilişkili olan şimdiyi, dolaylı algı ise ileriye bakma ve geriye dönük bakmayı işaretler. Modern romanların üzerinde zamansal tespitlerde bulunan ve romanlardan yola çıkarak bir zamansal teori oluşturan Genette, 1983 yılında yayımlanan beş bölümden oluşan çalışmasının üç bölümünde metinler ve zamanlar arasındaki ilişki hakkında bahsetmektedir. Söz konusu üç bölümün konusu sıra, süre ve sıklık kavramlarından oluşmaktadır. Genette'in romanlar üzerindeki zaman hakkında ortaya koyduğu görüşler birçok dilbilimci tarafından kabul görmüştür. Onun çalışmasını esas alarak daha sonraları, metinde anlatım ve söylem ile ilgili Kenen (2003), Prince (2003, 2012), Bal (2009), Booth (2010) gibi dilbilimcilerin çalışmaları mevcuttur.

---

⁵ 1964 yılından sonra altı kez tekrar basılmıştır. Arada yayınevleri de değişmiş ve içeriklerde de değişiklikler gerçekleşmiştir. İspanyolca (1968), Fransızca (1973), İtalyanca (1978), Japonca (1982) çevirisi bulunmaktadır.

Bache (1986), Weinrich'in perspektifine de sadık kalarak normal romanlar ve fiksiyonel romanlardaki zamansal değerleri incelemiştir.

Fleischman (1990), dilbilimcilik ve edebiyatçılığın bir birinden tamamen kopmuş hadiseler olmadığını savunmuş, orta çağ edebiyatında görülen romantizm akımından çağdaş edebiyata kadar olan süreci kapsayan romanlardaki zamansal değerleri incelemiştir. O, Reichenbach'ın zaman görüşüne katılmayarak, zamanı aslında sadece tümce ve cümle içinde değil, bir bütün metinsel bağlam çerçevesinde ele almak gerektiğini savunur.

Harweg (1975), metinlerin yapısal problemlerini, şimdiki tamamlanmışlık ve geçmiş zaman eklerinin kullanımlarına odaklanarak inceler. Harweg gazete metinlerinde başlığın genellikle geçmiş zaman ekleri, metnin giriş kısmının ise çoğunlukla tamamlanmışlık ifade eden ekleri, metnin orta kısımlarının geçmiş zaman yoğunluklu ve son kısımlarının, şimdiki zaman yoğunluklu ekler içerdiğini belirtmiştir.

Harweg sonraki çalışmalarında ise destanlar ve tarihsel metinlerde bulunan zamansal değerleri incelemiştir(2008a, 2008b, 2008c, 2009).

Genette (1983), metindeki olayların anlatımını şu dört türe ayırmaktadır. Sonradan anlatım, yani olay sona erdikten sonra anlatım başlayacaktır ve önceden anlatım, yani anlatımın olaydan önce gerçekleşmesidir. Örneğin, kehanet, fal metinleri örnek gösterilebilir. Eşzamanlı anlatım, yani anlatımla olayın gerçekleştiği zaman aynıdır. Sonuncusu ise, birleşik anlatımdır. Örneğin, "Dün Fatma ile kavga ettiğim için çok pişmanım" gibi bir tümcede eşzamanlı anlatım ve sonradan anlatımın birlikte bulunması söz konusudur. Eşzamanlı ve birleşik anlatımlar hariç, önceden ve sonradan anlatım türleri hakkında, Weinrich(1970)'in de içinde bulunduğu birçok metindilbilimcinin görüşü Genette'ninkiyle benzerlik taşımaktadır. Daha geniş bir bakış açısıyla yorumlamak gerekirse, tüm bu anlatım türlerinin ifade edilmesi bir zaman çizgisi üzerinde gerçekleşebilir. Genette, "eşitsiz zaman" olarak bilinen bir kavrama da değinir. Eşitsiz zaman onun tabiriyle bir zamansal ölçüdür. Yazar, bir metindeki anlatımsal davranışı, anlatım hızını kendi ihtiyaçlarına göre ayarlayabilmek için özetleme, duraklama, ihmal, sahne olarak tanımlayabileceğimiz prosedürleri gerçekleştirebilir.

Hopper (1979), anlatımı, ön plan ve arka plan kavramı ile ayırmıştır. Ön plan hikayeyi oluşturan ve yüksek bilgi değerine sahip önemli olay, madde ya da karakter ile ilgili

bilgidir, ancak arka plan, sahne belirleme, değerlendirme gibi göreceli olarak düşük bilgi içeriğidir. Ayrıca genel olarak ön plan, basit geçmiş zaman ile ifade edilmektedir. Fakat arka planın zaman kullanımında sınırlı olması ihtimali daha düşük olduğundan dolayı çeşitli zaman (ekleri) ortaya çıktığı iddia edilmektedir. Ayrıca bunun dilsel bir fenomen (yani dünya dillerinde görebilecek olan özellikler) olduğu savunarak Swahili, Fransızca, Rusça, Malay, Tagalog dili ile örnek vererek görüşünü savunmuştur.

Thompson (1980), aynı zaman da Hopper'ın bakışı açısını kabul eder ve söylemin özünü destekleyen içeriğin bir kısmının ön plan ve konuşmacının hedeflerine doğrudan veya direkt katkı sağlamayanın ise arka plan olduğunu söyledi.

Dry (1983)'a göre, ön planda, olayların düzenlenmesi kronolojik sıraya göre düzenlenmektedir. Ancak arka plan ise zamansal sırayı ve zamanın hareketlerini takip edilmediğini söyler. Ön planda olayın zaman çizelgesinin bir nokta üzerinde olduğunu ancak arka plan ise zaman çizelgesinin bir noktada işaret edilmesinin zor olduğunu savunmuştur.

Reinhart (1984), önceki çalışmaların yorumlarına ek olarak, ön planın zamansal doğasının anlık olduğunu, arka plan ise kalıcı, yinelemeli ve alışılmış olaylar olduğunu savunmuştur. Ayrıca, ön plan olayın sonra ermesi açısından görünümün tamamlandığını gösterir, arka plan ise belli bir süre içerisinde devam edilmekte olan olayı işaret ettiğini iddia edilmiştir.

Talmy (2000), pragmatiği bilişsel dilbilimsel olarak incelemiştir. Figürler ve Sebep/Nedeni (Ground) olarak ikiye ayırmıştır. Figür, belirlenecek olan fakat bilinmeyen mekânsal (veya zamansal) özelliklere sahiptir. Fakat sebep ise ön plan ile benzer bir şekilde genel olarak daha da bilinen bilgilerine sahip olduğunu söylemiştir. Bu önceki araştırmaların ön ve arka plan kavramına benzemektedir: Genel araştırmacıların aksine, bilişsel dilbilimsel araştırma standartları (esnek, boyut, işlem zorluğu, beklenti, algı hızı, bağımsızlık vs.) yeni araştırma göstergeleri olarak önermiştir.

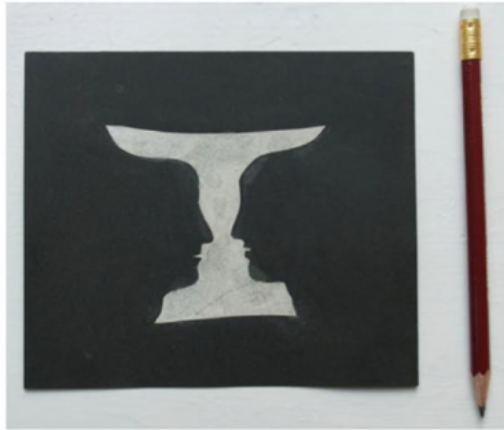
Yazıcı(2004), Görünüş – Zaman – Kip gibi dilbilgisel ulamları, metindilbilimdeki ön plan ve arka plan kavramlarından yola çıkarak on beş Türkçe hikaye üzerinden de incelemiştir.

1. BÖLÜM: ZAMAN – GÖRÜNÜŞ – KIPLİK

1.1. ÖN PLAN VE ARKA PLAN

*Gestalt*⁶, “bütün”, “form” veya “görünüm” anlamlarına gelen Almanca bir sözcüktür. İnsanların belirli bir nesneyi tanıyabilmeleri için nesnenin tam bir forma ya da görüntüye sahip olması gerekmektedir. Bu sebeple net bir biçime sahip olan nesnelere kolayca tanınabilmekteyken, önceden tanınmayan nesnelere fark edilmesi de zor olmaktadır. *Gestalt yasalarına* (Gestalt Laws) göre *Gestalt*'in bütünü, sadece parçaların toplamı değildir. Psikoloji bilimi, algıda organizasyon, yani başka bir deyişle küçük faktörlerin nasıl daha büyük olarak sınıflandırıldığını açıklayan yasalar geliştirilmiştir. (Givon, 1984; Ungerer&Schimid, 1996; Talmy, 2000; Croft&Cruse, 2004). Çünkü insanlar deneyimlerini uyumlu, düzenli, sistematik ve basit bir şekilde algılama eğilimindedirler. Bu doğrultuda en sık başvurulan Gestalt yasasının ön plan ve arka plan teorisi olduğunu ileri sürmek mümkündür.

Fig. 7.6 The original version of Rubin's vase. Like most of the other stimuli used by Rubin in his studies for his doctoral dissertation, it is made with scissors, in this case by cutting a vase-like opening out of a piece of black cardboard which has then been pasted onto a white cardboard. The pencil is 14.5 cm long (Inger Rubin Lauritzen)

Şekil 1.1. Rubin'in Vazosu (Pind, 2003, s. 215).

Yukarıda yer verilen ve herkes tarafından en az bir kez görülmüş olduğu düşünülen bu resim, Danimarkalı psikolog Edgar Rubin'in eseridir (Bkz. Şekil 1.1). Bu resim, ön planda ne görüldüğüne bağlı olarak farklı fenomenleri ifade edebilir. Örneğin, beyaz kısım ön plan olarak düşünüldüğünde, iki insanın yüzleri birbirine bakacak şekilde

⁶ <https://www.duden.de/rechtschreibung/Gestalt> :09/18/2019 tarama yapılmıştır.

görünecektir. Ön plan ve arka plan arasındaki bu ayrım ilk olarak Danimarkalı psikolog Edgar Rubin tarafından tanıtılmış ve daha sonra morfoloğların araştırmaları için entegre bir çerçeve olarak ortaya konulmuştur (Pind, 2013, s. 216). Belirli bir nesne bir kez tanındığında bakan kişiyi ilgilendiren kısım sadece algı merkezi olmaktadır; ancak görüntünün geri kalanı ilgilenilmeyen arka planda kalmaktadır.

Aynı şeyin dil için de geçerli olduğunu belirtmek mümkündür. Nitekim insanlar günlük yaşamlarında bir şeyleri tanımanın ötesinde sohbet ederken veya herhangi bir metin yazarken insan doğasına uygun biçimde önemli olduğunu düşündükleri kavramlara vurgu yapma eğilimindedir. Bu nedenle, bir cümle veya ifadenin ya da belirli bir nesne / olayın, diğer nesne / olaya göre görsel ve uzamsal bir kayda sahip olması ön plandadır. Nispeten daha az belirgin olan nesnelerin / olayların geri kalanı ise arka planı oluşturmaktadır. Bu asimetrik kavram, insanların bir şeyleri görme ve algılama davranışından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bilişsel yapı, dil ile de yakından ilişkilidir.

Talmy (2000) bu durumun dil yapılarında da “ön plan” ve “arka plan” olarak ortaya çıktığını söylemektedir. Bir cümle veya ifadede, belirli bir nesne ya da olayın başka bir nesne ya da olaya göre görsel ve uzamsal kayda değer olması ön plandadır ve nispeten düşük dikkat çekiciliğe sahip nesne ya da olay ise arka plan haline gelmektedir. Diğer bir deyişle, ön plan ve arka plan algısal olarak form algısına uygulanmaktadır. İki kişi birbirlerinin dikkat çekici özelliklerini temsil eden görsel kavramlardır ve bilişsel olarak da çelişen kavramlar olarak adlandırılabilir. Talmy ayrıca, ön plan ve arka plan kavramının, hareket eden veya duran iki nesne arasındaki ilişkiyi ifade etmek için dilsel ifadeye de uygulanabileceğini ileri sürmektedir (Talmy, 2000, s. 311).

a) *The pen (Ö) lay on the table(A).*

Kalem masanın üzerinde duruyor.

b) *The pen (Ö) fell off the table(A).*

Kalem masadan düşüyor.

[Ö: ön plan, A: arka plan.]

Yukarıda, a) durağan, b) ise hareketli bir durumdur. Ancak her iki cümlede de kalem (pen) hareketli veya hareketi bildiren bir nesne olması sebebiyle ön plan görevi görmektedir. Masa (table) ise sabit bir nesnedir, bu nedenle arka plan işlevine sahiptir. Yani, ön planın arka planı yalnızca değişken nokta (variable point) olan hareketli nesne ile referans noktası (reference point) olan sabit nesne arasındaki ilişki değildir. Her iki nesne de

sabitletiğinde dahi kalem (pen) bir dönüm noktası olarak ön plan olabilmektedir. Arka planın masanın (table) referans noktası haline geldiği kavramı söylenir. Ön plan ve arka planın özellikleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Ön plan	Arka plan
<ul style="list-style-type: none"> -Daha hareketlidir. -Daha küçük boyutludur. -Geometrik olarak daha basittir, genellikle noktalara benzemektedir. - Sahnede veya bilinç açıdan daha yeni bilgileri taşır. - Daha dikkat çekicidir. - Daha geç algılanır (aniden algılanmaz) -Bir kez algılandığında netleşmektedir. -Daha bağımsızdır. 	<ul style="list-style-type: none"> -Durağandır. -Daha büyük boyutludur. -Geometrik olarak daha karmaşıktır. -Daha tanınmıştır veya öngörülebilir. -Daha az dikkat çekicidir. -Hemen algılanabilmektedir. -Ön planın yanında tek başına durduğundan daha fazla arka plan fonksiyonuna sahiptir. -Daha bağımlıdır <p style="text-align: right;">(Talmy, 2000, s. 315-316)</p>

Tablo 1.1. Ön plan ve Arka plan

Ön plan ve arka plan kavramı 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan Gestalt psikolojisinin “Figür / Zemin Hizalaması (Figüre / Ground Alignment)” prensibine dayanmaktadır (Taylor 2002:10). Bilişsel dilbilim bunu konuşurun dünyayı dil yoluyla kavramlaştırma biçimi olarak görmektedir. Söylem teorisi ise bu figür ve arka plan ayrımına dayanarak, bilgiyi işlevine göre ön ve arka planlara ayırmaktadır. Ön plan bilgisi, hikâyeyi oluşturan ana olaylar, varlıklar veya karakterler hakkındaki veriler ile hikâyeyi tanıtmak için yüksek iletişim dinamizmi (communicative dynamism) içeren bilgilerdir. Arka plan bilgisi ise değerlendirme, yorum, küçük olaylar veya karakterler hakkındaki bilgileri içermekle birlikte hikâyenin ilerlemesinden dolayı bir rol oynayan düşük bir iletişim bilgisidir. Bu doğrultuda konuşur kişi, arka plan bilgilerini zemin haline getirmekte ve ön plan bilgilerini bir şekilde odaklayarak dinleyicinin dikkatini çekmektedir (Wallace, 1982, s. 208; Givon, 1984, s. 287-288).

Sözcük Ögesi Ön Plan ve Arka Plan

Bir sözcüğün anlamı da ön plan ve arka plan arasında farklılık gösterebilmektedir. Bu düşüncenin gerekçesi ise tek bir kelimenin anlamının daha küçük birimlere bölünebileceği varsayımından yola çıkılarak oluşturulmuş olan “Componential Analysis Theory” (Üstel Analiz Teorisi) ile ortaya koyulmaktadır (Saeed, 1997, s. 9; Bak, 2007, s.

78). Bu analize göre sözcüğün en küçük semantik birim olmaktan ziyade kendisinden daha küçük semantik bileşenlerden oluştuğu ve bu bileşenlerin ayrı birer kelime oluşturabildikleri varsayılmaktadır (Saeed, 1997, s. 231). Bir sözcüğün anlamı analiz edildiğinde ise ulaşılan ögelerin durumlarının eşit olmaması olasılığını artırmak mümkündür. Bu nedenle bir sözcüğün anlamsal bileşenleri arasında çok vurgulanan ya da daha az belirgin olan anlamlar mevcut olabilmektedir (Cruse, 2002, s. 113).

Örneğin, esas olarak “ihtiyar” anlamına gelen eski Uygurca *avıçğa* kelimesinin içerdiği diğer anlamlar “insan”, “kadın” ve “yaşlı” anlamlarıdır. (Bkz. İyiKötü/XXXVII/1; Clauson, 1972, s. 6). Bu durumda vurgulanan anlam bileşeninin esas olarak “yaşlı” anlamı olması sebebiyle ön plandaki öge de “yaşlı” kelimesi olacaktır.

Cümlelerde Ön Plan ve Arka Planın Anlamı

Cümle içinde ön ve arka planların anlamları sözcük ögesinden biraz daha geniştir. Burada arka planın anlamı, ön planın anlamı ile bağlam arasındaki etkileşim tarafından türetilen veya hesaplanan anlam değil; gramer biçimin bağlamdan bağımsız olarak her zaman içerdiği anlam bileşenidir. Ön planın ve arka planın anlamını ayıran şey ise semantik unsurlardan hangisinin vurgulandığını ve hangisinin vurgulanmadığını belirlemektedir. Ön planın metinlerdeki ana hikâyenin temsil edildiği basit işlevinin aksine, arka planın ön planı destekleyen çeşitli özellikleri vardır. Ayrıca hikâyenin sırasına bakılmaksızın, arka plan genellikle ön plan olayıyla aynı anda gerçekleşen bir olayı veya ön plandan önceki bir olayı tanımlamak gibi genellikle ön planın zaman çizelgesinden sapmaktadır.

Talmy, ön ve arka planı kısa ve karmaşık cümlelerle analiz etmektedir (2000, s.315). Bu durumda kısa cümledeki (tek cümle), ön plan ve arka planı özne (main) ve öznedışı olarak bölünmektedir. Karmaşık cümleler söz konusu olduğunda ise ana cümle ve yan cümlede görünen ön ve arka plan, etkinliğin odağına ve konuşmacının algısına göre sınıflandırılmıştır. Talmy, ön plan ve arka plan için evrensel ve öznel tahsis ilkeleri önermektedir. Bu doğrultuda her şeyden önce sıralı ilkeye göre, ilk gerçekleşen olay arka planı oluşturmakta ve daha sonra gerçekleşen olay ön plan olmaktadır. İkinci ilkeye göre, nedensel prensibe göre neden olayı arka planda ve sonuçta meydana gelen olay ise ön planda tanımlanmaktadır. Üçüncü ilkeye göre, geçici biçimde kapsamlı kabul edilen olay arka planı ve dâhil edilen olay da ön planı oluşturmaktadır. Başka bir deyişle arka

plandaki olay, daha geniş bir zaman aralığına sahip olmakta ve ön plandaki olayın gerçekleşmesi için sabit bir ortam sağlayan nispeten farklı olayları içermektedir. Dördüncü ilkeye göre bir olayın meydana gelmesi için gerekli olan mutlak olay arka plandır. Arka plan bu olaya bağlı olarak değişebilmekte veya tabii olayı ön plan olabilmektedir. Son olarak, ilkeye göre gerçekleşmeyen olaylar arka planda tanımlanmakta ve gerçekleşen ancak öngörülmeleyen alternatif olaylar ise ön planda tanımlanmaktadır (Talmy, 2000, s. 325-329). Talmy'nin bu sınıflandırması genel olarak cümlelere uygulanabilmektedir.

Zaman Ekleri ile Ön Plan ve Arka Plan

Anlatı söyleminde ön plan ve arka plan kendi özelliklerine ve işlevlerine sahiptir. Bu durumun zaman ekleri de dâhil olmak üzere çeşitli fiil çekimleriyle ilişkili olduğu görülmektedir. Konuşur, söylemin ana olaylarını ikincil içerikten ayırt etmek için çeşitli morfolojileri farklı şekilde kullanarak olayları etkili bir şekilde aktarma eğilimindedir. Hopper (1979), Dry (1983) ve Reinhart (1984) metindeki zaman eklerinin ön ve arka plan üzerinde farklı yollara yaklaşır, ancak ön plan ve arka planın temel çerçevesinden büyük ölçüde sapmamaktadır. Fleischman (1990), Vanbist ve Weinrich'in anlatım zamanı ve danışmanlık zamanı ile birlikte zamanı ön plan ve arka planla değiştirme olgusunu yorumlamıştır. Hopper (1979) da fonksiyon, anlatımın geliştirme yöntemi, özne kimliği, kullanılan fiilin niteliği, anlatıcı niteliği ve anlatıcının tutumunun ön plan ve arka planı niteliklerine göre ayırmakta olduğunu ifade etmektedir.

Ön plan önemli bir olayı içermekte ve söz konusu hikâyeyi başlatmaktadır. Anlatım da sıralı olarak gelişmektedir. Ayrıca özne genellikle öncüdür ve ön plandaki tüm cümleler büyük olasılıkla aynı özneye sahiptir. Ön plan cümlelerinde çoğunlukla tamamlanmışlığı belirten fiiller kullanılmaktadır. Ayrıca bu cümleler esas olarak dinamik (veya hareketli) olaylardan oluşmaktadır, çünkü bir hikâyeyi başlatma ya da bir olay oluşturma özelliğine sahiptir. Çoğunlukla bir olayın gerçekleşmesine güven kazanmak için şimdiki zamana ait bir olay gibi anlatılmaktadır.

Arka plan ise merkezî olayı destekleyen bir yardımcı malzeme olarak ön planı tamamlamakta, güçlendirmekte ve eleştirmektedir. Anlatımda eşzamanlı ve ardışık olmayan şekilde gelişmekle birlikte çok fazla yeni bilgi girişine sahiptir. Bu nedenle özne

de sık sık değişmektedir. Fiillere gelindiğinde ise durağan ya da hareketli fiiller gibi tamamlanmamış fiiller kullanılmaktadır. Esas olarak dinamik değildir ve gerçeklik ifade etmek için mi teknik durumlardan oluşmaktadır. Şart kipi, dilek kipi, kiplik gibi gerçekçi olmayan ifadeler içeren tanımlanamayan olaylar anlatılabilmektedir. Ayrıca Hopper (1979) ile birlikte Dry (1983, s. 23-27) da özellikle kılımlı özelliklerine odaklanarak bitiş noktasını bildiren başarı fiilleri ve erişim fiillerinin, olayın zamanının değiştirilmesinde rol oynadığını belirtmektedir. Öte yandan, bir faaliyet fiiller ve hal bildiren fiiller, bir eylemin veya bir durumun bitiş noktasını göstermediği için erişim ve başarı fiillerinden farklıdır.

Anlatım geliştirme yöntemlerinden biri olan sıralılık (sequentiality), ön plan ve arka plan arasındaki ayrımın da ana kriteri olarak sunulmaktadır. Reinhart (1984), ön plan zaman içinde anlık iken, arka planın sürekli tekrarlayan ve alışılmış gerçekleri ifade ettiğini savunmaktadır. Bu doğrultuda ön planın bir olayın bitmişliğini ya da tamamlanmışlığını temsil ettiğini ve arka planın da bir süre içerisinde devam eden olayları karşıladığını iddia etmektedir.

Bu çalışmada ise ön plandaki anlatımın merkezini oluşturan olayların zaman içinde tanımlandığı varsayılmakta ve arka planda da detaylandırma, sahne değişikliği, karakter tanımlaması ve açıklaması gibi daha ayrıntılı kriterler belirlenerek işlevlerin analiz edilmesi planlanmaktadır. Ayrıca belirtilmelidir ki, olayın zamansal özellikleri, daha önceden dilbilimciler tarafından yapılan çalışmaların sonuçlarına ek olarak, ön planda sıralılık, anlılık ve tamamlanmışlık da göstermektedir. Arka plan ise aynı anda süreklilik gösteren, tekrarlayan ve alışılmış olaylar olarak ifade edilmektedir. Ön plan ve arka plan arasındaki ayrım metnin içsel özelliklerine karşılık gelmektedir.

Metnin bahsedilen bu içsel özellikleri aşağıdaki Tablo 1.2. de gösterilmiştir

Sınıflandırma Kriterleri	Ön plan	Arka plan	
Tanım	Hikayenin ana etkinliğini anlatır	Olay hakkında ek bilgi sağlar ve ön planı destekler	
İşlevler	Zaman içinde hikâyenin merkezini oluşturan olayların açıklanması.	Detaylandırma	Önceki olayları yorumlamak veya olayların sonucunu tahmin etmek için bilgi sağlanması.

	Olayların akışına göre karakterler ve psikolojik değişiklikler gözlemlenmesi.	Sahne değişmesi	Sahne değişmesi ya da geçişi.
	Zaman sürekliliği nedeniyle önemli olaylar ve varlıklar hakkında bilgi sağlanması.	Kişi tanımlama ve açıklama	Karakter bilgisi, karakter davranışı hakkında bilgi vermektedir.
		Giriş bilgileri	Hikâyenin giriş kısmındaki zaman ve yer bilgileri (büyük olayların akışı ile ilgili olmayan olaylar, geçici olarak sıralanmayan olaylar, önemli olay ifadelerinin tekrarı ve hikâyenin özeti)
Olayın zamansal özellikleri	Sıralılık	Eşzamanlılık	
	Anlık	Tekrar, alışılmış olaylar	
	Tamamlanmışlık ya da daha sonra meydana gelen olaylar	Devam eden olaylar	
Bilgi değeri	Yeni bilgiler	Eski bilgiler	
Nedensel prensip	Sonuçta gerçekleşen olay	Neden olan olay	
Alternatif prensip	Meydana gelen, ancak öngörülmeven alternatif olaylar	Gerçekleşmeyen, öngörülen olaylar	

Tablo 1.2. Ön plan ve Arka planın içsel özellikleri

Bu hipoteze dayanarak bu tezde varsayım, dilek gibi kiplik anlamları gösterdiği belirtilen zaman eklerinin nasıl kullanıldıklarını da gözlemlemek gerekmektedir. Ayrıca fiilin kendi özelliklerine ve zaman ekleriyle birlikte nasıl kullanıldığı üzerinde de durulacaktır. Bu araştırmada incelenecek olan temel kaynak *İyi ve Kötü Prens öyküsü*, anlatım söyleminin tüm özelliklerine sahiptir ve diyaloglar da sıklıkla ortaya çıkmaktadır. Yani diyalogdaki ön plan bilgisi, konuşurun birincil iletişimi⁷ olarak ve diğer bilgiler ise arka plan olarak tanımlanacaktır.

1.2. ZAMAN

⁷ Birincil iletişim, cümleyi ifade eden konuşurun o cümleyi söyleme amacı ile doğrudan ilişkili bir niyet anlamına gelmektedir.

İnsanlar zamanı bir akış olarak algılamaktadırlar. Bu sebeple de zamanı sadece kendi etraflarındaki değişiklikler yoluyla tanıyabilmektedirler. Dolayısıyla zamanın geçmiş, şimdi ve gelecek şeklinde üç parçaya bölünerek algılanıyor olması şaşırtıcı bir durum değildir. İnsan algısında zamanın ifadesi ise dil ve yazı yoluyla mümkündür. Bu doğrultuda zamanı temsil etmenin birkaç yolu vardır. Bunlar aşağıdaki gibidir:

1. Zamanı temsil eden bağlaçlar
2. Zamanı temsil eden edatlar
3. Zaman zarfları
4. Zaman ekleri

Zamanı temsil eden bağlaçların veya zamanı temsil eden edatların kendi başlarına bağımsız birer anlamı yoktur. Bu bağlaçlar veya edatlar, zamansal anlamı bağlam(context)a göre temsil etmektedirler. Örnek olarak şu cümle ele alınabilir:

(1) *käntü bilingäy erinç tep yarlıgkadı : anta ötürü kiyä kıltıgıçırılar kälsär bulmaz erti*

kuşkusuz o bunu kendiliğinden anlayacaktır diye beyan etti: Bundan biraz sonra hazinelerini bulamıyordu (İyiKötü/X/1-4)

anta “ondan, ordan, onda, orada, o sırada”; *ötürü* “daha sonra, sonra, bunun üzerine, o zaman” gibi bağlaçlar zamanı temsil etmektedir.

(2) *amtıkıya yakuru yirde ödde belgülig bolmış erür*

işte şimdi yakın yer ve zamanda belirmiş olur (Maytrı/7/16-17)

Yukarıdaki örnekte edattan sonra gelen cümlelerin, bir önceki cümlede yer alan olaydan sonra ortaya çıkmakta olduğu görülmektedir. Bu cümlelerdeki zamanı da *kün* “güneş, gün” (Clauson, 1972, s. 725); *amtı* “şimdi” (Clauson, 1972, s.156) gibi zaman zarfları veya zaman ekleri temsil etmektedir.

Zaman zarfları zamanı ifade eden anlamlarını kendi önceden belirlenmiş biçimlerinde ifade ederken, zaman ekleri ise sadece gramer olarak ifade etmektedir. Dilbilimdeki zaman, cümle içinde ifade edilen olayların, eylemlerin ve çalışmanın durumu ve zamanı ile ilgilidir. Bu çalışmada örnek (2) deki olayın gerçekleştiği zamanı yerini belirlemek için referans noktası “şimdi” olarak kabul edilmektedir. Nitekim Jespersen (1933) da doğal zaman akışı içinde konuşma noktasını şimdiki zaman olarak belirlemekte ve

şimdiki zamanın sol tarafında bulunan zamanı geçmiş, sağında bulunan zamanı ise gelecek zaman olarak tanımlamaktadır. Buna ek olarak geçmiş ve geleceği de önceki geçmiş – sonraki geçmiş, önceki gelecek-sonraki geçmişe ayırmaktadır. Ancak belirtmelidir ki araştırmacının bu çalışması, gerçek dildeki zamanla ilgili çeşitli olayları açıklarken birtakım yetersizlikler barındırmaktadır.

Yine de geçmiş, şimdi ve geleceğin üç boyutlu algısı, günümüze dek birçok zaman çalışmasının temelini oluşturması bakımından önemlidir.

Ayrıca Reichenbach (1947) da Jespersen'in (1933) çalışmasına dayanarak *Elements of Symbolic Logic* adlı eserinde olay noktası (E), konuşma noktası (K) ve belirtme (gönderme) noktası (R) olarak gerçek zamana ait üç nokta tanımlamıştır. Klein topik zamanın (konu edilen zaman) yeri ve topik zaman ile konuşma zamanının ilişkisini “zaman” olarak tanımlamaktadır (1994, s.4). Lyon ise konuşma anı ile belirlenen dolaysız zamanı gramerdeki zaman olarak açıklamaktadır (1995, s.318). Zaman ile ilgili çalışmalar uzun bir süre boyunca birçok dilbilimci tarafından incelenmiş ve yeniden çalışılmıştır; ancak bu çalışmalar ve düşünceler arasında en çok başvurulan Comrie'nin (1976) görüşleridir.

Comrie'ye göre zaman, konuşurun anlatmak istediği soyut bir içeriği detaylı bir gerçeğe aktarmak için kullanılan gramer aracıdır. Ona göre zaman, durum-dışı zamandır (situation - external time), yani bir durumun diğer durumlar ile zamansal olarak sıralı ilişkisini temsil eden bir kategoridir. Comrie, Reichenbach'ın araştırmasını takip ederek konuşma anından önceki olayları geçmiş zaman, konuşma anıyla aynı zamanda olan olayları şimdiki zaman ve konuşma anından sonraki olayları da gelecek zamana ait olarak ayırmaktadır (1985, s. 1-2). Ek olarak Comrie zamanı mutlak zaman (absolute tense) ve göreceli zaman (relative tense) olarak da ikiye ayırmaktadır (1976, s.56-58). Buna göre mutlak zaman, konuşma anını ifade ederken, göreceli zaman ise durumun konumunu belirten referans noktasının şu an olması gerekmediği, bağlamda verilen birkaç farklı zaman noktasında bulunabildiği zaman olarak tanımlanmaktadır.

Zaman çalışmalarında genellikle üç yönlü teori takip edilmektedir. Modern Türkiye Türkçesi dilbilgisinde de, bu yöntem kullanılarak zaman şimdiki zaman, geçmiş zaman ve gelecek zamana bölünmektedir (Karaağaç, 2012, s. 361; Ergin, 2004, s. 288-313; Gencan, 2001, s. 302). Evrensel dilbilim ile Modern Türkiye Türkçesi arasında zamanın

gösterilişine dair fark ise Türkiye Türkçesinde zamanın bildirme kipleri ile ifade edilmesidir (Ergin, 2004, s. 288-313; Korkmaz, 2017, s. 527). Ayrıca geçmiş zamanın, görülen geçmiş zaman ve öğrenilen geçmiş zaman olarak ikiye bölünmesiyle, zamanın üçe ayrıldığı geleneksel yönetime iki kategori daha eklenmiştir. Fakat yine de Türkçede zaman temel olarak aşağıda gösterildiği üzere geçmiş, şimdi ve gelecek zamandan oluşan üç kategoriye ayrılmaktadır.

Geçmiş Zaman:	Duyulan(Öğrenilen) geçmiş Zaman:	-mXş
	Görülen geçmiş Zaman:	-DX
(Geçmişten geleceğe kadar uzanan) Geniş zaman:		-(X)A)r
Şimdiki Zaman:		-(X)yor
Gelecek Zaman:		-AcAk

Modern Oğuz Türk dillerinde, şimdiki zaman *-(X)yor* biçiminde kullanılmaktadır. Bu *-(X)yor* eki ise Eski Türkçedeki *yori-* fiilinin niteliğini yansıtmakta ve şimdiki zamanı göstermektedir (Erdal, 2004, s. 252). Süreklilik bildiren söz konusu bu eylem, dilbilgiselleşme sürecinden sonra günümüzdeki şimdiki zaman *-(X)yor* eki olarak kullanılmaya başlamıştır. Nitekim eski Türkçede şimdiki zaman, günümüzdeki geniş zaman eki ile ifade edilmekteydi.

Şimdiki zaman denilen zaman somut değildir. Sadece gelecekte olacak olan olaylar, insan düşüncesinde gelecekteki bir noktada konumlandırılarak tarafımızdan tanınmaktadır. Bununla birlikte gelecek zaman da zaman içinde somut olarak geliştirilememektedir. Geçmiş ve şimdinin aksine gelecek zamanın algıladığımız şeyin olacağını ifade ettiğine dair mevcut bir varsayım vardır. Bu nedenle eski Uygurcada hem şimdiki zaman hem de gelecek zaman anlamına gelen *-(X/A)r* eki kullanılmıştır.

Gabain(2000)'de Gelecek Zaman I ve II olarak adlandırılan ve eski Türkçeden günümüze kadar gelecek zaman olarak bilinen *-GAy* ve *-DAçI* ekleri (2000, s. 81-82), 3. bölümde tartışılacağı gibi zaman anlamından çok kiplik anlamına sahiptir.

Kimi akademisyenler, zamanın geleneksel anlamından çıkarak zaman eklerinin sadece işlevsel rolünü incelemişlerdir. Bunun bir örneği de metin dilbilimidir. Alman dilbiliminde hızlı bir şekilde gelişmeye başlayan metin dilbilim, cümleden daha büyük bir birim olarak kabul edilen metnin araştırma temelinde ele alınması gerektiğini ifade etmektedir. Weinrich de zamanı metin dilbilim açısından incelemiş ve metin dilbilim

teorisine dayanarak metni Fransız zaman sistemi için bir analiz olarak kullanmış ve yeni bir teori kurmaya çalışmıştır (1964).

Cümle, dilbilgisi becerileri için en küçük birimdir. Peki bu kavramın kökenini nerede bulabiliriz? Bu cümlenin gerçekliğini kanıtlamak için açık bir mantık bulamıyorum. Tersine, bir cümle ne en küçük birim ne de dil üretim faaliyetinin en büyük birimidir. Bir cümle sadece metin ve fonem arasında bir yerde bulunan orta büyüklükteki bir birimdir ve daha fazlası değildir (Weinrich, 1973, s.11).

Weinrich (1985) zamanın fonksiyonlarını üç boyutta analiz etmektedir. Buna göre anlatım zamanı ve eleştiri zamanı, konuşurun ifade noktası ya da ön plan ve arka plandır.

1.3. GÖRÜNÜŞ

Holt, görünüş kavramını tanımlarken zaman yerine, bir noktanın iç zamansal sürekliliğini gözlemlemenin de bir yöntem olduğunu ileri sürmektedir (1943, s. 6). Başka bir deyişle hem zaman hem de görünüş, zamanla ilgili birer kavramdır; ancak farklı özelliklere sahiptir. Zaman, durum-dış zamanı (situation-external time) gösterir ve görünüş, durum-iç zamanı (situation-internal time)'ı gösterir (Comrie, 1976, s.5). Görünüş, (zaman kavramıyla ifade edilmeyen) gösterimsel olmayan veya bir biçimle ifade edilmeyen eylemler için kullanılır. Eğer zaman, yüzey yapısının morfolojik dilbilgisel kategorisiyse, görünüş de derin yapının morfolojik dilbilgisel kategorisidir. Başka bir ifadeyle zaman, morfolojik bir gerçekleşmedir ve görünüş de anlambilimsel kategorinin sözdizimsel bir gerçekleşmesidir (Quirk vd., 1985, s. 189). Brinton (1988), İngilizcenin görünüş dili (aspect language) değil, zaman dili (tense language) olduğunu ifade etmektedir. Böylece görünüş, zaman kategorisine dâhil edilmiş veya zaman kategorisinin bir alt sistemi olarak ele alınmıştır. Belirleyici neden, hem zaman hem de görünüşün zaman kavramından ayrılmaz olmasıdır. Görünüşün, gramatikal ve semantik kategorilerde sınıflandırılması karmaşık olarak nitelendirilebilir. Bu nedenle bazı dillerde zaman ile görünüşü birleştirmek de mümkündür (Comrie, 1976, s.9).

Yukarıda da belirtildiği gibi, her ne kadar dilbilimciler görünüş kavramına dair farklı tanımlamalar getirirler de, genellikle görünüşün bir olayın gelişim sürecinde de algılandığı üzere gramer olarak sınıflandırılması gerektiği fikrinde buluşmaktadırlar. Comrie'ye göre görünüş, olayın iç zamanını farklı şekillerde göstermektedir (1976, s. 3).

Görünüş yalnız bir durumu gösterdiğinde ise olayları temsil eden fiillerde tanınan bir dilbilgisi kategorisidir. Comrie de görünüş hakkında birkaç terim üzerinden bilgi vermektedir (1976, s. 13). Durum (situation) terimi genel olarak “genel teminat” (general cover-term) anlamında kullanılır. Başka bir deyişle durum (situation), bir hal, bir olay ya da bir süreç olabilir. Şimdiki zamana dair geçerli sınıflandırmalardan ilki statik (static) olan haldir (state). Yani hal (state), bir değişiklik olmadığı sürece önceki durumun devamlılığını göstermektedir. Diğer yandan olay (event) ve süreç (process) ise dinamiktir. Olay, tamamlanmış olan (completed) ve bitmişlik (perfectivity) gösteren dinamik durumlardır. Süreç ise bitmemişliği gösteren dinamik bir durumdur. Smith de (1991, 1997) cümlelerin görünüş anlamlarına dikkat ederek bakış açısı görünüşü (viewpoint aspect) ve durum görünüşü (situation aspect) kavramlarını sunmaktadır. Burada durumun cümlede hangi bakış açısıyla ifade edildiğine dikkat etmek gerekmektedir. Smith görünüşü bitmişlik, bitmemişlik ve tarafsız bakış açısı olarak tanımlamaktadır. Örneğin:

a. *John and Mary **built** a rock garden last summer.*

John ve Mary geçen yaz bir kaya bahçesi **yaptılar**.

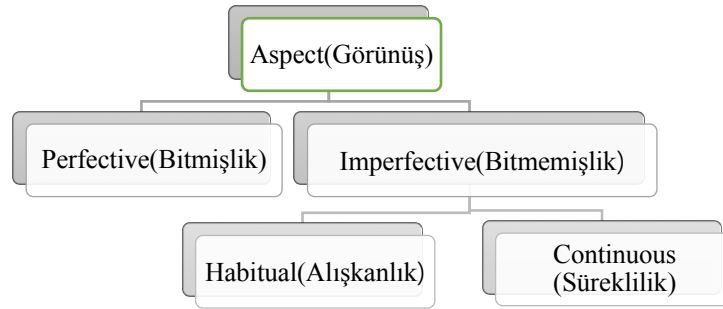
a. cümlesinde kaya bahçesi yapımının sonlandığı belirtilerek “bitmişlik” bildirilmektedir.

b. *John and Mary **were building** a rock garden last summer.*

John ve Mary geçen yaz bir kaya bahçesi **yapıyorlardı**.

b. cümlesinde ise kaya bahçesi yapma durumu anlatılmaktadır. Etkinliğin başlangıcı veya bitişi hakkında ise hiçbir bilgi verilmemektedir (1997, s.3). Sadece geçmişte bir süreç içinde devam etmiş olan bir durum belirtilmektedir. Buna göre, tarafsız bakış açısı bir olayın noktasını veya belirli bir olayın durumunu gösterdiği söylenebilir.

Johanson da çalışmasında görünüş kavramını birçok dile uygulamıştır, ancak görünüşü açıklarken özellikle “sınır” kavramını kullanmıştır (1971; 2000). Johanson, sınırlı duyarlı bakış açılarını kabul etmiş ve bu kavramı da sınır arası bakış ile sınır sonrası bakış olarak ikiye ayırarak görünüşü incelemiştir. Bakış açısına göre ikiye ayrılan “sınır” kategorisi aslında Comrie’nin (1976) görünüş incelemesinden pek farklı değildir. Comrie’nin görünüşsel karşıtlıkları ise aşağıda yer alan şekil 1.2’te görülmektedir. (Comrie, 1976, s. 25).

Şekil 1.2. Comrie'nin görünüşsel karşıtlıkları

Bu şekil 1.2deki ana kol olarak bitmişlik (perfective) ve bitmemişlik (imperfective) olarak iki kola ayrılmaktadır. *Perfective* bitmişliği temsil etmektedir. Çünkü *imperfective* (bitmemişlik) durumun belli bir süreç boyunca devam ettiğini ya da ilerlediğini gösterirken *perfective* (bitmişlik) de sonucu olan bir durumu temsil etmektedir (Comrie, 1976, s. 19-20). Burada Comrie'nin *perfective* kavramının Johanson'un çalışmasına göre sınıra duyarlı olmayan bakış açılarını, *imperfective* kavramının ise sınıra duyarlı olan bakış açılarını ifade ettiği ileri sürülebilir. Fakat Comrie'nin bu incelemesi, görünüş ile ilgili tüm kavramları açıklamamaktadır. Örneğin, tamamlanmışlık (perfect) kavramı bir görünüşü ifade ettiği halde yukarıdaki tablo içinde yer almaktadır. Çünkü bu kavram ile yalnızca tamamlanan bir durumdan bahsedilmemekte, bir durumun kendisinden önceki bir durumla ilişkilendirilmesi de ifade edilmektedir (1976, s. 50). Dolayısıyla tabloda bunun açıklanması imkânsızdır. Bu nedenle Johanson bu durumu “sınır” ve “odaklılık”⁸ kavramlarını uygulayarak açıklamaktadır (2000, s.34).

Yukarıda bahsedilen sınır sonrası bakış (postterminal), olayda kritik sınırın aşıldığı noktada gözlemlenmektedir (Johanson, 1999, s. 172; 2000, s. 62-64). Odaklılık derecesine göre de “sonuçsallık” kavramı yüksek odaklı postterminal, “tamamlanmışlık” (perfect) kavramı düşük odaklı postterminal, ve “bitmişlik” (perfective)” kavramı ise odaksız postterminal olarak ifade edilebilir (Johanson, 2000, s.108-121).

Odaksız Postterminal : Bitmişlik (Perfective)

⁸ Odaklılık (Focality), Johanson, 'un görünüş kavramını açıklarken başvurduğu önemli bir kavramdır. Konuşurun bakış açısına bağlı olarak psikolojik yoğunlukla ilgili ölçüsel bir prametredir. Daha detaylı bilgi için bkz. (Johanson, 2000, s. 39).

Sözde bitmişlik (pseudoperfective), eylemin sınırlara özel bir vurgu yapmadan sadece eylemi bir bütün olarak sunmaktadır (Arslan Demir, 2016, s. 34-35). Yani Comrie'nin *perfectivity* kavramı ile aynı anlamına gelmektedir.

“Bütüncüllük” ise Comrie tarafından “bitmişlik” kavramını tanımlamak için kullanılan bir ifadedir. Ancak öncelikle bu kavramın taşıdığı anlamın incelenmesi gerekmektedir. Comrie, “bitmişlik” kavramını durumun iç zamansal seçimini dikkate almadan “tek bir bütün” (the view of situation as a single whole=entirety) olarak açıklamıştır (1976, s. 16). Bütüncüllüğe dayanan bitmişlik, durumun iç zamanın birleşimine bakılmaksızın, durumun bütünlüklük tek bir birim olarak nasıl görüldüğüne önem vermektedir. Durumun başlangıcının, ortasının veya sonunun yani belirli bir bölümünün belirgin olmadığını göstermektedir. Bitmişlik, aynı zamanda konuşuru duruma dışardan bakıyormuş gibi gösterebilen bir kavramdır (Comrie, 1976, s.4).

Comrie, bitmişliği bir perspektif olarak sınıflandırmıştır ve zamanın nasıl oluşturulacağına dair bir kavram olmadığını söylemiştir. Ayrıca tamamlanmışlık ve sonuçsallık, bitmişlik kavramıyla örtüşebilen görünüş anlamlarına da sahiptir (Comrie, 1976, s. 16-21). Bu kavramsal özellikler Smith tarafından da yapılandırılmıştır. Smith (1997), bir durum tipi (situation type) ve bir bakış açısı (viewpoint) olarak sınıflandırarak, ikili bir görünüş sistemi kurar. Bütüncüllüğe dayanan bitmişlik, konuşurun bir olayı görme biçimiyle ilgili bir anlamsal bir bakış açısı yönü olarak sınıflandırılır. Dolayısıyla bütüncüllük, durumu tanımlayan zamanın akışı veya durumun iç zamansal yapısıyla tanımlayan konuşurun durumu algılanmasını ifade eder. Eğer bir dil bilimsel kavramın görünüş açısından bütüncüllüğü temsil ettiği varsayılırsa, konuşurun bakışının gerçek dünya durum alanının dışında olduğu kabul edilebilir.

Johanson, bitmişliği genel geçmiş (general past) ve odaksız postterminal olarak sınıflandırmaktadır (2000, s. 108-121). Bitmişlik, şimdiki durumda mevcut değildir ve yalnızca geçmişteki olaylarda kullanılabilir. Durumu bir bütün olarak tanımak için önceki durum sona erdirilmelidir. Aksi takdirde duruma bir bütün olarak bakılamaz. Bütünlük, başlayan ve biten dinamik bir durum olarak görülür. Şimdiki durum söz konusu olduğunda ise ifade veya tanıma zamanı daima ifade sürecinde olduğundan, şimdiki zamanda geçen olayın tamamen tanınması imkânsızdır. Bu nedenle durumun sadece

geçmişte tanınması mümkündür. Genelde bütüncülüğün algılanması da konuşurun perspektifini durumun dışına yerleştirerek nesnel bir biçimde yaklaşılarak sağlanmaktadır.

Düşük Odaklı Postterminal: Tamamlanmışlık (Perfect)

Tamamlanmışlık kavramı durumun kendisi hakkında hiç bir şey söylemez, aksine bir durumu önceki durumla ilişkilendirir. Örneğin, “Cep çakımı kaybettim” anlamına gelen *I have lost my penknife* cümlesinde nesnenin hala kayıp olduğu gösterilirken; *I lost my penknife* cümlesinde nesnenin kaybolduğu ve şimdiki durumla bir ilişkisi olmadığı ifade edilmektedir. Daha genel bir biçimde aktarmak gerekirse tamamlanmışlık kavramı, geçmişteki bir durum ile devam eden mevcut ilişkiyi temsil etmemektedir (Comrie, 1976, s. 52).

Tamamlanmışlık, diğer görünüş kavramlarından farklı olarak iki bakış açısı arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir. Bunlardan ilki, önceki durumun sona ermesiyle ilgili olan zamandır ve ikincisi ise önceki durumun son ana kadar devam ettiğini gösteren zamandır. Fakat her dilin farklı bir tamamlanmışlık kavramı vardır. Örneğin, Almancada tamamlanmışlık ifadesinin görünüş ile hiçbir ilgisi yoktur ve sadece geçmiş zamanı ifade etmektedir (Comrie, 1976, s.53). Tamamlanan görünüş ise geçmiş bir eylemin konuşma anındaki sonucu olduğuna (Comrie, 1976, s.12) göre Johanson’un sınır sonrası bakış kavramında da yer verdiği düşük odaklı postterminal kavramı ile ilişkilidir.

Yüksek Odaklı Postterminal: Sonuçsallık (Resultativeness)

Comrie (1976), bitmişliğin iç zamansal bir kavram olmadığını açıkça göstermektedir. Aynı zamanda tamamlanmışlık ve sonuçsallık kavramlarının da tamamen bitmişlik kavramıyla örtüşebilen ifadeler olduğunu vurgulamaktadır (Comrie, 1976, s. 16-21). Bununla birlikte sonuçsallığın, bitmişlik ve bütüncüllük kavramları ile benzer olmasına rağmen biraz daha farklı bir görünüme sahip olduğu da söylenebilir; çünkü sonuçsallık, konuşurun bitirdiği bir olayın sonucunun durumuna odaklanan bir görüntüdür (1976, s. 20-21). Bu nedenle bitmişlik, bir duruma sahip olmasına rağmen konuşurun sona erdirdiği noktayı vurgulamasından dolayı yüksek odaklı postterminal anlamına sahiptir.

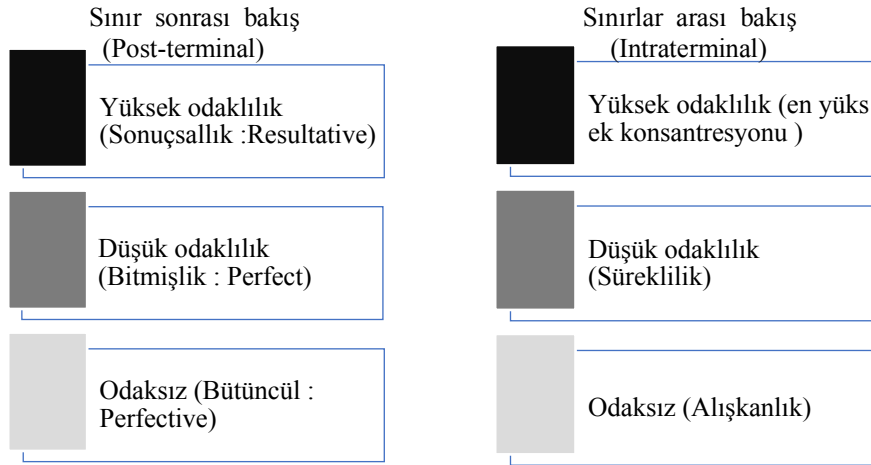
Sınırlar Arası Bakış (Intraterminality)

Sınırlar arası bakış (intraterminality), eylemin başlangıç ve bitiş sınırları arasındaki bir kesiti gözlemlemektedir (Johanson, 2000, s. 54). Comrie, bitmemişlik (imperfective) kavramını, alışkanlık ve süreklilik olarak iki ayrı kategoriye ayırmaktadır. Bu ise her iki durumda da konuşurun bakışının, olayın içinde bulunduğunu ifade etmektedir (1976, s. 23). Johanson, sınırlar arası bakış belirten *-mAktA*, *-(X)yor* ve *-(X/A)r* eklerinin odak seviyesini belirlemektedir. Buna göre *-(X/A)r* alışkanlığı göstermekte, *-(X)yor* düşük odaklılığı göstermekte ve *-mAktA* eki ise yüksek odaklılık olarak bakış noktasındaki en yüksek konsantrasyonu bildirmektedir (Johanson, 2000, s. 87).

Alışkanlık, bir olayın bir süre içinde tekrarlanmaya devam ettiğini göstermektedir. Yani, alışkanlık belirli bir dönemle sınırlıdır. Ek olarak, bir süre içinde yeterince uzatılabilen veya uzun bir süre boyunca yeterli sayıca tekrarlanabilen herhangi bir durum da alışkanlık olarak ifade edilebilir (1976, s. 27-32). Özellikle *-(X/A)r* eki alışkanlığı göstermektedir. Fakat *-(X/A)r* eki aynı zamanda gelecekteki bir olaydan da bahsedebilmektedir. Aslan Demir (2016), çalışmasında “ön görüllük” terimini kullanarak kritik sınırlara, sınır öncesi bakış kadar duyarlı olmayan ve aynı zamanda eylemin belirgin bir sınır vurgusu yapmadan gelecek projeksiyonuyla bir bütün olan durumunu anlatmakta ve Türkiye Türkçesindeki *-(X/A)r* ve *-AcAk* eklerini bu perspektifi temsil eden eki olarak tanıtmaktadır (2016, s. 35). Fakat gelecek zaman eklerinin işlevleri, zamanı ifade etmekten ziyade çoğunlukla kiplik anlamı taşımaktadır. Bu nedenle bu çalışmada görünüş kategorisi altında ele almak için uygun olmadıkları düşünülmektedir.

Süreklilik, belli bir süre içinde devam edildiğini göstermektedir. Fakat bazen süreklilik içermeyen bir gramer biçimi de sürekliliği bildirmek için kullanılabilir. Buna göre sadece gramer biçimi ile değil, fiillerle de sürekliliğin gösterilmesi mümkündür (1976, s. 33-35).

Görünüş ile ilgili şimdiye dek ele alınan tanımlar, aşağıdaki Tablo 1.3'te olduğu gibi özetlenebilmektedir. Ancak yukarıda belirtilen kavramlara denk gelen eklerin, durumlarına ya da cümlenin semantik anlamına göre esnek bir biçimde kullanılması da mümkündür. Dolayısıyla kavrama ait sabit bir anlam bulunmamaktadır.

Tablo1.3. Sınır sonrası bakış ve Sınırlar arası bakış odaklılık

1.4. KILINIŞ

Görünüş, bitmişlik ve bitmemişlik gibi olayın algılandığını gösteren dilbilgisel görünüş ve fiilin kendi görünüş anlamını gösteren sözcüksel kılınış olarak iki şekilde kullanılmaktadır. Fiilin tipik işlevi durumu iç zamansal yapılara dayanarak ifade etmektir. Comrie, görünüşü yalnızca bir anlam niteliği olarak var olan kılınış kavramıyla adlandırmaktadır (1967, s. 7). Bu fiiller, görünüşün dilbilgisel biçimini etkilemektedir ve sahip olduğu niteliklere bağlı olarak da dilbilgisel bir form ve entegrasyon ilişkine sahip olabilmektedir. Ayrıca bir fiil dilbilgisel bir formla bütünleştirildiğinde, kılınışa göre yorumlanan anlamları da değişebilmektedir.

Kılınış ve fiillerin sınıflandırılması ile ilgili daha önceki araştırmalar özetlenecek olursa, farklı araştırmacılar tarafından kullanılan kılınışın şartları farklıdır. Kılınış üzerinde ilk araştırma yapan Vendler olmuştur ve onun çalışmalarının önemi günümüze kadar devam etmiştir. Vendler (1957), fiillerin kendi özelliklerine bağlı olarak farklı zamanlar kullanılabileceğini vurgulamış ve kılınışı aşağıdaki dört başlığa göre incelemiştir.

Faaliyet Fiilleri

Faaliyet fiilleri, eylemin her kısmının bütünüyle aynı özelliklere sahip olduğu fiillerdir. Bu durumda, zirveler veya beklenen sonuçlar dâhil edilmeden belirli bir süre içinde sadece faaliyete odaklanılmaktadır. Örneğin, “John koşuyor” cümlesinden, etkinliğin bir

süre devam ettiği anlamı çıkarılmaktadır : *koşmak, yürümek, bir şeyi itelemek*(1957, s. 150).

Başarı Fiilleri

Bu fiiller hedef bildirmektedir. Yani bir eylemin başlangıcını veya eylemin doruk noktasını içermektedir. Bunlar belirli bir süre içine yerleştirilen ve belirli bir süre içinde yapılan, bitiş noktasını gösteren eylemleri temsil etmektedir: *bir resim yapmak, bir sandalye yontmak, bir ev inşa etmek, bir roman yazmak ya da okumak, bir vaaz vermek, bir ders işlemek veya bir derse girmek, bir el satranç oynamak, büyümek, hastalıktan kurtulmak (iyileşmek), bir şeye hazırlanmak*(1957, s. 150).

Erişi Fiilleri

Erişi fiilleri, bir süre içinde yürütülen eylemlerin son duruma erişmesini gösteren fiillerdir: *farkına varmak, fark etmek, tanımak, bir nesneyi kaybetmek veya bulmak, zirveye ulaşmak, yarışı kazanmak, sınırı geçmek, başlamak, durmak, kavuşmak, doğmak, ölmek*(1957, s. 150).

Hal Fiilleri

Bir durumu temsil eden fiillerdir; ancak fiilin kendisi çalışabilirliği ifade eder ve değişikliğe neden olmamaktadır. Örnek olarak şu fiiller gösterilebilir: *sahip olmak, arzulamak, istemek, hoşlanmak, hoşlanmamak, sevmek, nefret etmek, bir şeye hükümetmek, bilmek, inanmak, evli olmak(being married), var olmak, hasta olmak, sağlıklı olmak* (1957, s. 150).

Vendler *Linguistic in Philosophy*' de başarı ve faaliyet fiillerinin bir grup olarak ve erişim ile hal fiillerini de ayrı bir grup olarak değerlendirmiştir; çünkü başarı fiilleri, hal fiilleri gibi hareketli ya da süreklilik özelliklerine sahip değildir (1967, s. 102). Vendler'ın (1957 ; 1967) bu çalışmasından sonra Verkuyl (1972), Bach (1986), Mourelatos (1978), Comrie (1976), Lyons (1977), Taylor (1977) ve Smith (1991) gibi başka dilbilimciler tarafından da bu konu üzerine çalışmalar yapılmıştır.

Örneğin, Comrie “*Aspect and Inherent Meaning*” başlığı altında Vendler’ın tespitinden farklı olarak “telic” (telik) ve “atelic” (atelik) kavramlarını kullanarak yeni bir kılınış tespit etmiştir (1976, s. 41-48). Comrie’nin telik ve atelik terimleri daha sonraları diğer dilbilimciler tarafından “bitiş sınırlılık” ve “bitiş sınırsızlık” anlamları olarak genişletilmiştir.

Smith ise fiileri “durum görünüş” (situation aspect) olarak sınıflandırmıştır (1991). Ayrıca Vendler’ın teorisindeki “semelfactive” (anlıkgerçekleşim) kavramını da ekleyerek özelliklere daha geniş bir açıdan yaklaşmıştır (Smith 1997, XVI, s. 3).

	Static(durağan)	Telic(bitişli)	Durative(sürekli)
States(Hal)	+	∅	+
Activity(Faaliyet)	-	-	+
Accomplishment(Erişim)	-	+	+
Semelfactives(Anlıkgerçekleşim)	-	-	-
Achievements(Başarı)	-	+	-

Tablo 1.4. Smith’in Kılınış türlerin ayrımı (Smith, 1997, s. 20)

Johanson da kılınış kavramını ve batılı dilbilimcilerin geleneksel araştırma yöntemlerinden olan fiil leksemini incelemiştir. Comrie (1976) tarafından iddia edilen telik X atelik terimleri yerine dönüşümsüz X dönüşümlü olarak ayrılmıştır. Johanson'un (2000a) sınıflandırma yönteminin daha çok geleneksel kılınış sınıflandırması yöntemine benzediği söylenebilir, ancak dönüşümlü fiilleri ön dönüşümlü ve son dönüşümlü olarak ikiye ayırması açısından daha detaylıdır (Bkz. Tablo 1.5).

[+t]		[-t]	
[+tf]		[+ti]	[+dyn]
[+mom]	[-mom]		
			[-dyn]

(+t : dönüşümlü, -t: dönüşümsüz, tf: son dönüşümlü, ti: ön dönüşümlü, mom: anlık, dyn: dinamik)

Tablo 1.5. Johanson’un Kılınış sınıflandırması (Rentsch 2005:16)

Yukarıdaki tablo Johanson’un sınıflandırmasının (2000a, s. 58-64) bir özetidir (Rentsch, 2005, s. 16).

Dönüşümlü [+t]

Johanson dönüşümlü eylemleri de başlangıç-dönüşümlüler ve bitiş-dönüşümlüler olarak ikiye ayırmaktadır. Buradaki dönüşüm kavramın sadece “bir şeyin değişimi” anlamına gelen belirsiz bir kavram değil, dönüşümün zirvesi olduğunu söylemek mümkündür (2000a, s. 58). Dolayısıyla eylemin hangi evrede kritik sınıra bağlı olduğunu göstermektedir.

Son dönüşümlü [+tf]: Bir eylemin mutlak bir bitiş noktasına sahip olduğu anlamına gelmektedir. Eylemin son varış noktasına varmadıysa gerçekleşmiş sayılmamaktadır.

[+tf, +mom](anlıklar: momentaneous) herhangi bir ön hazırlık gerçekleşmeden ya da ani bir değişiklik meydana geldiğinde kullanılmaktadır. Bu kavram, süreklilik gösteren bir hareketin devam ederek son anına geldiğinde aniden değişmesi özelliğini ifade etmektedir. Comrie (1976), bu durumu noktasal (punctual) olarak adlandırmakta ve Vendler’in “erişme fiilleri”, Breu (1994) ve Sasse (1991)’nin ise “tamamen sonlandırma” (Totally terminative) terimleri gibi fiillerin sınıflandırılmasında bu kavrama başvurmuştur. Örnek olarak eski Uygurcada⁹ şu fiiller verilebilir:

bertät- “vurarak sertleştirmek, çiğnemek, vurarak yoğun ve sıkı bir hale getirmek”; *kigür-* “girdirmek, sokmak”; *olğur-* “oturtmak”; *ön-* “kalkmak, çıkmak, öne çıkmak”; *ķavış-* “buluşmak, kavuşmak”; *ķod-* “koymak, yere koymak, bırakmak, tam olarak yapmak(yardımcı fiil)”; *täg-* “erişmek, ulaşmak, değmek, karşılaşmak, maruz kalmak”; *tägin-* “ulaşmak, karşılaşmak, maruz kalmak, uğramak”; *turgur-* “ayağa kaldırmak, kaldırmak, durdurmak”; *tüş-* “düşmek”; *ur-* “vurmak, saldırmak, yerleştirmek, koymak, doldurmak, atmak”

[+tf, -mom](anlıklar olmayanlar : nonmomentaneous) kategorisindeki eylemler yalnızca belirli bir süre için eylem anlamına gelmektedir ve bu sebeple de son anda dönüşüme yol açan bir kavram olduğunu söylemek mümkündür. *ölmek*, *dondurmak*, *uyandırmak*, *inşa etmek* gibi fiiller bu gruptaki fiillere örnek gösterilebilir. Vendler’in başarı fiilleri terimi ile Breu (1994) ve Sasse (1991)’nin kademeli olarak sonlandırıcı terimi, bu fiillerin sınıflandırılmasında kullanılmaktadır. Örnek olarak eski Uygurcada şu fiiller verilebilir:

⁹ Burada verilen eski Uygurca örnek fiiller (İyiKötü) den alınmıştır. Kelimenin çevirisi de (İyiKötü, s. 129-240) sözlükten alınmıştır.

tokı- “vurmak, dövmek, çakmak, tıklatmak”; *tägür-*: “ulaştırmak, eriştirmek”; *elit-*: “ilerletmek, götürmek, nakletmek, sevketmek”; *çok-*: “vurmak, öldürmek”.

Ön dönüşümlü[+ti]¹⁰: (initiotransformatives) grubu, Breu (1994) ve Sasse (1991)’nin ‘inchoative – stative’ kavramı ile aynı anlama sahiptir. Hem başlangıç niteliğine sahip olan [+dyn] fiilleri, hem de fiil başladıktan sonra devam eden sonuçsal bir hali göstermektedir¹¹. Yani ‘inchoatif¹² eylem+hal’ ile birlikte ‘ingresif¹³ eylem + Faaliyet’i içermektedir (Johanson 2000a, s. 163; Karadoğan, 2009, s. 20; Bacanlı, 2014, s. 50). Ön dönüşümlü fiili bütün cümlenin iletği durumun türü ile ilgilidir. Örneğin *min-* (TT. bin-), “üzerinde oturmak” ve “üzerinde gitmek” [+ dyn], "ata binmek" durumunda ise ata binmeyi, yani atın üzengisine binme hareketini açıklamaktadır. Burada [-dyn] “ata binmek, üzengi üzerine oturup bir yere gitmek” eylemini ifade etmektedir. Hareket anlamına sahip olan fiiller söz konusu olduğunda, ikamet edilen yerde bir değişiklik yaşanabileceğine bağlı olarak, hareket eden kişi özne ya da nesne olabilecektir.

Bu durum Altay dil ailesi gurubundaki Korece için de geçerlidir. Örneğin, *tada* fiili “binmek” ve *mal-e tada* cümlesi de “at-a binmek” anlamına gelmektedir. Burada yönelme eki *-e* kullanılarak hedef olan *mal(at)* yani atın üzerine çıkma anlamı ifade edilmektedir. *mal-ıl tada* ise “at(-ı) binmek” anlamına gelmektedir. Burada belirtme eki *-ıl/rıl* kullanılarak hareket vurgulanmaktadır. Korece ise aynı fiilin farklı kullanımları için

¹⁰ İnitiotransformative: ön sınırı vurgulayan, ön dönüşümlü, başlangıç-dönüşümlülük (Bacanlı, 2014)

¹¹ Pustejovsky (1995) olayın yapısının vurgusu kullanılarak, birden çok şekilde gerçekleşen kılımlı anlamlarından biri seçilerek temel anlam belirtilmektedir. Bu ise bir fiilin sadece Vendler’ın sınıflandırdığı dört özellik ile sınırlı kalmak yerine, birden fazla anlama sahip olduğunu göstermektedir. Vendler, yüklem çok anlamlı yorumlanmasına dikkat edilmesinin nedenini, ‘gör-, anla-, bil-,’ gibi fiillerin genellikle durum(hal) göstermesi ile ilişkilendirmektedir (1957, s.153-156). Fakat bu fiiller, duruma bağlı olarak olayın başlangıcını belirtmek için de kullanılmaktadır. Bir fiil veya sıfat bir olayı ifade ettiğinde, söz konusu olay iç yapının daha fazla analizini gerektirmeyen basit bir olay (simplex event) olabileceği gibi, iç yapının daha fazla analiz edilmesini gerektiren karmaşık bir olay (complex event) da olabilmektedir. Bir karmaşık olay, iki veya daha fazla alt olay içermektedir ve geleneksel görünüş sınıflandırmasında bir yüklemle belirtilen olayın durum değişikliği, konum değişikliği gibi anlamlar ima eden iki veya daha fazla içsel olay olarak analiz edilebilmektedir (Nam, 2004, s. 84-85).

¹² Bacanlı, batı literatüründe “başlangıç” anlamına gelen inchoative, inceptive ve ingressive terimlerinin net bir ayrım yapılmayacak kadar karmaşık bir durumda olduklarını ifade etmektedir. bu konudaki tüm kavramları aşağıdaki şekilde özetlemektedir: (Bacanlı, 2014, s.51-52).

- Ingresif: Faaliyet eylemlerinin başlangıcı (ör: TT. *çalışmaya başla-*, *yola koyul-*, *yazmaya giriş-* vs.)
- Inchoatif: Bir hal başlangıcı (ör: TT. *uykuya dal-*, *giyin-*, *hastalan-*, *yaşlan-*, *güzelleş-*)
- Inspetif: inchoatifin (hal başlangıcının) başlangıcı (ör: TT. *uykuya dalmaya başla-*, *giyinmeye başla-*, *hastalanmaya başla-*).

hal eklerine başvurularak ifade edilmek istenen farklı anlamlar gösterilmektedir (Nam, 2004, s. 3).

Eski Uygurcada örnek olarak şu fiiller verilebilir:

atlanur- “ata bindirmek, ata bindirilmek”; *bol-* “olmak, bulunmak, meydana gelmek”; *bul-* “bulmak, ...olduğunu düşünmek”; *egid-* “beslemek, yetiştirmek, özen göstermek, bakmak”; *ıgla-* “hıçkırmak, ağlamak, yakınmak”; *kör-* “görmek, bakmak”; *olur-* “oturmak, oturmuş olmak”; *oz-* “kaçmak, kurtulmak, önde olmak, öne geçmek”; *tur-* “durmak, ayakta olmak, ayağa kalkmak, çıkmak, oturmak, kalkmak”; *tut-* “tutmak, elinde bulundurmak, almak”; *udı-* “uyumak, uykuya dalmak”; *yat-* “yatmak, yatmış olmak”

Dönüşümsüz[-t]

Dönüşümsüz hareket fiilleri, dinamik olanlar ve dinamik olmayanlar olarak ikiye ayrılmaktadır (Johanson 2000, s. 64-68). Dönüşümsüz eylemler, herhangi bir kiritik bitiş ve başlangıca işaret etmemektedir.

[-t, + dyn] Vendler’ın tespitine göre bu fiiller faaliyet bildirmektedir. Örnek olarak *yazmak, koşmak, yürümek, şarkı söylemek, yemek yemek* fiilleri gösterilebilir (Breu 1994, s. 28; Johanson, 2000, s. 59). Örnek olarak eski Uygurcada şu fiiller verilebilir:

aşa-“ yemek, tüketmek, gıda almak”; *ayıt-* “sormak”; *äñir-* “eyirmek, çevirmek”; *bar-* “varmak, gitmek”; *çok-* “vurmak, öldürmek”; *egid-* “belsemek, yetiştirmek,özen göstermek, bakmak”; *elit-*“ilerletmek, götürmek, nakletmek, iletmek, sevk etmek”; *ıd-* “gitmesine izin vermek, göndermek, bırakmak, terketmek”; *ıgla-* “hıçkırmak, ağlamak, yakınmak”; *işlä-* “çalışmak, bir eseri tamamlamak”; *kir-* “girmek”; *nomla-*; “(dini)öğretmek, vaaz vermek”; *ölür-* “öldürmek”; *ön-* “kalkmak, ilerlemek, büyümek, çıkmak, öne çıkmak”; *öntür-* “göndermek, yolcu etmek”; *öpiş-* “öpüşmek”; *ötlä-* “öğüt vermek, teşvik etmek”; *ötün-* “saygılı bir biçimde anlatmak, arz etmek, dilemek, bir dilek sunmak”; *poşı ber-* “bağış yapmak”; *kıl-* “kılmak, yapmak, üretmek, temin etmek”; *säp-* “çeyizle, araç gereçle donatmak, fazladan vermek”; *sakın-* “düşünmek, düşünceye dalmak”; *sat-* “satmak”; *soy-* “dersini yüzmek, kabuğunu soymak”; *sıkta-* “hıçkırma hıçkırma ağlamak”; *sözlä-* “açıklamak, söylemek, telâffuz etmek”; *täz-* “kaçmak”; *te-* “demek, söylemek”; *tın-* “dinlenmek, nefeslenmek”; *toqtı-* “vurmak, dövmek, çakmak, tıklatmak, dokumak, araçlamak”; *yarlıgқа-* “dile getirmek, buyurmak, izin vermek, söylemek, düşünmek, yapmak vb.”; *yorı-* “yürümek, gitmek, özgürce gezinmek”

[-t, -dyn] hal bildiren fiillerdir. Fakat Türkçede hal bildiren fiiller oldukça azdır. Örnek olarak eski Uygurcada şu fiiller verilebilir:

aqla- “nefret etmek, kötü bulmak”; *arta-* “bozulmak”; *busan-* “üzülmek”; *köziin-* “görünmek, gözükmek, görünür olmak, hazır bulunmak”; *ögür-* “sevinmek”; *kal-* “kalmak”; *san-* “sayılmak”; *säv-* “sevmek”; *una-* “onaylamak, razı olmak, kabul etmek”; *yara-* “uygun olmak”;

1.5. KİPLİK

1.5.1. Kip ve Kiplik

Konuya girmeden önce kip ve kiplik terimlerini tanımlamak gerekmektedir. Kip [mood] emir, istek, gereklilik, zorunluluk, koşul vb. anlamlarına sahip olan bir biçimbilim kategorisidir ve kiplik anlamlarını sağlamaktadır. Fakat kiplik [modality] ise konuşur ile ya da dil anlamlarıyla ilgilidir. Yani kiplik anlambilimsel bir kavramdır (Aslan Demir, 2008, s. 17).

1.5.2. Kiplik

Kiplik, kiplerden başka birçok anlama sahip olabilmektedir. Bu anlamlar arasında farklı sözlüksel, sözdizimsel söyleme dayalı veya bütünsel işaretleyicileri de bulmak mümkündür (Aslan Demir, 2008, s. 18). Kiplik genellikle “konuşurun öznel (subjective) tutumları ve görünüşleri” (expression of the speaker’s attitude towards a proposition) olarak tanımlanmaktadır (Bkz. Lyons(1977) 'ın model tartışmasına dayanan Palmer, 1986, s. 16). Bu tanım genel olarak kipliğin tanımı olarak kabul edilmektedir. Fakat çeşitli araştırmacıların görüşleri farklılık göstermektedir. Bu noktada araştırmacıların kiplik ile ilgili görüşleri iki ya da beş tip olarak ayrılmaktadır.

İnsan düşüncesine dayanan ve anlaşılması zor olan kiplik, dil araştırmacıları tarafından farklı inceleme yöntemleriyle yaklaşılarak incelenmiştir ve bu kavramla ilgili çeşitli tanımlamalar ortaya çıkmıştır. Son zamanlarda tipoloji çalışmalarında da kiplik ile ilgili diller arasındaki dilsel ilişkiler, kategorik olarak sınıflandırılıp değerlendirilmeye çalışılmıştır (Palmer, 2001, s. 1-2). Buna göre kiplik ilk olarak iki kategoriye epistemik

kiplik ve deontik kiplik ayrılmıştır. Epistemik kiplik, konuşurun inançlarıyla tutarlı bir yargıyı temsil etmektedir. Bu nedenle içsel olarak öznel bir karakterin nitelikli bir iddiası ve konuşurun özelliğine dayanan, onun gerçeğe ilgili ürettikleri olarak yorumlanabilir (Lyons, 1977,s.0; Bybee & Fleischman, 1995, s. 4). Bu nedenle olgusal dışı dünyayı göstermektedir (Hoye, 1997, s. 43).

(3) *Anın siz bolğay siz muntada kin tört tümen yaşlığ tınlığ...ta*

Bu sebepten siz, şu andan itibaren 40000 yıl yaşayan yaratık olacaksınız

(Maytrı/54/28-30)

örneğin (3) *bolğay* kısmı konuşurun güçlü bir tahminini temsil etmektedir. Ancak bu sadece konuşurun bilgisine dayanan öznel bir yargıdır ve konuşurun yargısı gerçek olmayabilir.

(4) *Ötrü antada basa ağlak yerte satgaksız arıg orunta ud mayakın suvap sekiz çikin torkı mantal kılusun mantal içinte tütsüg hua çeçekler saçıp altun kümüş idişlerte tolu mir sütte ulatı tatıglıg közüñü ook kılıç birle tükel urzun*

Sonra ıssız bir yerde (ve) sakin bir ortamda sığır gübresiyle sıvayarak sekiz kol boyunda dört köşeli bir alan (mandala) oluştursun. Alan içinde güzel kokulu çiçekleri saçsın, altın ve gümüş kâseleri bal (ve) sütle doldursun. Ayrıca ayna ok ve kılıcı (bunları) bütünüyle yerleştirsin. (AY7/424-431)

Deontik kiplikte ise örnek (4) cümlede gösterildiği gibi, konuşur cümle içeriğinde görünmekte; ancak konuşurun niyetinden değil, (dinleyicinin takdiri gibi) dış faktörlerden kaynaklanmaktadır. Ayrıca ikinci örnek cümlede de konuşur, cümle içeriğinde görünmese de deontik kiplik ortaya çıkabilmektedir. Deontik kiplik, epistemik kiplikten daha objektiftir; çünkü konuşura değil, dış niyetlere veya kısıtlamalara bağlıdır. Ayrıca deontik kiplik durumunda, epistemik kipliğin aksine henüz gerçekleşmemiş bir olay hedeflendiği için olgusal olmadığı söylenebilir. Öte yandan olgu olarak temsil edilen öznenin eylemi izin veya görev kaynağı sağlam olduğu için olgusal olarak da kabul edilebilmektedir.

Kiplik			
Lyons(1977)	Epistemik Kiplik	Deontik Kiplik	
Bybee(1985)	Epistemik Kiplik	Agent-Oriented Kiplik	
Quirk vb.(1985)	Dışsal Kiplik	İçsel Kiplik	

Palmer(1986)	Epistemik Kiplik	Deontik Kiplik			Dinamik Kiplik	
Sweetser(1990)	Epistemik Kiplik		Kök Modality			
Bybee et al.(1994)	Epistemik Kiplik		Kılıcı Odaklı Kiplik			Konuşur odaklı kiplik
Wymann(1996)	Epistemik Kiplik	Evidensiyel Kiplik	Deontic Kiplik	İrade Kiplik	Dynamic Kiplik	
Palmer(2001)	Önermesel Kiplik		Olay kiplik			
	Epistemik Kiplik	Evidensiyel Kiplik	Deontic Kiplik	Dinamik Kiplik		
Halliday&Mattiessen (2004)	Kipleştirme		Modülasyon			
	ihtimal	genellik	yükümlülük	yatkinlık		
van der Auwera&Plungian (1998)/Nauze(2008)	Epistemik Kiplik					
			Katılımcı dışı Kiplik	Katılımcı içi Kiplik		
			Deonitik Kiplik			

Tablo 1.6. Kiplik üzerinde yapılan çalışmalar

Yukarıdaki epistemik kiplik ve deontik kiplik sınıflandırması, bazı değişikliklerle birlikte Bybee (1985), Quirk vd. (1985) ve Sweetser (1990) tarafından çalışılmıştır. Bu araştırmacılar, epistemik kipliği temel alıp bundan farklı bir bakış ile birlikte diğer kiplik türünü oluşturmuşlardır. Örneğin, Bybee epistemik kiplik ve kılıcı odaklı kiplik olarak iki ayrı grup tasarlamıştır (1985). Bybee'e göre kılıcı odaklı kiplik [yükümlülük], [arzu] ve [niyet] gibi durumları temsil etmektedir (1995, s.168-169). Deontik kiplik, sosyal veya ahlaki düzenleme gibi dış kısıtlamalara güçlü bir şekilde bağlanıldığını gösterirken, kılıcı odaklı kiplik ise sadece dışsal görev, izinde kalmamakta, aynı zamanda kılıcın içsel niyet ya da arzuya da ilgili olduğunu vurgulamaktadır. Quirk vd. de kipliği içsel (intrinsic modality) ve dışsal (extrinsic modality) olarak ayırmaktadır (1985, s. 219). İçsel kiplik, ekistemik kiplik ile aynı kavramdır ve dışsal kiplik ise Sweetser'ın kök kipliği ile [görev],[izin],[niyet] ile ilgilidir. Sweetser (1990) da epistemik kiplik ve kök kiplik (root modality) olarak ikiye ayırmaktadır. Bybee de (1985) tarihli çalışmasındaki görüşüne sadık kalarak “konuşur odaklı” (speaker-oriented) şeklinde yeni bir kavram ortaya koymuştur. Konuşur odaklı kiplik, konuşurun dinleyiciye bakan ihtiyaçlarını temsil etmektedir; çünkü konuşma, konuşurun dinleyiciye verilen talimatı (emir, istek, dilekçe,

uyarı, teşvik, öneri vb.) göstermesi bakımından davranışın bir yönü olarak görülebilmektedir.

Palmer(1986) da epistemik kiplik ve deonik kiplik ile anlatılamayan durumları açıklamak için “dinamik kiplik” şeklinde yeni bir kavram ortaya koymuştur. Dinamik kiplik, gerçekleşmemiş olan olaylarla ilgilenmesi bakımından deontik kipliğe benzemektedir. Dinamik kiplik, katılımcı odaklı bir yapıdır. Bu nedenle katılımcının kapasitesi ya da niyeti ile ilgilidir. Fakat Bybee ve Fleischman, dinamik kiplik teriminin modal mantıktan ödünç alınması sebebiyle doğal dillerin kiplik incelemesi açısından uygun olmadığını söylemektedirler (1995, s. 13). Bu nedenle Bybee de deonik kiplik ve dinamik kiplik anlamlarını “agent-oriented modality” kavramı altında incelemiştir (1985). Palmer (2001) ise kipliği “önerme kiplik” (propositional modality) ve “olay kiplik” (event modality) olarak ayırmaktadır. Önerme kipliği, önermenin durumu veya özgünlüğü konusundaki tutum ile ilgilidir. Olay kiplik ise gerçekleşmemiş bir olayla ilgilidir. Bu sebeple önerme kiplik, epistemik kiplik ve evidensiyel kiplik ayrı bir grupta ve olay kipliği, dinamik kiplik ve deontik kiplik ayrı bir grupta ele alınmaktadır.

van der Auwera ve Plungian’ın (1998)’in kiplik incelemesi ise olayların katılımcılara odaklanması ve ayrıca evidensiyel kipliğin belirtilmemesi yönleriyle Bybee vd.’nin (1994) görüşüne benzemektedir. van der Auwera ve Plungian (1998), epistemik kiplik ve epistemik olmayan kiplik (nonepistemic modality) olarak ayırmış ve epistemik olmayan kipliği de (nonepistemic modality) altı sınıf olarak katılımcı içi kiplik ve katılımcı dışı kiplik olarak ayırmıştır. Katılımcı içi kiplik, bir olayın gerçekleşmesi ile ilgili katılımcıda bulunan olasılık veya gereklilik ile ilgilidir. [yetenek] veya [istek] buna dâhildir. Diğer yandan katılımcı dışı kiplik, bir olayın gerçekleşmesi ile ilgili olarak [izin],[yasak] gibi katılımcıya verilen bir (dış durumu) temsil etmektedir.¹⁴

		Olabilirlik	Gereklilik
Epistemik kiplik dışı	Katılımcı içi kiplik	Katılımcı içi Kiplik olabilirlik (dinamik, olabilirlik, yeterlik)	Katılımcı içi kiplik gereklilik①ihtiyaçlar
	Katılımcı dışı kiplik	Katılımcı dışı kiplik olabilirlik ①deontik olabilirlik (izin)	Katılımcı dışı kiplik gereklilik

¹⁴ Bazı dilbilimciler “epistemik” kavramını Türkçeye “bilgi” olarak aktarmışlardır (Kocaman, 1981; Aslan demir, 2008). Bu çalışmada ise epistemik terimi tercih edilmiştir.

		②deontik olmayan olabilirlik	①deontik gereklilik (yükümlülük) ②non-deontic necessity
Epistemik kiplik		Epistemik olabilirlik (belirsiz)	Epistemik gereklilik (ihtimal)

Tablo 1.7.Olabilirlik ve Gereklilik

Önerme, bir cümlenin temel içeriği olarak önermelerin doğruluk değeri ile yakından ilgili olan ve içeriğin doğru veya yanlış olup olmadığı ölçülebildiği bir kavramdır (Palmer 1995, s. 454). Olay ise bir cümlenin yüklemiyle ifade edilen bir eylem veya eylem kavramıdır. Olayların cümlede görülen katılımcı ile ilişki olması ve konuşurun öznel yargısına tabi olmaması açısından öneri ile farklıdır. Epistemik kiplik, konuşurun öznel yargısını temsil etmekte ve yargıyı bir önermeye dayandırmaktadır. Öte yandan deontik kiplik, yüklem tarafından belirtilen eylemler ve o eylemleri gerçekleştiren katılımcı tarafından gerçekleştirilen olaylar üzerinde yapılan kısıtlamalar ile ilgilidir. Deontik kiplik, epistemik kiplikten daha objektiftir. Çünkü konuşura değil, dış dünyaya veya kısıtlamalara bağlıdır. Epistemik kipliğin aksine, henüz gerçekleşmemiş olan potansiyel davranışı hedeflediği için kurgusal özellik de taşımaktadır. Epistemik kipliğin meselesi önermedir. Fakat deontik kiplik, söz konusu konunun bir olayıdır. Bu bakımından birbirlerinden farklılık göstermektedirler.¹⁵

1.5.3. Zorunluluk ve Olasılık

Zorunluluk ve olasılık, geleneksel kipliğin temel kavramlarıdır (Lyons, 1977, s. 787). Zorunluluk ve olasılık açısından epistemik kiplik ve deontik kiplik yönleri de dikkate alınabilir. Epistemik kiplik, epistemik zorunluluğu (epistemic necessity) - epistemik olasılığı (epistemic possibility) ve deontik kiplik ise deontik zorunluluğu (deontic necessity) - deontik olasılığı (deontic possibility) olarak ayrılmaktadır. Epistemik zorunluluğu, konuşurun eksik bilgisine dayanan bir yargıdır. Bu nedenle konuşurun

¹⁵ Öte yandan öznenin gösterdiği kişinin eylemi için izin veya görev kaynağı sağlam bir faktör olduğundan olgusal olarak da kabul edilebilir.

düşüncesi ya da kararının gerçeklikle aynı olduğunu garanti etmemektedir (Kearns, 2000, s. 54).

	Zorunluluk	Olasılık
Epistemik Kipliği	Konuşurun sahip olduğu bilgilere göre, önermenin kaçınılmaz olarak doğru yargılanır.(Ancak, bu yargı gerçekliği tam olarak garanti edilemez.)	Konuşurun sahip olduğu bilgilere göre önerme doğru olabilme olasılığına sahiptir.
Deontik Kipliği	Katılımcı, kendilerine verilen görevlerine göre uygun bir şekilde gerçekleştirmelidir.	Katılımcı, kendilerine verilen görevlerini uygulanabilir(gerçekleştirebilir).

Tablo 1.8. Zorunluluk ve Olasılık

Özetle, epistemik kiplik yalnızca önerme ve konuşurun bilgisi gerçek durum için uygun olduğunda doğru bir yargı olabilir. Başka bir deyişle, deontik kiplik ahlaki veya yasal hükümler dahil olmak üzere dış kısıtlamalara uygulanarak durumun gerçekleştirilebileceğini göstermektedir.

1.5.4. Evidensiyellik

Son yıllarda, kanıtsallık hakkında aktif bir tartışma mevcuttur. Tipoloji açısından kanıtsallık, konuşurun ifadesinin gerçekliğini destekleyen bilgi kaynağı gösteren bir gramer kategorisidir. Fakat kanıtsallığın ayrı bir dilbilgisi kategorisi olarak mı, yoksa epistemik kipliğin alt kategorisi olarak mı değerlendirilmesi gerektiği meselesi tartışılmaktadır.

Aikhenvald, *Visual, Sensory, Inference, Assumption, Hearsay* ve *Quatative* olmak üzere kanıtsallık kategorisine giren altı kategori oluşturmuştur (2004, s. 63-65). Visual yani görsel kategori, konuşurun olaya doğrudan tanık olduğu anlamına gelmektedir. Ancak görme yoluyla elde edilmesi sebebiyle kanıtsallık olarak değerlendirilememektedir. Görme eylemi, konuşurun görme olayını ifade etmektedir, aynı zamanda başka bir insan olarak olaya tanık olması da söz konusudur. Aikhenvald'ın (2004) kullandığı görsel kategori, sadece konuşura dayalı bir kavramdır. Bu belirsizliği ortadan kaldırmak için Speas (2008), “tanıklık” terimini kullanmıştır. Bu terim aynı zamanda “çıkarım” ve

“varsayım”, “kulaktan dolma” ve “nicel” olan opak sınırları da tek bir öge halinde birleştirmiştir.

Evidensiyellik terimi, dilbilimsel bir araç olarak ve temsil ettiği işlevlere dayanarak kullanılmaktadır (Bybee vd., 1994; Aikhenvald, 2004). Dilbilgisel ve sözcüksel ifade araçlarından bağımsız olarak önermelerin içeriği ile sınırlı olup kanıtsallığı gösteren bir terim olarak kullanılması konusunda da tipolojik araştırmacılar tarafından henüz bir fikir birliği mevcut değildir (Boye, 2010).

Kanıtsallık ve epistemik kiplik arasındaki ilişkiyle ilgili meseleleri ele alan dört görüş vardır. Birincisi, kanıtsallığın epistemik kipliğin bir parçası olarak görülmesidir (Parmer, 1986). İkinci görüş, kanıtsallık ve epistemik kipliğin aynı büyük kategoriye ait olduğunu savunanlar tarafından getirilmiştir (Wymann, 1996; Palmer, 2001). Üçüncü görüş, kanıtsallık ve epistemik kipliğin ait olduğu alanların kısmen örtüştüğü görüşüdür (van der Auwera ve Plungian, 1998). Dördüncü görüş ise kanıtsallık ve epistemik kipliği kavramsal olarak tamamen ayrı kategoriler olarak ayıran görüştür (de Haan 2001, 2006; Aikhenvald, 2004).

Bu tezde epistemik kiplik ve kanıtsallığın ayırt edilmesi gerektiği ve bu probleme dair delillerin epistemik kiplik kategorisine ait olmadığı düşünülmektedir. van der Auwera ve Plungian'ın (1998) bahsettiği gibi “tahminde kanıt” durumunda, epistemik kiplik ve kanıtsallık arasındaki sınır çok belirsizdir. Bu nedenle epistemik kipliğin altı kategorisi olması mantıklı görünmektedir. Epistemik kiplik, önermelerin doğru olma olasılığını değerlendirirken, kanıtsallık ise önermelerin elde edilmesi için gerekli olan akıl yürütme süreciyle ilgilidir (Cornillie, 2009, s. 46-47). Bu nedenle ikisi arasında kısmi bir ilişki olsa bile kanıtsallığı epistemik kiplik alt kategorisi olarak görmek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte konuşurun öznel algısı yoluyla önerme/teklifin gerçekliğini desteklemeye yarayan kanıtların, konuşurun öznel tutumunu ifade eden önermeyle hiçbir ilgisi olmadığı düşünülmektedir.

1.6. PROTOTİP TEORİSİNİN SINIFLANDIRMASI

Son zamanlarda akademik camiada dilbilimciler arasında zaman ekleriyle ilgili olarak zaman, görünüş (aspect) ve kiplik üzerine aktif tartışmalar yapılmıştır. Bu bölümde zaman eklerinin çeşitli anlamlarını incelemek için şu ana kadar yukarıda tartışılmış olan

zaman, görünüş, kılınış ve kiplik anlamlarının ilişkilerini belirlemek için bilişsel dilbilimsel yöntemler tanıtılacaktır. Bilişsel dilbilim, bir sözcüğün anlamının tekil olmadığı, eğer çok anlamlılık bir kelime ise bu kez her anlam arasında bir ilişki olduğu savunulmaktadır. Bu, “Prototip Kategorizasyonu” (Prototype categorization) olarak adlandırılmakta ve bir sözcüğün semantik kategorisi olan “prototip anlamı” (Prototype Meaning) etrafında da “Aile benzerliği” (Family Resemblance) gibi zincir ağlar kurulmaktadır. Kategori üyelerinin dairesel anlamdan geniş anlamlara doğru değişen yapısal bir asimetriye sahip oldukları düşünülmektedir (Lim, 2009, s. 195). Zaman eklerinin aynı şekilde uygulanıp şu ana kadar sadece sözcük odaklı çalışılmış olan çok anlamlılık analizinin prototip kategorisinin genişletilmesi amaçlanmaktadır. Bu çalışmada bilişsel dilbilimsel bakış açısının, zaman eklerinin anlamsal yapılarını “genişleme” (extension) kavramı ile açıklamanın etkili olacağı düşünülmektedir. Zaman ekleri üzerinde tartışmaya geçmeden önce prototip ile ilgili kavramlar hakkında kısaca bilgi vermek gerekmektedir.

Bir kelime sadece bir anlama mı sahiptir? Bu soru, kelimenin anlamının her zaman sabit olduğu şeklinde cevaplanabilecektir. Başka bir deyişle, bir kelimenin temel bir anlamı vardır, ancak anlamını genişletme ve değiştirme özelliğine sahip olmak için çeşitli durumlarda kullanılabilmesi gerekmektedir. Bir kelimenin tek bir kategoriye mi, yoksa birden fazla kategoriye mi gireceği sorusu ise çok karmaşıktır ve bu sınırlamalar da belirsizdir (Lim, 1996, s. 230). Fakat teori olarak çok anlamlılık, iki veya daha fazla ilişkili anlama sahip bir kelime ögesidir. Çok anlamlılık, kelimelerin birbiriyle olan ilişkisi veya çoklu ilişkiler olarak adlandırılabilir (Cruse, 2000, s. 109). Çok anlamlılık (Polysemy), Yunancada “çok” anlamına gelen *poly-* ve “anlam” anlamına gelen *sem-* kelimelerinin birleşimi ile oluşturulmuş bir kelimedir. Cuyckens & Zawada, bu konu hakkında *okul* kelimesini örnek göstermektedir. Ona göre okul, bir binayı gösteren bir anlamdır ve aynı zamanda bina içindeki öğretim üyeleri ve öğrenciler için bir eğitim kurumudur. Bu, bir kelimenin sadece bir anlamı olduğunu kabul eden dil fenomenine karşı gelen örnektir (Cuyckens & Zawada,¹⁶ 2001, s. x). Bir kelimenin çok anlamlılık

¹⁶ Tek anlamlılık ve çok anlamlılık arasında çok yönlülük (faceted words) kavramı vardır. Çok yönlülük kelimesi (faceted words) bir nesnenin çeşitli yönlere sahip olduğu gibi, bir kelimenin de çeşitli yönlere sahip olduğunu ve belirli bir perspektife göre bir yön, odak noktası olarak ortaya çıkarsa, diğer yönler de bilişten kaybolmayıp odak noktasını destekleyecektir. Cruse bunu vurgulama (highlighting) ve arkaplan (backgrounding) olarak adlandırmaktadır (1986, s. 53). Lim (1996, s. 237-240) ① Çok yönlü kelimeler, iki veya dört yüzden oluşmaktadır. Her yüzün kelimenin anlamı ile tamamlayıcı bir ilişkisi vardır ve bu algısal

genişlemesinin sınıflandırmasında çok fazla karmaşıklık vardır ve dilbilimciler bu karmaşıklığı aşmak için bilişsel bir dilbilimsel görünüş kullanmaktadırlar. Bilişsel dilbilim felsefesinin “aile benzerliği teorisi” ve psikolojinin “Prototip kategorizasyonunu” benimseyerek, çok anlamlılığın aile benzerliği yapısı oluşturduğu iddiasıyla, çok anlamlılık kavramına dair araştırmalarda fikirler de değişmiştir. Böylece çok anlamlılık ilişkileri, bilişsel dilbilim araştırmalarında en önemli alan haline gelmiştir (Cuyckens & Zawada, 2001, s. xii-xiii). Dünyadaki her dilde olduğu gibi çok anlamlılık, Türkçede de en eski dönemlerden günümüze kadar tanık olunan bir anlam özelliğidir. Çok anlamlılık, (temel anlam dışındaki) başka anlamlar açıklanırken temel anlam bozulmadan yan anlamlar da gösterilebilmektedir (Aksan, 2006, s. 70-71). Bu ise temel anlamla yan anlamlar arasında benzer bir özelliğin paylaşılması anlamına gelmektedir.

Çok Anlamlılık Anlam Yapısı

Bir kelime birden fazla anlama sahip olduğunda, anlamların nasıl yapılandırıldığına incelenmesi ilgi çekicidir. Çok anlamlı sözcükler, sözcüklerin sıralı olarak düzenlenmesinden ziyade sistematik bir şekilde yapılandırılmıştır (Lim, 2006, s. 32). Buradaki aile benzerliği, aile arasındaki fizik, görünüm, göz rengi, yürüyüş ve mizaç gibi çeşitli benzerlikler olduğu anlamına gelmektedir (Wittgenstein, 1986, s. 32). Wittgenstein (1958, s. 66-67)’da aynı durum “oyun” kelimesinde de görülmektedir. Levha oyunları, kart oyunları, top oyunları, tenis oyunu ve olimpiyat oyunlarının diğerleriyle bazı benzerlikleri olduğu sonucuna varılmıştır; ancak aralarında herhangi bağlantı yoktur. Üst üste binen ve kesişen karmaşık ağların benzerliğini “Aile benzerliği” için bir metafor olarak kullanmakta ve “oyun” denilen bir aile oluşturduğunu

---

(gestalt) olarak oluşmaktadır. Fakat çok anlamlılıkta anlamlar açık ve dağıtılmış bir şekilde olduğu için genelde tek bir kavram olarak anlamın kavranması zordur. ② Çok yönlülük kelimesinin anlamı genelde simetrik bir duruma ve bireysel olarak prototiplere sahiptir. ③ Standart Kore Sözlüğü’nde “ülke” kelimesi, belirli bir bölgeden gelen ve orada yaşayan insanlardan oluşan, bir egemenlik tarafından tek bir yönetim organına sahip bir sosyal grup olarak açıklanmaktadır ve halkın, bölgelerin ve egemenliğin üç unsur gerektirdiği söylenmektedir. “Bütün ülkenin gülümsediği güne kadar” (Burada ülkenin anlamı halktır). “Bütün ülke yoğun karla kaplıydı” (Burada ülkenin anlamı bölge ya da topraktır). “Bu ülke demokratik bir cumhuriyettir” (Buradaki ülkenin anlamı egemenliktir). Örneğin, kitabın formu somut ve kitabın içeriği ise soyuttur. Bankalar söz konusu olduğunda da banka binası somutken, ortanizasyon ya da şirket anlamına gelindiğinde soyut bir kavrama işaret edilmektedir. Lim’in görüşüne göre ise Cuyckens ve Zawada(2001)’nin örneğinde kullanılan “okul” kelimesi çok anlamlılıktan ziyade çok yönlülük anlamına yakındır.

söylemektedir (Aitchison, 1994, s. 46-48). Sonuç olarak, bir anlamın merkez olup ortak noktalara sahip olan diğer anlamların da doğrudan veya dolaylı olarak tüketildiği sonucuna varmak mümkündür.

Bu durumda burada bahsedilen temel anlamın (core) ne olduğu sorusunun cevaplanması gerekmektedir. Şu ana kadar çok anlamlılık ilişkisinde “merkez anlamı” ve “çevresel anlam”; “temel anlam” ve “türetilmiş anlam”; “prototip anlamı” ve “genişleme anlamı” kavramları birbirinin yerine kullanılmıştır (Lim, 2009, s. 194). Bu çalışmada ise bilişsel dilbilimde yaygın olarak kullanılan “prototip anlamı” ve “genişleme anlamı” kullanılacaktır. Prototip anlamı, bir kategoriye temsil eden en temel ve merkezi anlamdır. Prototip tarafsız bağlamında aktif kullanılabilir ve kullanım kısıtlaması da bulunmamaktadır¹⁷ (Daha detaylı bilgi için bkz. Aitchison, 1994, s. 87-88; Cruse, 1995, s. 46-48).

Prototip anlamı işaretlilik ve işaretsizlik olarak ifade edilebilmektedir; ancak genel özelliklere sahip orijinal anlamın işaretsiz olduğunu ve genişleme anlamının işaretliye sahip olduğunu söylemektedir. Bilişsel dilbilimci Lakoff, bunu dil kategorisinin dairesel tekinsinin bir örneği olarak daha somut bir şekilde uygulamaktadır (1987, s. 58-67). İşaretli, işaretsizliğin arasındaki asimetriyi göstermektedir. Asimetri, bir unsur veya alt kategorinin diğerinden daha temel olduğuna dair kabul edilen bir durumdur. Burada işaretsiz temeldir ve işaretli ise türev anlamı taşımaktadır. Bu kavramı daha ayrıntılı olarak açıklamak için *-DX*'yi basit bir örnek olarak göstermek mümkündür. Geçmiş zamanda bildiğimiz gibi *-DX*'nin prototip anlamı geçmiştir. Bu nedenle prototip anlam olarak “geçmiş” işaretsizliği göstermektedir. *-DX*'nin görünüş ve kiplik anlamları ise işaretlidir.

Özellikle işaretli, aşağıdaki üç kriterde asimetri ortaya koymaktadır (Givon, 1991, s. 337).

Yapısal karmaşıklık (Structural Complexity), işaretlinin işaretsizliğe göre daha karmaşık veya daha büyük bir anlama sahip olduğu anlamına gelmektedir. Basit bir örnek vermek gerekirse, genişleme anlamı açısından işaretlinin, gramer görünüm açısından daha

¹⁷ Cruse, prototip anlamın tanımı ① En erken zamanda kaydedilen sözcük (The reading of a Word with the earliest recorded use), ② En sık meydana gelen sözcük (The most frequently occurring reading of a word), ③ Varsayılan sözcük (The default reading of a word), ④ En makul değişim yoluyla başlayan sözcük (The reading from which the most plausible path of change begins), ⑤ İnsanın temel tecrübesiyle en yakından ilişkili olan sözcük (The reading most closely related to basic human experience) olarak beş şekilde yapmaktadır (2000, s. 199-200).

spesifik ve karmaşık bir forma sahip olduğu söylenir. Genel olarak geçmişin geçmişi olarak kabul edilen, fakat bu çalışmada bütüncüllük olarak sınıflandırdığı eski Uygurca -*DX ärti* yapısal karmaşıklığı kategorisine girmektedir (-*DX ärti* ile ilgili detaylı bilgiler için bkz s. 57).

Frekans dağılımı (Frequency distribution), işaretli terimin, işaretli terimden daha az sıklıkta olduğu ve bu nedenle bilişsel olarak daha dikkat çekici olduğu anlamına gelmektedir. İşaretli yani genişleme anlamının özellikleri, prototip anlamdan daha az frekansa sahiptir.

Bilişsel Karmaşıklık (Cognitive Complexity), işaretli terimin işaretli terime göre dikkat, zihinsel çaba ve işlem süresinin ardından bilişsel olarak daha karmaşık olduğunu ifade etmektedir.

Prototip anlam -> Genişleme anlam

Sözcüğün prototip anlamı belirlendikten sonra, sözcüğün prototip anlamı dışında diğer anlamları da düşünülmelidir. İnsanlar zaman ve mekan eksenini boyunca yeni kavramlarla karşılaştıklarında, bu tür deneyimlere uygun yeni sözcükler yaratmışlar veya kapsamalarını genişletmek için bunları mevcut sözcüklere uygulamışlardır. Bu iki yöntem, kelimelerin sayısının artmasına sebep olmuş ve aynı zamanda sözcük anlamının genişletilmesini de sağlamıştır (Lim, 1996, s. 248-249).

2. BÖLÜM: ESKİ UYGURCADA ZAMAN EKLERİ

Genellikle zaman ekleri olarak bilinen zaman ekleri, zaman anlamının yanı sıra görünüş ve kiplik anlamlarını da göstermektedir. Geleneksel dilbilimde bu ekler zaman kategorilerine ayrılmış ve taşıdıkları diğer işlevler ise istisna olarak açıklanmıştır. Zamanın kategorik sistemine odaklanan daha önceki çalışmalarda zamansal anlamlar merkezi anlam olarak kalmış, diğer işlevler hakkında ise teorik açıdan yeterli açıklama yapılmamıştır. Öğrenilen geçmiş zaman olarak adlandırılan $-mXş$ eki örnek alındığında, bu ekin geçmişi gösterebildiği, konuşma anındaki durumun iç zamansal anlamlarını taşıdığı (tamamlanmışlık, sonuçsallık) ve konuşurun duruma karşı tutumunu da gösterebilmekte olduğu görülmektedir. Bu nedenle söz konusu ekleri tek bir özellik ile sınırlandırmak mümkün değildir. Öte yandan $-mXş$ ekinin zaman kavramını mı yoksa görünüş kavramını mı temsil ettiği meselesi de son yıllarda aktif olarak tartışılan bir konudur. Bunun sebebi olarak ise $-mXş$ ekinin semantik fonksiyonunun analizinin aktifleşmesi ve kategorilerin anlaşılma derecesinin artması gösterilebilir. Ancak çeşitli anlamlar üzerinde bir fikir birliği bulunmamaktadır.

Bu başlık altında bir önceki bölümde açıklanan prototip teorisine göre eski Uygurcada zaman işaretleyicisi olan ekler ($-DX$, $-mXş$, $-(X/A)r$, $-GAy$ ve $-DAçI$) anlamsal fonksiyonları üzerinden kategorilere ayrılmaya çalışılacaktır.

2.1. $-DX$

Türkçede iki geçmiş zaman çekimi bulunur. Görülen geçmiş zaman ve diğeri ise öğrenilen (duyulan) geçmiş zaman (Karaağaç, 2012, s. 364-367; Ergin, 2004, s. 298-301; Korkmaz, 2017, s. 527-537). Bunlar $-DX$ ve $-mXş$ ekleridir.

Görülen geçmiş zaman eki $-DX$, konuşma anında bitmiş olan bir olay anlatılırken ya da konuşan ile dinleyen taraflardan her ikisinin de olayı bildiği durumlarda kullanılmaktadır. Ayrıca konuşurun konuşma anından önce bitmiş bir olayı görüp ona tanık olduğu; fakat dinleyicinin bu konu hakkında bir bilgi sahibi olmadığı durumlarda da kullanılabilir (Korkmaz, 2017, s. 528-537). Belirtmelidir ki $-DX$ eki, Türkçede en eski dönemlerden beri değişmeyen ve bugüne kadar kullanılan bir ektir (Ergin, 2004,

Kurtulacak olan yaratıkların gönlünü, kalbini, kökünü esâsını, tavır ve hareketlerini tamâmiyle görür idi. (Maytrı/4/12-14)

Bir cümlede bir zaman anlamına ek olarak zaman içinde gelişen olaylar, olayın iç yapısını oluşturan “süreklilik” ve “tamamlanmışlık” gibi iç zamansal anlamlar da bulunmaktadır ve bunlar tüm olayın görünümünü göstermektedir. Olayın iç zamansal yapısı, görünüş kategorisi ile ifade edilmekte ve bir cümle içinde durumun gelişimini temsil eden görünüş ise sadece bir ek ile oluşmaktadır. Yukarıdaki örnekte yüklem *körür erti* $-(X/A)r$ *ärti* olarak analiz edilmiştir. Burada $-(X/A)r$ *-DX*, geçmiş sürekliliği bildirmek için yardımcı fiil *är*-ile birlikte kullanılmıştır. *-DX* eki, tamamlanmışlık gösteren bir görünüş olarak düşünülürse, bir cümlede iki görünüş ifadesi kullanılmış olacak ve bu yüzden tamamlanmışlık ve süreklilik anlamları birbiriyle çakışarak cümleyi anlamsız hale getirecektir. Cümlede hareketin sürmekte olduğunu gösteren $-(X/A)r$ sürekliliği göstermek için kullanılmıştır ve tam olarak bu nedenle *-DX* eki burada bir görünüş işlevine sahip değildir. Aynı zamanda konuşma anından önceki duruma bağlı olduğu için geçmiş zamanı da ifade etmektedir. Bu cümlede *-DX* eki, durumun zaman konumunun geçmiş olduğunu belirtmektedir.

Öte yandan, *kiçe* “akşamleyin” (Clauson, 1972, s. 694-695) ve *yarın* “sabahleyin” (Clauson, 1972, s. 970) gibi zaman genişliğine sahip zaman zarfları da olayın belirli bir süre boyunca geliştiği durumlarda kullanılabilir. Bunlara eski Türk yazıtlarından aşağıdaki örnekleri vermek mümkündür:

(2) *Yarın yañrayur kiçä kâñrânür*

Sabahleyin mırıldanır, akşamleyin sızlanır

(Tekin, 2000, s. 142)

(3) *Kiçä yaruk batar ärkli sünüşdüm*

Akşamleyin güneş batarken savaştım

(Tekin, 2000, s. 142)

Yarın “sabahleyin” ve *kiçä* “akşamleyin, akşam boyunca” ifadeleri, belli bir zaman zarfı içerisinde bir işin devam ettiğini anlatmaktadır. Ancak yukarıdaki örnekte, tamamlanmışlık anlamı görünmemektedir. Aksine, *mırıldanmak*, *sızlanmak* ve *savaşmak* ifadelerinde kullanılan anlamlar nedeniyle süreklilik anlamı daha da artmaktadır. Yukarıdaki fiiller [-t, +dyn] anlama sahip bir faaliyeti bildiren fiiller olduğundan, yine

yukarıdaki zaman zarfları ile birlikte kullanılırken eylem sürecinin belirli bir süre boyunca devam ettiğini vurguladıkları söylenebilir. Yukarıda kullanılan fiiller, özellikleri nedeniyle tamamlanmışlık anlamına sahip değildir. Ayrıca, tamamlanmışlık belirli bir süre içinde tanınabilecek bir durum olmadığı için yukarıdaki her iki örnek cümlenin de tamamlanmışlık bildiren değil, süreklilik anlamına sahip cümleler olduklarını ifade etmek mümkündür. Özellikle ikinci cümlede belirli bir süre için mücadele etme (savaşma) eyleminin devam ettiği ve devam edilen olayın da geçmişte olduğu düşünüldüğünde, şu anda kullanılan *-DX* ekinin geçmiş zaman anlamı taşıdığı söylenebilir.

(4) *tünle inç bultımu erki*

Geceleyin sükûnet buldu mu acaba?

(Maytrı/9/1-3)

bul- fiili, sadece belirli bir süre içinde yapılan bir işi ya da o işin sonucunu bildiren bir fiil olabilir. Yukarıdaki örnek (4), eski Uygur metinlerinde de bulunmaktadır. Zaman zarfını ve zamanın genişliğini belirten *tünle* örnek cümlesinde, tamamlanmışlık anlamı görülmemektedir. 3. cümledeki *bul-* ifadesi, bağlama göre ya gece boyunca sükûnet aramaya devam edildiğini ya da sükûnet bulma eyleminin gece süresince tamamlandığını göstermektedir. Ek olarak eylemin tamamlanmadığı ve sadece hareketin gece boyunca devam ettiği yorumunu getirmek de mümkündür. Bu çeşitli yorumların olasılığı, konuşurun anlattığı olayın iç zamansal anlamlarla ne kadar örtüşebildiğine bağlıdır. Bu durum Comrie'nin (1985, s. 23-24) geçmiş tamamlanmışlık olarak yorumlandığı veya Smith'in (1991, s. 45, 107) tamamlanmışlığı geçmiş olarak yorumlandığı açıklamasıyla aynı doğrultudadır. Fakat yukarıdaki cümle içinde sükûnet bulunsa da bulunmasa da bu belirli bir geçmiş süre içinde gerçekleştiğinden *bultı* ifadesi için geçmiş anlamın, tamamlanmışlıktan daha uygun olduğu düşünülmektedir.

(5) *Maña yime bu savağ tünki tünle maña şutavas teñri yirinteki tenriler tüzü tüketi ukıtdılar*

Bana da bu şeyleri dün gece boyunca Şuddhāvāsa adlı tanrı yerindeki tanrıların hepsi öğretiler

(Maytrı/9/20-22)

Örnek (5) için de yukarıda bahsedilen durum geçerlidir. *öğret-* fiili, *bul-* fiili gibi eylemin hem “süreklilik” hem de “tamamlanmışlık” niteliklerine sahiptir. Örneğin, zaman genişliğini gösteren bir zaman zarfının kullanılmadığı varsayılırsa zamanı daha farklı bağlamlarda yorumlamak da mümkün olacaktır.

- (6) *maṇa śutavas teṅri yirinteki tenriler tüzü tüketi uḫıtdılar.* (Maytrı/9/20-22)
Bana Śuddhāvāsa tanrı yernindeki tanrıların hepsi öğrettiler

Yukarıdaki örneğin, bitmiş ve öğrenilmiş bir durumu temsil etmekte veya belirli bir süreden beri öğretmenlik yapıldığını göstermekte olduğu ileri sürülebilir. Bu örnekte “dün” zaman sınırı olarak alınmakta ve böylece onun gösterdiği olay da geçmiş bir olay olarak yorumlanmaktadır. Ayrıca bu dönüşümsüz dinamik fiiller, zamanın genişliğini gösteren bir zaman zarfı ile birlikte kullanıldığında olayın sürekliliği ya da bitmişliğini de göstermektedir. Bu şekilde birden fazla yorumun mümkün olmasının nedeni ise konuşurun algıladığı belirli sürenin yani zaman genişliğinin, duruma göre bağlamın iç kompozisyonuyla nasıl örtüştüğüne bağlı olmasıdır.

- (7) *kün t(ä)ṅri rahu'ka sigirtmiş tæg y(a)ruksuz yaşuksuz öṅsüz öläz boldı: kök kalıktın tæṅriḫäm yıḫ yıpar hua çäçäklär tüşdi yağdı*
güneş tanrı, Rahu tarafından yutulmuş gibi ışısız, ve soluk oldu: gökyüzünden ilahı misk kokulu çiçekler yağdı (AB/283-289)

Sıradaki bu örnek, aç bars hikâyesinde üçüncü prensin kaplanın yanına yaklaştığındaki durumu anlatmaktadır. Bu sahneyi tanımlamak için kullanılan ‘yağ-’ ise durumu anlatan hal bildiren [-t, -dyn] fiildir. Bu tarz fiiller belirli bir süre boyunca sadece o hali devam ettirmektedir. Genel olarak -DX eki, hal bildiren [-t, -dyn] fiillerle birlikte kullanıldığında geçmiş zaman ifade etmektedir. Başka bir deyişle bu ifade, yukarıdaki örnekte güzel kokulu çiçeklerin geçmişte yağmur gibi düştüğü durumunu anlatmaktadır. Bir olay, konuşma zamanı ve referans noktasıyla bir zamanı temsil edebilir. Konuşurun algıladığı bir olayın, hangi referans zamanının kullanıldığına göre cümle içinde ifade edilen zamanı da değiştirebilir; ancak konuşurun algıladığı durum değişmemektedir. Bu nedenle, yukarıdaki örneğin kılınış niteliklerine göre “tamamlanmışlık” değil, bir “geçmiş zaman” anlamı taşıdığını ifade etmek mümkündür.

“var” ve “yok”ın kullanılan cümleler anlam bilimsel özelliklerinde her hangi bir zamansal görünmemektedir. Görünüşü gösteren bir işarete gerek olmadığı söylenebilir. Bu nedenle, var ve yok tarafından ifade edilen durumda, “tam” veya “ilerleme” diye bir şey de yoktur.

- (8) *öṅræ ärtmiş üḫdä bo çambudivip uluşta maharate atlıg eliğ han bar ürti*
(AB 607/59-60)

Eski zamanda, bu dünyada Maharatha adlı bir hükümdar var idi

Örnek(8) cümlede “var” kelimesi bir sıfattır ve mevcutluk ya da varlık bildirmektedir. Durumu ifade edebilmesi için görünüşü göstermemektedir. Bu nedenle, *bar*’dan sonra gelen *arti* ile birlikte çok eski bir zamanda (*öjrä ärtmiş üddä*) bir ülkede Maharatha adlı bir hükümdarın bulunduğu geçmiş zamanı göstermektedir. Aynı durum, aşağıdaki örnek için de geçerlidir. Herhangi bir ismin ya da sıfatın ardından *arti* geldiğinde, geçmişten gelen bir olay anlatılmaktadır.

(9) *äñ ilki ulugı oğlanınıñ atı m(a)habale ärti*

En ilk, büyük oğlunun adı Mahābālā idi

(AB/608/75-76)

Ayrıca faaliyet bildiren [-t, +dyn] fiiller “tamamlanmışlık” göstermemektedir. *sev-*, *gül-*, *ağla-* gibi fiillerin ifade ettiği olayları geliştirme sürecinde sadece “süreklilik” vardır, “tamamlanmışlık” ise yoktur. Bu nedenle bu fiiller tarafından ifade edilen olayın sona ermesi ve devam edilen olayın durması anlamına gelmektedir.

(10) *üküş yoq çığay ämgäklig tınlıglarağ körüp ıgladım*

Yokluk ve acı çeken sayısız canlıları görüp ağladım

(İyiKötü/V/5-6)

Yukarıda yer alan yedinci örnek cümledeki *ıgladım* ifadesi, ağlama eyleminin tamamlandığını göstermektedir. Hikâyede Prens, insanların yoksulluk ve açlık çektiğini gördüğü için saraya girerken ağlar. Bunun üzerine babası ona neden ağladığını sorar ve bu durum konuşma sahnesidir. Ağlama eylemi, [-t, +dyn] fiil olduğundan, geçmişte bir noktada başlayan ağlama faaliyetinin bugüne kadar kesintisiz devam ettiği düşünülmektedir. Bununla birlikte konuşma sırasında, prens şimdiki zamanda babasıyla konuştuğu ve olayı aktardığı için ağlama olayının sona ermiştir. Dolayısıyla konuşmadan önce sona eren durum geçmiş bir durumdur, bu yüzden *-DX* eki de burada geçmiş anlam işlevine sahiptir.

-DX eki, bir görünüşü temsil eden başka bir dilbilgisi işaretçisi olan diğer *-DX* 'ten önce geldiğinde, bir cümlenin süreç bildiren zaman zarfı ile birlikte kullanıldığında ya da dönüşümsüz [-t] fiillerle birlikte gösterildiğinde ve yüklem ismi veya sıfat ile bitip sonuna yardımcı fiil *är-* ve *-DX* ekini birlikte aldığı durumlarda geçmiş anlamı ifade etmektedir.

2.1.2. Görünüş Olarak *-DX*

Bir cümlede mutlaka bir zaman pozisyonu bulunmaktadır ve olayın zaman pozisyonu referans zamanından önce ise yüklemdeki *-DX* geçmişin gramer anlamına sahip olmalıdır. Fakat olayın zaman pozisyonu referans zamanından önce yer almıyorsa, yüklemde tamamlanmış anlamda *-DX* ekinin kullanıldığı görülebilir. Bu durumda *-DX* geçmiş zaman anlamı olarak yorumlanabilecek koşulları karşılamayacaktır. “Geçmiş” zaman yerine “geçmiş olmayan” durumlarda “tamamlanmışlık” olarak anlaşılmaktadır. Son dönüşümlü fiillerden anlık niteliğe sahip olan [+tf, +mom] fiiler, eylemin tamamlandığı andan itibaren olay sona erdiğini ifade eder.

(11) *Amtı yitürdüm eñ kiçiği sävâr amrak ögükümin yavlak b(ä)lgü utlısı, idi üzüğ bolmadı*

Şimdi kaybettim en küçük sevgili yavrucuğumu, bu fena işaretin sonucu hiç yalan olmadı (AB/627/514-516)

yitür- (Clauson, 1972, s.893) “to lose to cause to stray” yani *kaybetmek* anlamına gelmektedir. Konuşma anında kardeşi çoktan ölmüştür ve (şimdi) kardeşini kaybettiğini anlayıp kabullenir. Ancak konuşmacının kendisini algıladığı zaman “şimdi(*amtı*)” olduğu için, *yitürdüm* ifadesi bu cümlede geçmiş zaman olarak kabul edilememektedir. Başka bir deyişle, bu cümle kardeşin ölümünün şimdi tanındığını ve onun kaybedildiğini fark etme eyleminin tamamlandığını temsil etmektedir. Konuşurun iletmek istediği bilginin odağı, eylemin “tamamlanması”dır. Bu nedenle bu cümlede, *-DX* eki tamamlanmışlık anlamı göstermektedir.

(12) *amtı ol antağ kutluğ yağışlığ törü alkıntı*

şimdi bu saadet verici ‘kurban âdeti’ sona erdi (Maytrı/10/2-4)

sona ermek (to use up for one’s own advantage), (to be used up, exhausted) anlamına gelen *alkınmak* fiili de yukarıda örnek ile aynı doğrultudadır (Clauson, 1972, s.138). *Alkınmak* aynı zamanda bir erişim fiilidir ve bu sebeple bir geçmiş ifadesi olmaktan ziyade tamamlama anlamı taşıdığı belirtilmektedir. Dolayısıyla örnek (12)de zaman zarfı olmasa bile, [+tf, +mom] fiilleriyle birlikte kullanıldığında tamamlanmışlık anlamı gösterdiğini ifade etmek mümkündür. Fiilin sahip olduğu özellikler sebebiyle fiilin bitiş noktası, konuşurun konuşma noktasından daha çok vurgulanmaktadır. Johanson’a göre zamansal özelliğin anlık olma [punktualität] somut bitmişlik olarak yorumlanır (2016, s.

65). Yukarıdaki örnekte de gösterildiği gibi *-DX*'in anlık ve tamamlanmışlık özelliklerine sahip olduğunda tamamlanmışlık anlamı taşıdığı söylenebilir.

2.1.2.1. Bütüncüllük Anlamında *-DX+ärti*

-DX + ärti'nin işlevi günümüz Türkiye Türkçesinde *-DXyDX* ekine göre daha az çalışılmıştır. Bu konudaki araştırmaların sayısının da yetersiz olduğunu ifade etmek mümkündür. Erdal, geçmiş işlevi temsil eden *-DX*'ten sonra gelen *ärti*'nin örneklerini sunmakta; ancak bu konuda ayrıntılı bir açıklama yapmamaktadır (2004, s. 266). *är-* çeşitli zaman ekleriyle birlikte kullanılmaktadır ve çeşitli işlevlere sahiptir. Clauson'a göre, *är-*, *var ol-*(to be necessarily accompanied by a predicate: it can not be used by itself to mean to exist, but is often used as an Aux. V after participles, vb.) anlamına sahiptir. Fakat bazen yardımcı fiil olarak da kullanılmaktadır. Bu nedenle *-DX* ile birlikte kullanıldığında yardımcı bir fiil görevi görmektedir. *ärti* Türkçenin ana yardımcı fiilidir. Eski Türkçe devresinin başında yardımcı fiil durumuna geçmiş olmalıdır. Eski Türkçe içinde fiil özelliğini büsbütün kaybetmiş değildir (Erdal, 2004, s. 245). Bu, önceki bölümde açıklanan prototip özelliklerden yapısal karmaşıklık ile ilgilidir ve işaretli olan *-DX + ärti*'nin yapısal olarak çizgi işaretli *-DX*'ten daha karmaşık veya daha geniş bir anlama sahip olduğunu göstermektedir.

-DX + ärti'nin yardımcı bir fiil görevi gören *är-* için özel bir anlamı olmadığı düşünüldüğünde, *-DX*'nin iki kez kullanılmış bir form olarak kabul edilmesi mümkündür. Günümüz Türkiye Türkçesinin *-DXyDX* formatı da aynı form olarak düşünülebilir.

Johanson, *-DXyDX*'in özelliklerini şu sırayla açıklamaktadır:

1) Olay zaman olarak eski zamanı gösterir, 2) Anlatılan olayın sonuçları konuşma anında artık geçerli değildir, 3) “Hatırlayacağınız üzere” ya da “hatırlayabildiğim kadarıyla” anlamı içermektedir, 4) İfade kesin değildir, hatta bazen gerçek dışılıktan bir iz taşımaktadır (2016, s. 62-65).

Johanson, Benzer'in çalışmasını bahsederek söz konusu yapıyı özellikle orta Türkçedeki *-DX+erdi* ile karşılaştırmaktadır. Aynı mantıkla düşünüldüğünde çok fazla karşılaşılmaya bile eski Türkçedeki *-DX+ärti* bu yapıya örnek verilebilir (Johanson, 2016, s. 64).

Türkiye Türkçesinde $-mX\text{şt}X$ ve $-DXyDX'e$ bazen geçmiş zamanın hikâyesi [plusquamperfekt] denmektedir. Bununla birlikte, $-DX + \text{arti}$ 'nin geçmiş zaman hikâyesi birimi olduğu göz önüne alındığında, $-mX\text{şt} \text{arti}$ 'nin semantik fonksiyonu üzerine tartışmak da mümkün olacaktır. $-DX + \text{arti}$ 'nin geçmişi temsil etmesi hakkında tartışılmasının nedeni, cümlenin anlamı yorumlanırken konuşurun bakışının zamansal pozisyonunun (geçmiş) referans zaman olarak alınabilmesidir. $-DX + \text{arti}$ konuşmacının algısına değil, geçmiş durumun kendisine işaret etmektedir. Başka bir deyişle, $-DX + \text{arti}$ 'nin bağlantısız geçmişi daha önce geçmiş bir durumu belirtmek için tasarlanmamıştır; ancak şu anda geçerli olmayan, zaten bitmiş olan bir geçmiş bir durumu temsil etmektedir.

(13) *Tülüntä m(ä)n b(ä)lgülüg körtüm ärdi: iki ämigim birgärü, tüpürä bıçılur tüşädim, azıg tişim koñrulup, tüşüp kälir boltı ärdi*

Rüyamda ben bu işareti açıkça görmüş idim: İki memenin beraber dibinden kesildiğini gördüm, azı dişim koparak düşüyor idi (AB/627/506-510)

Bu durumda *körtüm ärdi*'yi “görmüş idim” olarak çevrilmiştir. Sadece bu kısma bakıldığında, günümüz Türkiye Türkçesindeki $-mX\text{şt}$ ve $-DX$ 'nin birleştirilmiş hali ile $-DX + \text{arti}$ 'nin semantiğinin farklı olmadığı ileri sürülebilir. Ek olarak, $-DX + \text{arti}$ birleşiminin yalnızca geçmiş durumda görünmesi ve zaman çizelgesinde meydana gelen olayın bir zamana sahip olması gerekiyorsa; iki $-DX$ 'den bir tanesinin geçmiş durumu anlattığı, diğerinin ise görünüş anlamını taşıdığı ifade edilebilir. Geçmiş durum şimdiki zamandan önce sona erdiğinden, geçmiş durumun gelişimini kısmen tanımak mümkün olmayacaktır. Eğer geçmişin gelişim sürecini kısmen tanımak için referans noktası şimdiki zamana taşınabilirse tamamlanmışlık anlamı ortaya çıkacaktır. Bu nedenle, referans noktasında geçmiş olayların gelişimi bir bütün olarak kabul edilmektedir. Yukarıdaki örnek (13)'de, rüyada işareti görme işi, geçmişte kalmıştır. Konuşma noktasında rüya anlatılırken rüya görme eylemi ve olaylara tanık olma işi artık geçmişte kalmıştır. Bu nedenle, referans noktasında şimdiki zamanda algılanmış olan olayların gelişimi, olay geliştirme sürecinin bireysel bir biçimi değil, olayın geliştiği sürede konuşurun algıladığı bütüncül bir olaydır. Bitmişlik yalnızca geçmiş olayların meydana geldiği sınırlı bir zaman aralığında görüldüğünden, olayın bitmesi nedeniyle durum değişikliği hariç tutulduğu için şimdiki zamanla olan ilişki kesilmektedir. Bu nedenle bitmişlik anlamı olan geçmiş zamanda her zaman kesilme anlamı ortaya çıkmaktadır.

Benzer şekilde, yukarıdaki örnek(13) de rüyaların mevcut durumunda değiştirilemeyen kesilme durumu, genelde bitmişlik-bütüncüllük olarak gerçekleşmektedir. Kesilme hali, görünüş anlamı taşımamaktadır. Aksine geçmişin, şimdiden ziyade geçmişin gerçeği olarak kabul edilmesinden kaynaklanan bağlamsal bir anlamdır. Ancak geçmiş olaylar, geçmiş gerçekler olarak tanındığında, olayların ortaya çıkışından sonra durumda meydana gelen değişiklikler gerçeklere dâhil edilmemektedir. Bu nedenle referans noktasındaki mevcut durum bağlantısı ve olayın önerisini oluşturan kelimeler, durum sonuçlandıktan sonra bir değişime neden olmadıkça tanınmamaktadır. Başka bir deyişle, *körtüm ärti* ifadesindeki *körtüm*, geçmişini tanımak için görünüş anlamına gelen *ärti* ile birlikte kullanılmış ve bu sayede geçmiş durumun bütüncüllüğü ifade edilmiştir.

-DX, [geçmiş] anlamından türetilmiş soyut bir kullanımdır. *-DX + ärti* ise şimdiki durumuyla tamamen kopmuş yani bitmiş bir geçmiş anlama sahiptir, bu da çoğunlukla yazı dillerinde bulunmaktadır.

(14) *(boğ)zın(tın) önmiş tını öze alarıp körmişke sansız öküş tınlıglarığ ölürdi*

Boğazından çıkan nefes ile cüzzamlı hâle soktuğu sayısız yaratıkları öldürdü

(Maytrı/58/48-51)

(15) *Yine ök aňulmalı atlığ yol tuzumçı oğrı erdi. Bir kılıçın tümenke bir egsük kişi yalaňukuğ ölürdi erdi*

(Maytrı/58/22-25)

Yine Angulmâl adlı yol kesici bir hırsız idi. Bir kılıç ile 10000'den bir eksik insan öldürdü.

Yukarıdaki (14) ve (15)'te tümü *-DX* ile değiştirilebilmekte ve neredeyse aynı anlamına gelmektedir. Konuşma noktasında ise geçmiş durum konuşurun zihninde kalmaktadır. Bu durumda, (14) ve (15) iki cümle arasındaki fark nedir? *-DX*, *-DX ärti*'den daha objektiftir. Bu, kesilme anlamının etkili olduğu zaman arasındaki nokta olarak da görülebilir. *-DX* genelde olayın geçmişte gerçekleştiğini göstermek amacıyla kullanılmaktadır. Yani durumun yerleştirildiği yerden önce gerçekleştiğini göstermektedir. Olay noktasının konumu ile referans noktasının konumu arasındaki fark, her ikisinin de kesildiği anlamına gelmekte ve konuşurun da mevcut geçici konumun farklı bir zaman ekseninde bulunduğunu göstermektedir. Bu nedenle, bütüncüllük anlamına sahip olan *-DX + ärti*'nin geçmişte kaçınılmaz olarak “şimdiki durumdan kopması” anlamını sağladığı da söylenebilmektedir.

Peki o zaman *-DX + erti* ve *-mXş erti* arasındaki fark nedir? *-mXş erti* hakkında bir sonraki bölümde detaylı bilgi verilmektedir (Bkz s.68). Fakat özetlemek gerekirse *-mXş erti* konuşma anına dayalı yani şimdiki duruma bağlı kalarak geçmiş bir durumu göstermektedir ve o noktaya dayalı geçmişte olan bir olaydan bahsetmektedir. *Plurperfect* yani önceki geçmiş zaman olarak adlandırılabilir. *-mXş erti*'deki erti [+ geçmiş] ile ilişkili olmasa da, doğrudan anlamı “konuşurun güveni” veya “sabit gerçek” olarak yorumlanabilir. Eski Uygurcada *-DX + erti* şimdiki durumdan tamamen kopmuş durumu anlatırken *-mXş erti* ise konuşma noktasına dayanarak geçmiş olayı anlatmaktadır.

Erdal, *-GAy erti*'nin nezaket anlamı taşıdığını belirtmektedir (2004, s. 521).

- (16) *(biz) m(unta) toğup temir- (li)g tırğa(k)ların közümüzni oyup yiyür b(iz) öz etimizni iskep üzüp tilimizni biçip yiyür biz....açmağ suvsamağ emgekimiz kaçanıñ neñ sönmez yığ bolğay erti*

...burada doğup demirden tırnaklarımız ile gözümüzü oyup yeriz. Kendi etimizi kesip, parçalayıp, dilimizi biçip yeriz. Açlık ve susuzluk ızdırâbımız hiçbir zaman dinmez, daha da artacak. (Maytrı/110/16-22)

Örnek (16) bu bir anlatımdır. *Bolğay erti* önceki iki cümle hepsi konuşma noktasında gelecekteki olayları tahmin etmektedir. Fakat aniden en son cümle *erti* kullanılmıştır. Bunu şu şekilde açıklayabilmektedir.

Geçmiş zamanın şimdiki zamanla ilgili olan, ancak ek bir duruş göstergesi olan işlevleri de vardır. Biber, zamanda geçmiş zamanın, mevcut hissi dolaylı olarak ifade eden mesafeli işlevden sorumlu olduğunu ifade etmiştir(Biber vd., 1999, s. 454).

Bu nezaket ifadesi, geçmiş zamanda konuşurun tutumunu ifade etmek için birtakım özel fiillerle birlikte kullanılmaktadır. İngilizcede *düşün-*, *merak et-*, *iste-*, *niyet et-* anlamlarına gelen “think, wonder, want, hope, intend” fiilleri, yardımcı fiiller olan “would, could, might” gibi unsurlar ile birlikte konuşurun düşüncelerini veya isteklerini dinleyiciye iletme için nezaket gerektiren ifadelerde kullanılmaktadır. Örnek (16)da, kullanılan geçmiş formu konuşur durumların ciddi olduğunu ve dinleyiciye kibar bir ifadeyle durumu ciddiyetini vurgulamak için meydana getirmektedir.

Geçmiş zamanın özelliklerinden bir diğeri de yukarıda tarif edildiği gibi şimdiki zamanı mevcut duygu olarak gizleyen bir işlev yaratarak dinleyiciye uygulanabilecek psikolojik

yükü azaltma rolüdür. Buradaki geçmiş zamanın, mevcut hissi dolaylı olarak ifade eden mesafeli işlevden sorumlu olduğu açıklanmaktadır. Konuşurun şimdiki zamanın kullanmaması, doğrudan bahsetmekten kaçınma ve onu bir örtmece olarak ifade etme davranışları bir nezaket olarak görünmektedir.

2.1.3. Kipsellik Anlamında -DX

Comrie, bitmişlik kavramının geçmiş olmayan zamanla birlikte “bitmiş bir gelecek” ortaya koyduğunu belirtmektedir (1976, s.67-69). Yaman da “zaman kayması” olarak gelecek zaman gösteren ifadeler kategorisinde bunlardan bahsetmektedir (2017, s. 62). -DX'nin özelliklerinin şimdiki zaman veya gelecek zaman ile ilgili olduğunu söylemek zordur; fakat konuşma içeriğindeki bağlamın gelecekteki bir durum olmasına rağmen, olayın bitmiş bir olay olarak algılandığı açıkça görülmektedir. Gerçek dünyada gelecek olarak kabul edilen durumlar aslında konuşma anında konuşur tarafından zaten bitmiş bir geçmiş durum olarak algılanmaktadır, bu yüzden bunu kiplik anlamı olarak yorumlamak da mümkündür. Konuşurun geleceğin olayını şu an ki konuşma noktasında bitmiş bir durum olarak söyleyebiliriz.

(17) *Öd boltu katunum ili(nçü)legü yimişliķe öñül(üg)*

Kraliçem, eğlence yerine gitme zamanı geldi

(Maytrı/35/2-3)

Yukarıdaki örneği görünüş olarak değerlendirmek ise mantıksızdır. Bu kesinlikle konuşurun algısı ile ilişkili olduğundan, bunu bir özellik olarak görmek daha uygun olacaktır. Bahsedilen olay henüz dil dışı gerçeklikte meydana gelmemiş bir durumdur; ancak konuşurun algısı içinde yakın gelecekte olacağına dair bir güven ifade etmektedir. *ol-*, *gel-*, *öl-* ve *ye-* gibi fiiller buna örnek olarak gösterilebilir. Başka bir deyişle, bu fiiller -DX ile birlikte kullanıldığında veya bilişin sonunu gösterdiğinde, kiplik anlamında yorumlanabilmektedir. Konuşurun tehdit, alay, istifa ve güven gibi niyetlerini de gösterebilir.

2.1.4. Anlatım Geçmiş Olarak -DX

Zieme'ye göre Eski Türkçede -DX ve -mXş'in kullanım oranı karşılaştırıldığında 10: 1 olduğu söylenmektedir(1969, s. 148). Eski Uygur edebi eserlerinin genel anlatım zamanı

-DX' dir. Riddle, zaman fonksiyonunun analizinde söylemin dikkate alınması gerektiğini savunmakta ve konuşurun geçmişe dair bir görüşe sahip olmasının özel nedenini aşağıdaki gibi iki şekilde açıklamaktadır (Riddle, 1986, s. 270).

1) Geçmişin hatırlanması: Geçmişte belirli bir durumu hatırlamak, nesnel gerçeklikten ziyade konuşurun amacı ile ilgilidir. Bu durumda, geçmiş zaman öznel bir tutum sergilemektedir.

2) Arka plan bilgisi: Sunulan bilgilerin gerçek zamanına bakılmaksızın geçmiş zamanda açıklandıysa, vurgulanacak diğer bilgilerin arka planı haline gelmektedir. Ancak Eski Uygur eserlerindeki geçmiş bilgileri konuşmak için geçmiş zaman kullandığı iddiası Riddle(1986)'ın genel teorisine uymamaktadır. Bununla birlikte, diyalog durumunda, geçmiş zaman -DX'in geçmişin anlamını, görünüşsel anlamını veya kiplik anlamın yönünü temsil etmek için kullanıldığı söylenebilir.

Geçmiş zaman, bilgiyi destekleyen bir söylem örgütü olarak işlev görmektedir. ' Geçmişin hatırlanması', dil kullanımı açısından konuşurun amacını vurgulama amacıyla kullanıldığı için genel anlamdaki geçmiş zamanı ifade etmemektedir. Konuşurun -DX ekini kullanması, geçmişini hatırlayıp mevcut olan durumu iletmeyi hedeflemesidir. Başka bir deyişle, hafızada olan olayın aktarılmasının nesnel dağıtımdan daha önemli olduğunu söylemek de mümkündür. Konuşmacı geçmişini hatırlamakta ve geçmişin hikayesini izleyicilere anlatmaktadır.

(18) *Arslanlarınıñ yoriğın yorıp uçayan balıknıñ kidinin te turup inaru berü yorıdı:
Ötrü ilig beg tört beltir yolta yoriyu antı arasınıta sansız öküş yeklerig kördi:Ol
yme yekler yalñuklar etin yyü kanın içip bağarsukların et'üzleriñe yörgeyürler
erdi*

Aslanların yürüyüşleriyle yürüyerek uçayını şehrinin garbinden kalkıp anarı beri(öteye beriye) yürüdü: Bu aralık devletli bey dört yol kavşağında yürürken, o yollar arasında sayısız çok şeytanlar gördü: O şeytanlar insanların etini yeyip kanını içip bağırsaklarını vücutlarına sararlar idi (ÇAŞTB/1-7)

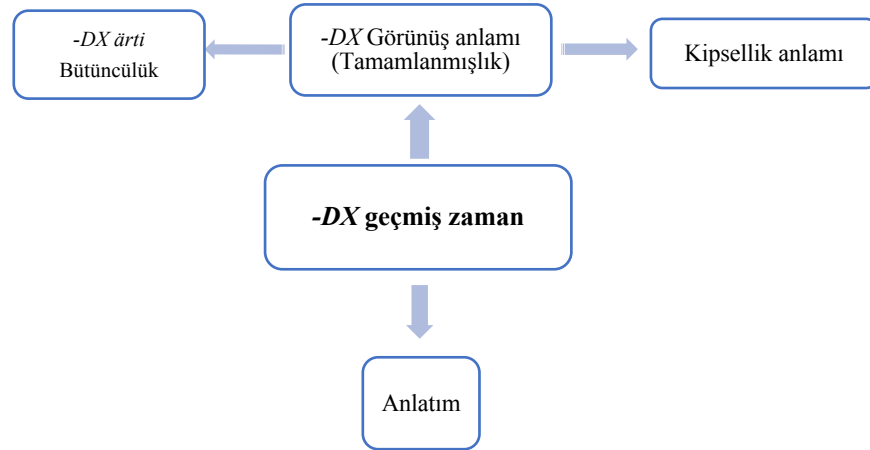
Genel olarak, geçmiş zaman eki metin dilbiliminde ön planın konumunu belirtmek için kullanılmaktadır. Konuşur, geçmiş zaman ekini kullanarak mevcut olan durumu net bir şekilde anlatmaktadır. Özellikle romanın anlatım yöntemi geçmiş zaman olarak kabul edilir. Çünkü konuşur izleyiciye önceden gerçekleşmiş olayları anlatmaktadır. Buna

“anlatım geçmişi” adı verilmektedir (Hamburger, 1953, s. X). Anlatım geçmişi terimi ilk olarak 1953’te Hamburger tarafından yazılan *Das epische Präteritum*’daki makalede kullanılmıştır. Araştırmacı çalışmasında üçüncü şahısın anlatımı ile yazılan roman gibi kurgularda geçmiş zamanın hiçbir zamansal önemi olmadığını iddia etmiştir. Ancak anlatım geçmişi kavramı, geçmiş anlama sahip değildir. Bu yaklaşım, bir aktörün oyunculuğunda veya filmde de geçmiş zamanın geçmiş anlamı ifade etmemesi sebebiyle romanda tarif edilen cümlelerin de geçmiş olmadığı iddiasından kaynaklanmaktadır (Kim 2018, s. 490-492).

Bu konu, şimdi veya geçmişi ele alan bir zaman değil, insan psikolojisi meselesi olarak ele alınmalıdır. Ancak referans noktası olayın noktasından daha geç ortaya çıktığı zaman geçmiş anlama sahip olmaktadır. Bununla birlikte çoğu edebi eserde konuşurun yaşadığı olaylar belirli bir durumu anlatmadığı halde *-DX* kullanılarak olayın zamansal konumu ve konuşurun konumu farklı birer zaman çizelgesine yerleştirilmiş gibi gösterilmektedir, çünkü öznel ve gerçekçi olmayan bir şekilde ifade etmek etkilidir. Başka bir deyişle bu konuşurun anlatım stratejisidir ve pragmatik bir kullanım olduğu söylenebilir. Dolayısıyla buradaki *-DX* kavramının soyut olduğunu düşünmek mümkündür.

2.1.5. Prototip Anlamı

Yukarıdaki bilgilerin ardından *-DX*’in prototip anlamının geçmiş olduğu sonucuna varılmaktadır. *-DX* geçmiş anlamına sahip olduğunda, sadece dönüşümsüz fiiller değil, sıfatlar da geçmişin anlamı temsil etmektedir. *-DX*’in prototip anlamının bir görünüş olduğu varsayılırsa, son dönüşümlü fiiller gibi tamamlanmışlık anlamına sahip olan fiiller birlikte kullanılmasına yeterli bir açıklama getirilmiş olmamaktadır. *-DX ärti*’ın şimdiki durumdan kesilme ve bütüncülük işlevi ise sadece çok sınırlı durumlarda ortaya çıkmaktadır. Kiplik anlamı olarak ve anlatım olarak *-DX* ekin kullanımı da incelenmiştir. Bu durumda *-DX*’in prototip anlamını her durumu kapsayabilen geçmiş olarak kabul etmek gerekmektedir; çünkü geçmiş anlamı, değişik durumlardaki kullanımlarda görünüş veya kiplik gibi anlamlara göre daha az kısıtlanmaktadır. *-DX*’nin prototip anlamı aşağıdaki şekil 2.1 gibi gösterebilmektedir.

Şekil 2.1. -DX'in prototip anlamı

2.2. -mXş

-mXş, Türkçede çeşitli işlevlere sahip eklerden biridir (Benzer, 2012, s. 128). Bu ek, genelde Türkçe dil bilgisi kitaplarında ‘Belirsiz geçmiş zaman: Anlatılan geçmiş zaman: Dolaylı geçmiş zaman: Sanılı geçmiş: Gayri Muayyen Mazi: Naklî Mazî: Miş’li geçmiş Zaman vb. olarak adlandırılmıştır (Yaman, 2017, s.49). Karaağaç da kesin bir zaman olmasıyla birlikte sonradan öğrenildiğini bildiren bir ek olduğunu, belirli bir geçmişte olayın tamamlanmış²⁰ fakat sonradan öğrenilmiş ya da kesinliği hala bilinmeyen durumlarını gösterdiğini söyler (2012, s. 366-367). -mXş eki, -DX biçimbirimi gibi geçmiş zamanı ifade ettiği halde, kesinlik açısından farklıdır. Bu ek, konuşurun üçüncü kişiye konuştuğu eylemi görmemesi ve başkalarından duyup işitildiği için kesinliğini kaybeder. Onun dışında şaşırma, şaşırtma, üzüntüleri anlatmaya uygundur ve ton değişikliğiyle öğünme ve böbürlenmelerde kullanılabilir (Gencan, 2001, s. 306-307).

Eski Uygurcada da -mXş’in kullanımı bir çok açıdan benzerlik taşımaktadır. Gabain de -mXş geçmiş zaman olarak yer alıp anlatılmaktadır (2000, s. 81). Erdal -mXş’ı geçmiş anlatan zaman kategorisinde -DX’yı aldıktan sonra anlatır. Fakat Erdal, -mXş ekinin

²⁰ ‘Tamamlanmış’ ifadesi, burada görünüş açısından ziyade bir eylemin sona ermesini vurgulamaktadır.

geçmiş zaman işlevinden çok görünüş açısından tamamlanmışlık veya dolaylılığı anlatma işlevine sahip olduğunu vurgular (2004, s. 237-239).

2.2.1. Görünüş Anlamında -mXş

2.2.1.1. Tamamlanmışlık Olarak -mXş

(19) *erdnilig satular erdnilig tar kimilerin itmiş yaratmış sekiz türlü noş tatağlağ tolu altunluğ kumın tüp tamış körü kanınçsız çeçekler(in) yaratmış ol antağ muşadınçığ içinte tenridem küç küsün(ke) tegmiş*

Cevherli sekiz çeşit iksir dolu, altın kum ile dibinde, bakmakla doyulmayan çiçekler ile donatılmış, bu derece hayrete şâyan içinde semâvî güce, kudrete ulaşmış (Maytrı/31/12-19)

Örnek (19)'de gördüğümüz gibi tamamlanmışlığı gösteren -mXş, geçmişteki olayı onun konuşma anında geçerli olan durumların ilgisi hakkında tasvir etmektedir. Tamamlanmışlık, hem zaman hem de görünüş anlamına sahiptir.

(20) *ay eçilârim a, biz kamagun amtı isig özümüzkä ât'özmüzkâa ârtiñü ilinmiş yapşınmış biz, inçip yana adınaguka asıg tusu kılğalı bilgä biliglig yaruk közümüz yok bolur ärki*

Ey ağabeylerim! Biz hepimiz şimdi canımıza, vücudumuza son derece bağlanmışız, fakat yine başkasına fayda sağlayacak olan, bilgili ve aydınlık gözümüz yok mu oluyor acaba? (AB/152-157)

Görünüş, bir durumun iç zaman yapısını ifade etmenin çeşitli yollarıyla ilgilidir. Tamamlanmışlık, doğrudan durumun kendisi hakkında hiçbir bilgi veremez, ancak bir durumu örnekte olduğu gibi bir öncekine bağlamaktadır. Yani örnek(20)de onları canına, vücuduna son derece bağlanıldığında başkasına fayda sağlanmayacağını anlamını *son derece bağlanmışız* cümlede saklamaktadır.

(21) *alku (em)gek öñ uruğğı bolmuş: kop edlerniñ tıltağı bolmuş*

Bütün ızdırıp ilk tohumlarda var olmuş: Bütün malların sebebi olmuş

(Maytrı/42/10-14)

Clauson (1972, s. 331) ve Erdal'da (2004, s. 322) bahsedildiği gibi *bol-* 'to become (something)' anlamına sahiptir ve bir durumun değiştiğini ima etmektedir. Bu fiil *-mXş* ile birlikte kullanıldığında tamamlanmışlık göstermektedir. Genellikle tamamlanmışlık geçmiş durumun şimdiki zamanla ilişkili olmaya devam ettiğini gösterir. Bu nedenle *-mXş*'e geçmiş zaman denir. Eğer zaman, fiil tarafından yüzeysel olarak ifade edilen sözdizimsel veya dil bilgisel bir zaman ifadesi ise, görünüş, dil bilgisel zaman ifadesine eklenmiş bir anlamı olduğunu söyleyebilmektedir. Başka bir deyişle, görünüş zaman olarak kabul edilir, çünkü hem yüzeysel hem de derinlemesine yönlere sahip bir gramer kategorisidir.

Zaman ve görünüş birbirinden ayrılmaz, ancak birbirini tamamlar ve fiilin özellikleriyle çeşitli anlamlar ifade etmektedir (Yang, 2000, s.139).

Erdal, *-mXş bol-* ifadesi ile ilişkili çeşitli yapılarla değinerek *-mXş bolti* tamamlanmışlık, *-mXş bolur*, *-mXş bolğay* ise gelecekteki tamamlanmışlık olarak göstermektedir. (2004: 272).

- (22) *ança saķınç saķıntuķlarınta ötrü ayıģ kılınçlıģ yil kelip yanturu evirip uluģ tamularda kemişür karanğudın **karanğuka barmış osuğluğ bolurlar***
 Bunun gibi düşündüklerinden dolayı kötü amellerin rüzgârı gelir ve evirip çevirerek büyük cehennemlere fırlatır, karanlıklardan karanlıklara girmiş gibi olurlar
 (Maytrı/74/16-20)

Söz başındaki *saķınç saķıntuķlarınta* ifadesi, bir deneyim ya da tecrübeye dayalıdır. Ayrıca insanların düşündüklerine dayanarak, kötü şeylerin olacağını tahmin etmektedir. Genel olarak, geleceği temsil ederek sonunda karanlığa düşeceğini göstermektedir. *-mXş* ile *bolur* birlikte kullanıldığında yakın bir geleceği ve kesinlik unsuru içermektedir. Ayrıca, *osuğluğ* sözcüğü ile birlikte kullanıldığı için bu ifade, anlamı en üst düzeye çıkarma etkisini gösterir. Burada *-mXş* [+tf, +mom] fiil *bar-* ile kullanılır, eylemin tamamlanması anlamına gelmektedir. Yani gelecekte bir noktada bu eylemin tamamlanacağı göstermektedir. Burada kullanılan *-(X/A)r* yakın geleceği ifade etmektedir, *-mXş* ise tamamlanmışlığı temsil etmektedir.

- (23) *buşı birzün mini yime ayamış bolğay taķı bursoņlarağ yime **tapınmış bolğay***
 Sadaka versin, (bu suretle) bana da hürmet etmiş olacaktır ve cemaatlere de tapınmış olacaktır
 (Maytrı/22/2-4)

Yukarıdaki örnekte *-mXş bolğay* kullanılmıştır. Bir önceki örnekte olduğu gibi, bu da bir eylemin gelecekte bir noktada gerçekleşeceğini göstermektedir. Bununla birlikte burada kullanılan *-GAy* sadece gelecekte bir noktadır, ancak $-(X/A)r$ gibi yakın geleceği ifade etmemektedir. Belirsiz bir geleceği temsil etmektedir. Özetle *-mXş bol-* sonra gelen zaman eklere bakılmaksızın kendi başına tamamlanmışlığı temsil etmektedir.

2.2.1.2. Sonuçsallık

Sonuçsallık, geçmiş bir durumu ifade eden ve üzerinden zaman geçmiş olayın sonucunu bildirmek için kullanılan (Comrie, 1976, s. 56) aynı zaman da kılınış açısından son dönüşümlü fiiller, edilgen çatlı fiillerle uyumlu olarak kullanılan bir görünüş kavramıdır (Bacanlı, 2008, s. 5). Türkçede *-mXş bulunuyor/bulunmakta* ve *-mXş durumda* şeklinde sonuçsal durumunu anlatmaktadır (Johanson 2000b, s. 110-114). Eski Uygurcada ise *-bolmXş erür* şeklinde ortaya çıkmaktadır. Hem ön dönüşümlü olarak ‘bir hale gelmek’ hem de son dönüşümlü şekilde “olmak” anlamına sahip olan *bol-*, yukarıda bahsettiğimiz gibi *-mXş* ile birlikte kullanıldığında tamamlanmışlığı göstermektedir. *bolmXş*’tan sonra *er-ür* gelirse, buradaki $-(X/A)r$ yüksek odaklılık anlamına gelmektedir. Eski Uygurcada $-(X/A)r$ her odaklı durumunu belirleyebilmektedir. Odaklılık, Johanson’a göre, görünüş sistemi içinde yer alan, bakış noktasına bağlı olan psikolojik yoğunlukla ilgili ölçüsel bir parametredir (Johanson, 2000a, s. 39). Bu nedenle burada kullanılan $-(X/A)r$ bir görünüş işaretleyicisidir. Fakat bir cümlenin içinde birden fazla görünüş işaretleyicinin kullanılması mümkün müdür sorusu, burada kullanılan $-(X/A)r$ görünüş olarak adlandırıldığı halde şimdiki zamanın temelinde belli bir odak noktasına dayanmaktadır. Sonuçsallık, konuşurun sona erdiği bir olayın sonucunun durumuna şimdiki zamana odaklanan bir görüntüdür (Comrie, 1976, s. 20-21) ve Eski Uygurcada bir olayın sonunu vurgulamak için $-(X/A)r$ eki birlikte kullanılmıştır.

(24) *bu yirtinçüde aňsız öküş nomluğ telim taşım çoğ yalın belgülüg bolmuş erür*

Bu dünyada fevkalâde, büyük dinin gür ışığı belirlemiştir.

(Maytrı/7/12)

(25) *amtıkıya yakuru yirde ödde belgülüg bolmuş erür*

İşte şimdi yakın yer ve zamanda belirmiştir(belir durumda)

(Maytrı/7/16)

Erdal sonuçsallık (resultative present perfect) gösteren diğer form olarak *-mXş boltı* 'yı sunmaktadır (2004, s. 272). *-mXş bol* genel olarak tamamlanmışlığı gösterir ve *bol-* fiilinden sonra gelen eklerine göre onun özelliği de değişmektedir.

2.2.1.3. Bitmişlik *-mXş ärti*

- (26) *Anca yorıyu yañı änüklämiş bir tişi barşıg körtilär: ol aç bars ymä änükläp yeti kün²¹ ärtmiş ärti: yeti änükläriñä ägirtip kavzatıp açmak suvsamak üzä sıkılıp tor(o)mış yavrımış sınmış ät'özläri alañurup küçi küsüni üzülüp unakaya ölgäli yatur ärti*

Öylece yürüyüp yeni yavrulamış bir kişi kaplan gördüler: O aç kaplan yavrulayalı yedi gün geçmişti: Yedi yavrusu onu çevreleyerek, açlık ve susuzluktan sıkılıp zayıflamış, bitkin düşmüş vücudu yorulup, gücü/kuvveti tükenmiş, neredeyse ölmek üzere yatıyorlardı (AB/112-118)

Örnek (26)'da *-mXş ärti* konuşma anına dayalı geçmiş bir durumu gösteren o noktaya dayalı geçmişte olan bir olaydan bahsetmektedir ve Pluperfect yani önceki geçmiş zaman olarak adlandırılabilir. Bunun nedeni *ärtmiş*'te durumun zaten tamamlanmış olması ve *ärti*'nin tüm durumun zamansal konumunu geçmiş zaman olarak belirlemek için kullanılmıştır. Ayrıca, *-mXş ärti*, konuşurun zihinsel tutumunu gösteren bir olgu olarak da kullanılabilir. *-mXş ärti*'deki *ärti* ifadesi, geçmiş ile ilişkili olmasa da, doğrudan anlamı 'konuşurun güveni' veya 'sabit gerçek' olarak yorumlanabilir.

Peki *-mXş*'li iki cümle arasındaki fark nedir?

- (27) *ay irinç tişi barş änüklägäli yeti kün bolmış, yeti änükläri avıp mäñ yumşak tilägü ok täginç bulmayukka anın açmak suvsamak ämgäk üzä sıkılıp yanturu yänä öz änüklärin yegäli kalınur*

²¹ Budizm'de 7 rakamın anlamı 1) Buda'nın yaşamı 2)Cennet dünyası ile ilgili kültüre özellikler 3)Bir pratik eğilimi'dir(Youm 2009:246-251). Bu örnekte kullanılan anlam bir Pratik eğilimdir. Burada 7, sınırı en üstü düzeye çıkarmak için bir kiriter olarak kullanılmıştır. Bu nedenle, konuşurun kaplanı 7 gün boyunca izlediği anlamına gelmez, sadece 7 rakam bir sembol olarak kullanılmıştır. Sembolik anlam olarak 7'yi kaplanın hayatta kalabilecek maksimum süre olarak kullanıldığı düşünülebilir.

Ey zavallı dişi kaplan, yavrulayalı yedi gün olmuş, yedi yavrusu (onu) kuşatıp, yiyecek isteyip de bulamayınca, açık susuzluk eziyetinden sıkılıp, yine dönüp kendi yavrularını yemek üzeredir. (AB/120-125)

Yukarıdaki örnek (27), $-mXş$ 'ın tamamlanmışlığını göstermemektedir. Buradaki $-mXş$ kanıtsallık anlamındaki çıkarımsal algılama olarak yorumlanabilir. Buradaki konuşur kaplanın durumunu birinden duyduğu için değil, kendi gözüyle durumunu inceleyip kendi hissettikleriyle çıkarım yapmaktadır.

2.2.2. Kanıtsallık Olarak $-mXş$

Kanıt kipliği, konuşura dair öznel tutumları ifade etmektedir. Fakat dilbilimciler arasında kanıt kavramı konusunda henüz bir fikir birliği olmamıştır. Bybee ve Hann, kanıtsallığı bir kiplik kategorisi olarak belirlememiştir ve kiplik- kanıtsallık olarak ayırt etmiştir (Bybee et al., 1994; de Haan, 2001). Plugian, epistemik kiplik her zaman kanıtsallığı sağlar, ancak tüm kanıtsallık işaretleyicilerinin epistemik kiplik olarak kullanılmadığını söyler (Plugian, 2001, s. 354). Bu nedenle kanıtsallığın epistemik kipliğin bir alt kategorisinde olduğunu iddia etmektedir. Cornille, varsayım tek anlamlı kavram olduğu için varsayım özelliğine dayalı kanıtsallık, sadece epistemik-gereklik durumuna ait olmadığını aynı zamanda bütün epistemik alanlarında örtüştüğünü söylemektedir (2009, s. 49). van der Auwera&Plugian, epistemik kipliğe ait gereklik, 'çıkarımsala dayalı kanıtsallık (inferential evidentiality)' ile örtüşen kavramsal anlamına ait olduğunu söylemektedir (1998, s. 85-86). Eğer kanıtsallığı bir epistemik kiplik görürsek, kanıtsallığı içeriğinin önermelerden de sorumlu olmalıdır. Ancak, $-mXş$ kendisi epistemik kiplik olarak sınıflandırılırsa önerme hakkında yargılama yapılamaz. Ek olarak $-mXş$ epistemik kiplik olarak kabul edilirse, $-Gay$ ve $-DAçI$ gibi diğer kiplik işaretleyiciyle bir araya geldiğinde işlevini açıklamak zorlaşır. $-mXş$ genel olarak duyular yoluyla algılanan bilgilerin belirtilen içeriğin geçerliliğini desteklemek için kanıt olarak kullanır. Aktarım öznel bir eylemdir, ancak anlatım için kanıt göstermek, anlatımla nesnel olarak bakma eylemidir. Başka bir deyişle, $-mXş$ 'ten önce gelen içerik nesnel bir bakış açısıyla yapılır ve içerik konusunun nesnel bir kişiliğe sahip olduğu söylenebilir. Basit bir örnek verelim.

(28) *Ay irinç tişi barş anüklägäli yeti kün bolmuş*

Ey zavallı dişi kaplan, yavrulayalı yedi gün olmuş

(AB/120-121)

Bu durumu ileten kişi konuşurdur. Konuşur, dişi kaplan'ın doğuralı yedi gün olduğu gerçeğini objektif olarak görmektedir. Bu içeriğin konusu olan kaplanda bir nesne doğası vardır. Yani $-mXş$ mevcutsa, açıklamanın kanıtını görüntülerken içeriği sunma işlevini göstermektedir. $-mXş$ mevcut değilse, yani $-DX$ kullanıldığında kanıt sunulmaz ve sadece durum hakkında açıklama yapmaktadır.

Her ne kadar kanıtsallık ile ilgili çeşitli görüşler olsa da, bu çalışmada epistemik ve kanıtsallık açısından ayrımlar yapılması gerektiğini savunmaktadır. Kanıtsallık ayrıca epistemik kipliğin alt kategorisine ait değildir. van der Auwera&Plungian'ın belirttiği gibi, 'tahminde kanıtsallık' durumda, epistemik kiplik ve kanıtsallık arasında sınır belirsizliğinden kanıtsallık epistemik kipliğin alt kategorisine ait gibi görünmektedir (1998), ancak Cornille tarafından belirtildiği gibi, epistemik kiplik, bir önerinin doğru olma olasılığını değerlendirmektedir, oysa kanıtsallık bir önermeyi elde etmek için muhakeme süreciyle ilgilidir ve herhangi kipsellik kategorisine dâhil edilememektedir (2009, s. 46-47).

Günümüzde kabul edilen kanıtsallık kavramını kullanan ilk bilgin Jakobson'dur. Jakobson, kanıtsallık kapsamında dört terimi tanımlamıştır: Rapor (uzmansal kanıt), Rüya (vahiy kanıt), spekülasyon (tahmini kanıt), önceki deneyim (hafızaya dayalı kanıt) (Jakobson, 1986, s. 5). Chafe & Nichols tarafında yapılan araştırma, kanıtsallık araştırmanın adım adım geliştirme açısından değer bir çalışma olarak görülmektedir. Kanıtsallık sistemi sadece belirli diller yerine dünyanın farklı bölgelerindeki dillerde inceleyen ilk çalışmadır (1986). Willett, dünyadaki 38 dili inceleyerek, Kanıtsallık sistemini iki kategoriye ayıran ilk çalışmayı yapmıştır: Doğrudan kanıt (direct), dolaylı kanıt (indirect) (1988, s. 78). Aikhenvald, kanıtsallık sistemini 500'den fazla dilde araştırmıştır (2004, s. 23-66). Özellikle Aikhenvald Türkçeyi A2 (Non firsthand ve everything else') kategorisinde sınıflandırır. Buradaki *non firsthand* Johanson'a göre indirective yani dolaylılık olarak adlandırılarak report, inference ya da görsel (göreceli) olmayan algı olarak tanımlanır. Onun diğer tarafındaki *everything else* kategorisinde yer alan direktif kanıtsallık ise göreceli ve algılama olarak ayrılmaktadır (Johanson 2003, s. 274-275).

2.2.2.1. Dolaylılık

Dolaylılık eşit olmayan sahnelerin sınırlanması özelliğine sahiptir. Bu nedenle sıklıkla bildiğimiz gibi buna duyulan geçmiş ya da öğrenilen geçmiş zaman denir.

(29) *ḥimavanti taḡnuḡ yuḡakınta bagirati atlıḡ küsençig körkle balıḡ bar: ol balıḡta çkrvrt ilig kanlarınḡ keziginte tizigintegaudam oḡuḡtın tözdin **belgürmiş***

Himalaya dağı cihetinde Bhāgīratha adlı ırmaḡın kıyısında, Kapilavastu adlı şirin ve güzel bir şehir vardır: Bu şehirde Cakravartin hükümdarları silsilesinde, Gautama sülalesinden, soyundan zuhur etmiş (Maytrı/13/40-47)

-mXş'ın kullanıldığında başka bir yerde bazı bilgiler elde etmek dışında, söz konusu zamanda, sahne sırasında geçici veya mekânsal olarak aynı olmamalıdır. [+mesafe] anlamsal nitelikler olarak kullanırsak, konuşur tarafından ayarlanan alandan farklı bir alanda meydana gelen hareketi veya durumu göstermektedir. Bu nedenle genelde hikâyeler gibi anlatımlarda -mXş çok kullanılmaktadır. Çünkü böyle bir durumun konuşurun önünde gerçekleşme durumu olursa gariplik yaratmaktadır.

(30) *Şaki toyınlar özlügüg **ölürürler ermiş***

Şākya râhipleri, canlıları öldürüyorlar imiş (Maytrı/58/5-6)

Şākya râhiplerinin canlıları öldürdüğü bir durumdan bahsedilmektedir. Fakat konuşurun kendisi Şākya râhiplerinin canlıları öldürdüğüne tanık olmamıştır, sadece duymuş olduğunu ya da bu durumu bir anlatım şeklinde kullanmıştır.

2.2.2.2. Çıkarım

İnsanlar dünyayı dille ifade etmektedir. Dilde ifade edebildiğimiz dünya gerçeklerden neredeyse farklıdır. Aslında gerçekler, konuşur doğrudan deneyimlemese bile, aslında bir yerde meydana gelen olayları kapsamaktadır. Bu nedenle gerçekte olmasına rağmen, konuşur tanıklık edemeyebilir ve deneyimlemeyebilmektedir. Aksine sanal dünyası, bir hayal gücünde yaratılmış bir olay veya durum anlamına gelmektedir. Bu nedenle konuşur her ne kadar tanıdık bir olay olsa da gerçekte gerçekleşmeyen bir olay olarak sınıflandırılabilir. Başka bir deyişle, gerçeklerle ilgili olan birincisi şeffaf bir dünya (epistemically transparent world), ikincisi de opak bir dünya (epistemically opaque world) olarak bölünebilmektedir (Ahn, 1983, s.1-2).

İki dünyayı ayıran kritikler [kesinlik] ve [doğrudan deneyim/biliş]'dir. Çıkarım, bizzat deneyimlendiği için güvenilmeyen opak bir dünyadır. Dilbilimin tipoloji açısından iki dünyanın kesinliği olarak kategorize edilen dilsel tanıma kategorisi epistemik kipliktir. Doğrudan deneyim olarak kategorize edilen ise kanıtsallıktır. Çıkarım, yukarıda da bahsettiğimiz gibi hem epistemik kiplik ve kanıtsallık kategorisini içermektedir. Johanson çalışmasında ise *-mXş* kiplik olarak değil kanıtsallık olarak incelemiştir (2003, 2016, s. 67). Ayrıca Türkçede doğrudan deneyimi temsil eden *-DX* vardır. Bu nedenle *-mXş*'li kanıtsallık kategorisinde doğrudan deneyim unsur içermez (Slobin& Aksu, 1982, s. 186-187).

2.2.2.3. Algılama

Parmer, algılamayı görsel, işitsel, koklama, tatma, dokunsal, dirençli ve çıkarımsal olarak görmektedir ve bilgi kaynağının doğrudan gözlem hariç çıkarım olduğunu söylemektedir (2001, s. 36). Fakat Türkçede görsele dayalı tahmin yürütme vardır.

Kanıtsallıktaki çıkarım dolaylı ve doğrudan gözlem olarak ikiye ayrılabilir. Doğrudan gözlemlerde kendi gözleri ile gördüklerine göre çıkarımlar yapılmaktadır (Johanson, 2003, s. 282).

(31) *amarıları örtlüg yalınliğ kızıl bakırlağ naralar içinte **beklenmiş** : amarıları ikin ikin örtenür*

Bazılar kızgın, aevli, kızıl bakırlı cehennemler içinde bağlanmış : bazıları tekrar tekrar yanar (Maytrı/68/19-21)

Gökte on binlerce kızgın, aevli kara bulutları gibi dumanları gören cemaatin korkup, ürküp bu cehennemlikleri idrak ederek bunları anlatmaktadır. Şimdi olan olayı iki gözle şahit olup bunları çıkarıp betimlemektedir. O nedenle kanıtsallığa dayanıp anlatmaktadır. Bir yandan da dolaylı olarak da açıklayabilmektedir. Fakat görsele dayanarak tahmin ettiğinden algılama unsuru içeren kanıtsallık olarak düşünmek daha uygun olacaktır.

(32) *Közünüz üze uyur siz: kördeşilerig korkıtgalı ülgüşüz sanşız utmakın yertinçüte **artmış siz***

Gözünüzle sizi görenleri korkutursunuz. Sayısız kazanarak, yeryüzünde çoğalmışsınız. (AY7/739-742)

Bu örnek de aynı şekilde incelenebilir. Konuşur gördüklerine dayalı bir algı oluşturmaktadır. Konuştuğu an da konuşur, onların sayısız çoğaldığını anlama durumdadır.

2.2.2.4. Birinci Şahıs Dolaylılık Kullanımı

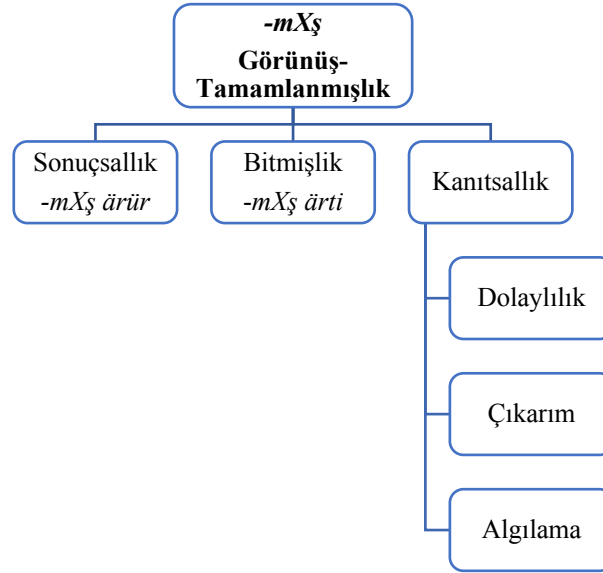
Kanıtsallık şahıs ile güçlü bir bağlantısı vardır. Dolaylı (çıkarım, rapor vb.) kanıtsal işaretleyicinin birinci şahıs ile birleştirildiğinde, öznel bir anlam ifade etmektedir. Bu konuşurun davranışını tanımayı amaçlanmadığı veya istenmediği aynı zaman da bilinçsiz olduğu anlamına gelmektedir. Bu durum Aikhenvald(2004)'in çalışmasında 'birinci şahıs etkisi (First person effect) olarak adlandırır. Kanıtsallığı içeren dillerde birinci şahıs etkisinden dolaylılık kanıtsallığı etkileri göstermektedir. Türkçe böyle bir özelliğe sahiptir. Fakat eski Uygurcada bu duruma pek rastlanmamaktadır.

2.2.3. Prototip Anlamı

-mXş'in prototip anlamını kanıtsallık işaretleyicinin gelişim yoluna dayanarak oluşturabilmektedir. Kanıtsallık, zaman, görünüş veya yan cümlelerin görünümü sınırlandırabilmektedir. Başka bir deyişle, kanıtsallık esas olarak belirli bir zaman veya görünüş olarak da kullanılabilir ve dilbilgisel öğelerin gelişimine açık bir eğilim göstermektedir. Örneğin, kanıtsallık genellikle geçmişle ilgili bir anlama işaret etmektedir, çünkü konuşur önerilerin nereden geldiğini açıklamaktadır. Aslında dünyada çoğu dil kanıtsallığı geçmiş zamandan ayırmaktadır (Hardman 1986). Ayrıca bir olayın sonucunu gözlemlenme ve bir olayı tahmin etme karakteristik nedeniyle bitmişlik/tamamlanmışlıktan gelişme eğilimindedir (Bybee, 1994, s.105). Eğer kanıtsallık işaretleyicisi bir fiil ya da isimden türetilmişse, doğrudan deneyimli ya da çıkarımsal 'görmek', 'görünüm' gibi sözcüklerinden kullanılır, dolaylılık kanıtsallık ise genel olarak 'konuşmak, söylemek' gibi sözcükleri dağarcığından elde edilmektedir (Aikhenvald 2004, s. 271-302). *-mXş* da bu nedenle geniş bir zaman unsuru olarak sınıflandırılmıştır ve hala geleneksel dilbilimcilerin tarafından adlandırılmış olan duyulan, öğretilen geçmiş zaman terimi kullanılmaktadır. Johanson, dolaylılık kanıtsallığı gösteren *-mXş*, postterminal (sınır sonrası bakış) kaynaklı olduğu söylenmektedir. *-mXş*, durumun son halini gösteren bir fiil

anlamına gelen *biş- piş-* “ripe, cooked”, *bit-* “done”dan türetilmiş kabul edilmektedir (2003, s.287).

Bu nedenle $-mXş$ ’ın prototip anlamı ‘görünüş- tamamlanmışlık’ olarak belirlenmek tüm kategorilerini kapsamak için uygun olacağını düşünmektedir. $-mXş$ ’nın prototip anlamı aşağıdaki Şekil 2.2. gibi gösterebilmektedir.

Şekil 2.2. $-mXş$ ’ın prototip anlamı

2.3. – (X/A)r/ mAz

Eski Uygurcada $-r/-ar, -är/-ır, -ir/-ur, -ür$ geniş zaman(Aorist) ekleri olarak bilinmektedir. Ünlü ile biten fiillerle birlikte geldikleri zaman $-yur/-yür$ olarak (Gabain, 2000, s. 80; Şen, 2017, s. 72; Erdal, 2004, s. 240-241; Eraslan, s. 334-337; Tekin, 2003, s. 185), olumsuz şekli ise $-maz/-mez$ ’dir (Erasla, 2012, s. 337; Erdal, 2004, s. 241; Tekin, 2003, s. 187).

Şu ana kadar Eski Uygurca gramer kitaplarında $-(X/A)r$ biçimbiriminin işlevleri anlatılırken, hem şimdiki zaman hem de gelecek zaman için kullanıldığını belirtilmiştir (Gabain,2000, s. 80²², Eraslan, 2012, s. 334²³). Erdal (2004) $-(X/A)r$ eki Aorist olarak adlandırmıştır. Erdal’a göre $-(X/A)r$, görünüş açısından süreklilik yani bitmemişlik

²² Gabain $-(X/A)r$ ekin başit zaman olarak şimdiki zaman, gelecek zaman manasına sahip olduğunu belirtmiştir.

²³ Bildirme kipi olarak dört tane bildirme kipinden yer almaktadır. Geçmiş ve şimdiki zamanı ifade etmektedir.

görünüş anlamında (s. 240, 263-264), bazen gelecekteki bir olayı anlatmak için (s. 264), bazen de geçmişteki bir olayı anlatmak için (s. 264-265) kullanılmıştır. Erdal'ın bu geleneksel terimi kullanmasının nedeni bu ekin birçok işleve sahip olmasından ileri gelmektedir (2004, s. 240).

2.3.1. Aorist

Türk dili araştırmacıları neden $-(X/A)r$ ekini tanıtırken *Aorist* terimini kullanmayı tercih ettiklerini anlamak için konuya girmeden önce kısaca bilgi vermemiz gerekecektir.

Aorist genellikle Yunancada geçmiş zaman anlamında kullanılmaktadır. Fakat bu bir zaman olarak geçmişini belirtilmez, sadece bir olayın gerçekleştiğini ifade etme açısından geçmiş olarak kabul edilir. Yani, zamansal olarak geçmiş değil, gerçekleşmiş bir olay üzerine odaklanmış olan bir zaman ifadesidir (Bennett, 1918, s. 203). Aynı zamanda tarihsel geçmiş zamanın Aoriste karşılık geldiğini söylemek de mümkündür. Tarihsel geçmiş zaman, bir süreç ya da bir ifade dışında, geçmiş zamanın basit bir eylemini ya da durumunu tarif etmektedir (Allen & Greenough, 1903, s. 88).

Özetlemek gerekirse Aorist'in tek bir eylemi anlatmadığını söyleyebiliriz. Aorist ne tamamlanmış ne de şu an olan bir olayı anlatmaktadır. Aorist sadece bir eylem anlamına gelmez. Aorist, eylem türünü belirtmez. Aorist şu anda gerçekleşmemiş ya da tamamlamanın tersi de değildir (Smith, 1981, s. 206). Özlü sözü anlatan Aorist, gerçek, beklenen sonuç, genel olarak kabul edilen bir gerçek, aksiyon, atasözü veya fiksasyon olarak kabul edilebilir. Bu nedenle bir zamana odaklanıp sadece zamanı ifade etmediğinden bir dilden başka dile çeviri yaparken tercih sebebi olmuştur (Brooks & Winbery, Çev. Ha, 1993, s. 146).

Aynı zamanda Aorist genellikle bir şeyi gerçekte olmuş gibi tanımlamak için tecrübe edilmiş bir gerçek veya sağlam bir aksiyon gibi bir durum için de kullanılır (Go&Lee, 1996, s. 195). Mesela retorik olarak bir mektubu örnek olarak verebiliriz. Bir mektubu gönderen kişi alıcının bakış açısından yazmaktadır. Bu nedenle, mektupta bir eylem veya olay, gönderen kişi için mevcut veya gelecekte olmuş olacak olsa bile alıcı mektubu alana kadar zaten gerçekleşmiş olan bir geçmiş olay da olabilir (Go&Lee, 1996, s. 197).

Mesela *Maytrisimit*'daki genel anlatım şeklini *Aorist*'tir. Buda Maiterya'nın gelecek hakkındaki görünüşü ile ilgili detaylı bilgi verilmiştir. *Aorist*'in böyle bir kehanette kullanılmasının nedeni, algılayanın deneyiminden bir çıkarım olabilmektedir (Erdal, 2004, s. 264).²⁴ Bu durum Budist metinler olarak bilinen *Uighurish Totenbuch*, *Altun yaruk* gibi metinlerde de bu şekilde $-(X/A)r$ ekini kullanıldığı görülebilmektedir.

Aorist, belirli bağlamlarda (ister zarf olsun isterse yardımcı fiil olsun) çok çeşitli eylemleri tanımlayabilmektedir. Çünkü Aorist, diğer zamanlarına göre daha esnektir. Buna ek olarak Aorist semantik açıdan diğer zamanlara kıyasla kendisini daha açıkça anlaşılır hale getiren özelliklerden yoksundur (Carson, 2002, s. 92). Bir Aorist herhangi bir eylemi veya olayı temsil edebilir. Yunancadan gelen bu terim esnek kullanımdaki benzerlikten dolayı eski Uygurca ve Türkçedeki $-(X/A)r$ ekini geniş zaman yani Aorist olarak adlandırmaya sebep olduğunu söyleyebiliriz. Fakat bu tezin konusu Eski Uygurcaya dayandığı için söz konusu olmayan günümüz Türkçesindeki $-(X/A)r$ ekinin işlevleri üzerinde durulmayacaktır.

2.3.2. Görünüş Anlamında $-(X/A)r$

Yukarıda bahsedildiği gibi $-(X/A)r$ birçok anlama sahiptir. Günümüzdeki Türkiye Türkçesinde şimdiki zamanı ifade eden *-yor/mAkta* eki eski dönemlerde ortaya çıkmamıştır. Bundan dolayı $-(X/A)r$ eki ile her şey ifade edilmiştir. Günümüzdeki Türkiye Türkçesi şimdiki zaman ve geniş zaman işlevlerinin bütününe sahip olduğundan $-(X/A)r$ eki Eski Türkçe döneminde sınırlar arası bakışı işaretleyen biçimbirim olarak düşünebiliriz. Erdal (2004, s. 240, 264)'da genel olarak $-(X/A)r$ ekinin ilerleme bildiren bir yapıya sahip olduğu belirtir. Sınırlar arası görünüş *ilerleyici* (Progressive) ve *alışılmış* (habitual) olarak ikiye ayrılırken (Comrie, 1976; Dahl, 2000) Johanson bu ayrımlarını insandaki psikolojik yoğunluğa bağlayarak daha detaylı bir şekilde *odaklılık* (Focality) olarak açıklamıştır (2000, s. 38-39, 85-93,108-121).

²⁴ “the temporal scope includes the future. The *Maytrisimit*, which narrateds the future apperance of Buddha Maiterya in great detail, chooses the aorist as a main narrative form. The reason for use of the aorist in such prophesy may be the perception of predetermination, or an expression of the experience of the seer.”

Türkiye Türkçesinde odaklı sınırlar arasında düşük dereceye sahip olan unsurlar $-(X/A)r$ eki, yüksek odaklı olanlar $-yor/-mAktA'$ 'dır. Sınırlar arası düşük dereceye sahip olan $-(X/A)r$ eki, odaksız olanlar kurgusal eylemleri, geleceği, niyet edilen eylemleri, evrensel olan olayları ifade edebilmektedir (Aslan Demir, 2016, s. 87).

(33) *Edgü yavız kişilerig bir teg barçanı küzedür siz yügerü turgurup yarlıkançuçı köñülüg ürüg ürgüt erinçkeyür siz: Anı üçün men özüm kertü katıg çın kertü köñülin töpün yençürü yükünüp inanur men*

İyi ve kötü insanların hepsi korursunuz, merhametli gönlünüzü harekete geçirerek sürekli (onlara) acırsınız: Bu yüzden ben doğru sağlam bir kalpe karşınızda eğiliyorum ve inanıyorum (AY7/850-857)

Yukarıdaki örnekte, ilk cümlede *erinçkeyür siz* sürekli tekrarlanan bir olayı açıklarken, ikinci cümle şimdiki duruma doğrudan bakan bir ifadedir. Başka bir deyişle, Eski Uygurca metinlerde geniş zaman ve şimdiki zamanın anlamı karışık bir şekilde kullanılır, ancak aynı dil bilgisel ekleri olan $-(X/A)r'$ 'in kullanıldığı görülmektedir.

2.3.2.1. Yüksek Odaklılık Sınırlar Arası Bakış

Temel anlamı olarak $-(X/A)r$ bitmemişlik görünüş - sınırlar arası bakış (imperfective Aspect) işlevine sahiptir. Zaman anlamında konuşma anı yani şimdiki zamanı da ifade fakat genelde geçmişte bir noktada başlamış ve hala da devam eden bir durumu tarif etmektedir (Erdal, 2004, s. 263).

Eski Uygurcada sınırlar arası bakış özelliğine sahip olan devamlılığı ve sürekliliği gösteren *A+är-*, *A+ yorü-*, *A+ tur-*, *A+ tut-* olarak ifade edilebilecek yardımcı fiilleri vardır (Erdal, 2004, s. 250). *A* olarak ele alınan ünlü zarf-fiili eski Türkçede birleştiği fiilin niteliğine göre *A*, *I*, *U* ve *yU* şeklinde yer almaktadır. Johanson'e göre *A* zarf fiil eki, olayların başlangıç ve bitiş sınırının arasından bakmayı ifade eden sınırlar arası bakış değerine sahiptir ve olayın iki sınırı arasında kalma anlamını üretmektedir (2004, s. 182, 187).

Bahsi geçen yardımcı fiil yapılardan sonra $-(X/A)r$ eki birlikte geldiğinde görünüşsel anlam açısından devam etmekte olan ya da hala sürdürülmekte olan belli bir durumu vurgulayarak kuvvetlendirmektedir.

2.3.2.1.1. *A+ärür*

är- birden fazla zamanı gösteren ekleriyle çeşitli anlamları ifade etmektedir. *är-*, *-DX* bölümünde sözü edildiği gibi ‘var olmak’ anlamına sahip olan, kınışsal açıdan da hal bildiren dönüşümsüz fiil kategorisinde yer almaktadır.

(34) *(bu) bişinç boşgutsuz arħant dı(ntar) ärür*

Bu beşinci öğrenmeyen velidir

(Maytrı/2/22-24)

Bu bir anlatımdır ve bu sadece bir betimleme içerir. Hiçbir zamana bağlı olmayan bir konuşma olmadığını görebilmektedir. *är-* ‘den sonra *-DX* gelirse bu cümlenin anlamı geçmiş ifade edebilir. Fakat *är-* ile *-(X/A)r* birlikte kullanıldığında konuşma anında gerçekleşen şimdiki bir olay değil, sadece belli bir zamandan itibaren olan durağan durumu bildirir.

(35) *kök öñlüg bindatu ton körklüg körkünüz alku tükel bar erür*

Bedeninizde güzellik ve çirkinlik hepsi eksiksiz vardır

(AY7/738)

ärür’ün öncesinde *bar* (var) ya da *yok* (yok) geldiğinde hiçbir zaman ifadesi yoktur. Aynı zamanda *ärür*’ün kullanıldığı cümlelerin çevirilerinde ‘*DXr*’ olarak cümleyi bitirmesi, Johanson’un bahsettiği gibi buradaki ‘*DXr*’ algılanabilir (perceptible) şimdiki zaman değildir. Buradaki sadece *DXr* konuşanın durumunu göstermektedir. Çünkü bu konuşanın halini bildiren bir belirleyicidir (Johanson, 2016, s.133).

(36) *Kop adadin küyü közädü ärürlär*

Bütün tehlikelerden korumaya devam eder

(Erdal, 2004, s.251)

Bu örnekte *ärür* *A* zarf fiilliyle birlikte gelen fiildeki olayın belli bir başlangıçtan son nokta arasındaki sürdürme durumunu gösterebilmektedir. Fakat yine hiçbir zamansal anlamı içermemektedir.

2.3.2.1.2. *A+turur*

tur- fiil ‘dur-’ anlamı olarak ön dönüşümlü fiil kategorisinde yer almaktadır. *tur-* hem bir hareketin başlangıcını bildiren hem de hal (durumu) bildirme özelliğine sahiptir. *tur-* fiili, Eski Uygurcada karşımıza çok çıkmaktadır. Zarf-fiili *A* ile birlikte kullanılarak sınırlar

arası bakışı anlamına gelmektedir (Erdal, 2004, s. 250). *A+tur-* süreklilik, devamlılık, alışkanlık, tekrar işlevleri için önemli bir rolü bulunmaktadır. Zieme(1969)'e göre Maniheist metinlerinde *A + turur* yapısının kullanılmasıyla sürekliliği bildirdiğini belirtmiştir.

tur- fiili, yukarıda söz edildiği gibi *ür-* ile aynı kılınışsal özelliğe sahiptir. Karaağaç'a göre Günümüzdeki Türkiye Türkçesinde *-mAktA* asıl *er-ür/tur-ur* fiilden gelmiştir (2012, s. 363).

Türkiye Türkçesinde *-mAktA* Johanson'a göre görünüşsel özellik olarak yüksek odaklılık sınırlar arası bakışı göstermektedir ve *-mAktA* şimdiki zaman olarak bilinen *-yor* ile karşılaştırarak *-mAktA*'nın işlevlerini şu şekilde özetler: 1. sıklıkla somut olarak devam ettiği gözlenen durumları temsil etmektedir 2. yavaş yavaş sürmeyi gösteren belirteçlerle birlikte kullanıldığında aşamalı gelişim durumunu göstermektedir. 3. bazen *-yor* ifadesinin arka planını göstermek için kullanılır. 4. *-yor* ifadesi dinamik bir hareketin anlatımın aracı olarak kullanılırken, *-mAktA* ifadesi durgunluk(durağan) anlatım için kullanılır (Johanson, 2016, s. 126).

Bu durumda *ärür* ve *turur*, *-mAktA* ile benzer özelliklerine sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Fakat *A+ärür* ve *A + turur* yapısı kendi başına *-mAktA* gibi yüksek odaklı bir şimdiki zamanı göstermez. Yüksek odaklı bir şimdiki zaman ifadesi için *amtı* gibi şimdi, şu anı ifade eden zarfıyla birlikte kullanılmalıdır.

Böyle durumlarda alışkanlık, genel süreklilik, tekrarlar gibi anlamlar vermek mümkün değildir (Gökçe, 2013, s. 201).

(37) *Tüşmiş amtı şı tüşü turur*
Düşmüş şimdi de düşüyor. (Zieme,1985, s.159)

(38) *Amtı koşavtri şaştrıg ny(a)ya-anusare şaştr birlä ävirü turur biz*
Şimdi Koşavarti Şaştrı Ny(a)ya-anusare Şastr ile tercüme ediyoruz
(Gökçe, 2013, s. 201)

düş- kılınış açısından dönüşümsüz, dinamik özelliğine sahip olan yani bir faaliyet bildiren fiildir. Düşmek hareketinin ve tercüme etme eyleminin geçmişteki belirsiz bir noktadan

itibaren şu ana kadar devam eden bir harekettir fakat burada bahsi geçen eyleme odaklanıp şimdi yapılmakta olan bir durum vurgulanmaktadır.

(39) *Kamağ tınlıg oğlanıñ yügärü bo közünür üdtä kılı turur näçä buyan ädgü kılınçları ädgü ävrişleri erser*

Bütün insanların şimdiki görünür zamanda yaptıkları ne kadar sevap ve iyi huyları çevrilirmiş ise (AY-K/127)

‘Bo közünür üdte=bu görünür/görünen anda= şu anda’ anlama sahip olan zarf ile birlikte kullanıldığında da şu an tercüme etme sürecinde olduğunu yani şimdiki zamana odaklanan yüksek odak noktasını gösterilmektedir. Özellikle *A tur-* kullanımında kılınış açısından, yani belli bir fiilin kullanılmasında kısıtlama olmadığı için aşağıda verilen örnek ise sadece konuşanın şu anda mevcut olan durumunu ‘birim olayı’ olarak gösterdiğini düşünebilmektedir. Ancak bu durumda ifadeyi daha canlı hale getirebilmek için *A tur-* yapısı kullanabilmektedir.

(40) *ant(a) ötrü a(yağka) (tegimlig) maytrı bodisvt ol yalınayu turur altun öñlüg bözüg tuta ornınta turup uluğ ağar ayamağın teñri tenrısı burkanğa yükünüp inçe tip ötünti*

Bunun üzerine h(ürmete) (lâyık) Maytrı bodhisattva, o pırıl pırıl parlamakta olan²⁵ altın renkli kumaşı tutup yerinden kalkıp büyük bir hürmetle Tanrılar Tanrısı Burkan’ın önünde eğilip hürmetle söyle dedi. (Maytrı/24/1-7)

Genel bakımdan anlatım olarak bu cümle geçmiş zamanı ifade etmektedir. Fakat *A+ turur* sıfat fiil olarak kullanıldığında ise parlamakta olan bir durumu anlatmaktadır. Fiil çekimlere göre sıfat fiili kullanımda (zarfları kullanmadan) kendi başına daha yoğun odaklılığı göstermesi mümkündür.

(41) *telmire kö(r)ü turdı*

yalvararak bakıp durdu (Maytrı/21/17)

Bu örnek durma fiilinin devam ettiğini ifade etmektedir. Sona gelen *-DX* eki burada geçmiş zamanı ifade etmektedir aynı zamanda *A tur-* kendisi zaten sınırlar arası görünüş anlamına sahip olan bir yardımcı fiil olduğundan burada *-(X/A)r* ile birlikte

²⁵ Parlayan olarak çevirilmiştir, fakat cümledeki *A tur-* şeklini daha belirgin bir şekilde anlatmak için parlamakta olanı daha uygun görmektedir.

kullanılınca şimdiki zamanda gerçekleşmekte olan bir durumdan bahsetmektedir. Burada kullanılan bu yardımcı eklerin, şimdiki zamana odaklı bir durumu ifade ettiğini söyleyebiliriz.

2.3.2.1.3. *A+tutar*

tut- fiil, kılınış olarak ön dönüşümlü bir fiildir. *tut-* ‘*birakmak*’ anlamında kullanılırken dönüşümsüz fiillerden de dinamik olmayan dönüşümsüz yani hal bildiren bir anlamı vardır. ‘*bir şey tutmak*’ anlamında olarak dinamik olmayan dönüşümsüzler kılınış bir bakımında durağan, ilerleyici, iç gelişmeden yoksunluğunu göstermektedir (Johanson 2016, s. 182; Aslan Demir 2016, s. 22-23).

(42) *nece yime tömke biliglig erser inçip etüzin artuğ Saklanu tutar*

Her ne kadar cahil ise de gene vücudunu pek fazla korur (Maytrı/2/12-14)

Bu cümlede dönüşümsüz fiil olan *saklan* *A + tutur* ile birlikte kullanıldığında korumakta olduğu gözlenmektedir. *A+tut-* da aynı şekilde odaklılığı bildirir.

2.3.2.2. Orta Düzey Sınırlar Arası Bakış

Orta düzey odaklı sınır arası bakış ise hem süreklilik ve hem de alışılmış görünüşü bildirebilir. Örneğin Türkiye Türkçesinde *-yor* eki eski Türkçede *ür-* bir durum ya da haline odaklanmışken, *yorü-* genel anlamında hayattaki eylemleri ya da hareketleri sürdürmesini anlatmaktadır. Sonrada *yorü-* eki Oğuz Türkçesinde şimdiki zamanı ifade eden yapı olarak değişir (Erdal, 2004, s. 252).

Eski Türkçe devrinde kesin bir şimdiki zaman anlatmak için süreklilik bildiren *yorü-* ekinin yardımcı eylem olarak kullanılması yoluna gidilmiştir ve daha sonra bugünkü şimdiki zaman eki olan *-yor* ortaya çıkmıştır. *eylem+ -a/-e+yori-r>-yor; -yaar/-yeer; -yır/-yir* olduğu anlaşılabilir (Karaağaç, 2012, s. 363).

Fakat eski Türkçe döneminde *-(X/A)r* eki günümüzdeki Türkiye Türkçedeki *-yor* eki işlevlerine de sahip olmuştur. [-t, -dyn]fiillerin kullanılması durumunda ise, geçmişten bugüne ilerleyen bir olayı göstermektedir ve devamlı bir olaya odaklanmamış olsa bile, odak şu andaki meselededir.

- (43) *māniḡ bo āt 'özümün esirkägüm idi kälmez, tāk biziḡä näçökin ärsär amrakartaın adırılğuluk ämgäk bolmazun ärti tep **korkar mün***

benim bu vücudumu esirgeyesim hiç gelmez, yeterki bize nasılsa sevdiklerimizden ayrılma eziyeti olmasın diye korkuyorum. (AB/609/97-100)

Yukarıdaki örnekte konuşanın hissettiği korkunç bir durumu göstermektedir. *kork-* dönüşümsüz ve dinamik olmayan durumu bildirmektedir. Ne zaman başladığını bilemeyiz fakat *kork-* bir eylemin şu anda devam eden bir durumu olarak ifade etmektedir. Günümüzdeki Türkiye Türkçesi ise dönüşümsüz ve dinamik olmayan fiil ile *-yor* eki ile birlikte kullanılabilir.

- (44) *Ol antaḡ tırçaḡın kentü etüzümüzteki etimizni yinimizni üzüp isk ep **yiyür biz***

Bu cinsten tırnaklarımızla kendi vücudumuzdaki etimizi, derimizi derler, dider ve yeriz (Maytrı/62/11-13)

Örnek (44) gibi dönüşümsüz dinamik fiilleri $-(X/A)r$ ile birlikte kullanıldığında şüphesiz şu an konuşanın önünde gerçekleşen durumunu gösterebilir ya da devamlılığı anlatabilir.

- (45) ***Amtı yazukda boşunu ötünür biz***

Şimdi günahıtan garig olarak dua ederiz (Huast/241-242)

Örnek (45) gibi şimdiki zamanı belirleyen zarf ile birlikte kullanıldığında şimdi hareket etme durumunda olduğunu belirtmektedir.

2.3.2.3. Odaksız Sınırlar Arası Bakış (Zaman Dışılık)

Odaksız(non focal) sınırlar arası bakış, konuşma anını kapsayan ama iyice genişlemiş eylemleri alışılmış veya çok vakitli (pluri-occasional) olarak ifade edilmektedir. Türkiye Türkçesinde $-(X/A)r$ eki, İngilizcede şimdiki zaman (do, does) ile aynı anlama gelmektedir (Johanson, 2000, s. 85-93). Hatta odaksız sınır arası bakış işlevine sahip olan $-(X/A)r$ 'ın ise erken tarihi Türkçe metinlerinde daha detaylı bilgi vermek amacıyla gelecek zaman atıfta da bulunup kullanıldığı görülür (Erdal, 2004, s. 264).

Aşağıdaki örneğin bütünü aslında şart kipini anlatan bir cümledir. Fakat sadece buradaki cümleyi inceleyecek olursak bu örnek değişmeyen bir durumu anlatmaktadır.

- (46) *Tört üdlär kolusu **şaşmaz**: kün ay garhlar yultuzlar yorkı **tägşilmöz**.*

Mevsimler ters bir sıraya girmez. Güneşin, ayın, yıldızların seyri değişmez.

(AY6/180-182)

-(*X/A*)*r* eki konuşanın bilişsel yeteneklerinin ulaşamayacağı bir zaman dilimine kadar uzandığında üstünlük (yücelik) unsuruna da sahip olabilmektedir. İfadenin içeriği ileriye dönük bir öneri olduğunda, genel gerçeği ifade etmek için-(*X/A*)*r* eki tercih edilmektedir.

(47) *Tavışgan yıllıg takıgu yilug kişi bu yultuzga sanlıg toğar*

Tavşan yıllı, tavuk yıllı kişi bu yıldıza bağlı olarak doğar (TT VII /14/ 36-39)

Bu örnek bir gerçeği veya bir şeyin nedenini gösteren bir cümledir. Cümlenin gerçek olarak mutlaklık kazanıp kazanmadığı, konuşanın bilimsel olarak bilinen gerçekler ve deneyimler temelinde oluşturduğu bilgisine bağlıdır. Bu olaylar, belirli bir zaman pozisyonunu işgal etmeden geçmişten bugüne ve geleceğe kadar uzanabilen gerçek önermelerdir. Tüm durum konuşan tarafından algılanmadığından, bütün zamanı yorumlanabilir. Çünkü konuşanın bakış açısı, durumun gerçekleştiği yerin üzerinde durduğu için ve onu gözlemleyebildiği için , tüm durum zaman ekseninde sonsuza kadar uzatılmış olsa bile herhangi bir sorun yoktur. Geniş bir zamanı kapsayan -(*X/A*)*r* ekinin kullanılması durumunda, konuşanın kendi bakış açısının tanınmasıyla ilgili olduğunu söyleyebiliriz.

(48) *K(a)ltı tagta arıgta kişi ermezler kuvragı yme uzatı tapınurlar*

Ormanlık alanlara insan topluluğundan olmayanlar size her zaman hürmet ederler (AY7/748-750)

Johanson(2000, s. 53) Türkiye Türkçesindeki - alışkanlık anlamı için sadece -*yor* ekinin kullanması değil, eylemin içeriğinin ve eş dizimli olduğu zarf gibi şeylerden oluştuğunu söyler.

2.3.3. Geçmiş Zaman

Tarihsel şimdiki zaman (Historical present tense), geçmiş olaylarda kullanılan şimdiki zamandır. Geçmiş olaylarda tarihsel şimdiki zamanın kullanılması mümkündür. Çünkü hikayelerde, geçmiş olaylarda kullanılan şimdiki zaman anlamsal olarak geçmiş anlamı ifade etmek için kullanılabilir ve bu ifadeyi verebilir. Tarihsel şimdiki zaman, şimdiki zamanın özel bir işlevi olarak sınıflandırılmıştır. Belirleyici şimdiki zaman cümlelerinde

konuşanın yaşadığı zamana atıfta bulunulduğundan, tarihsel şimdiki zaman bu zamanın ihlali olarak tanımlanabilir. Fakat tarihsel anlatımda ise, basit geçmişle aynı rolü yapmaktadır ve en önemli gerçekleri temsil etmeye yaradığını söyleyebiliriz. Anlatım metni şimdiki zaman eki ile yazıldığı zaman, sanki öykü anında gerçekleşiyormuş gibi ya da okuyucu öykü içine katılıyormuş gibi bir his vermektedir.

Tarihsel şimdiki zaman ile ilgili Jespersen (1931), Wolfson (1979), Schiffrin (1981), Silva-Corvalán (1983), Chafe (1994), Langacker (1991), Curtrer (1994) ön çalışmalar yapmıştır. Fakat geçmiş olmayan bir biçimbirimin geçmişi anlatabilmesi ile ilgili dil bilim camiasında henüz kesin bir çözüm bulunmamış durumdadır (Aslan Demir, 2016, s. 90). Johanson $-(X/A)r$ ekinin temel anlatım olarak eş zamanlı olmayan bir olayın eş zamanlı aktarımla karıştırılamaz biçimde kullanmaya izin verdiğini söyler. Sadece geçmişe ait olmasına gerek kalmadan drama, roman gibi kurmaca anlatımlarda da kullanabilmektedir. Yani tarihsel şimdiki zamanın, içerik ifadelerinde, özetlerinde, resim tasvirleri ya da resim yazılarında, taslaklarda, sahne direktiflerinde kullanılması mümkün olmaktadır(2016, s. 77). Aynı zamanda $-DX$ eki yoğun bir şekilde görülen ‘ön plan’daki olaylarda $-(X/A)r$ ekini görebilmektedir (2016, s. 79) ve bütün özellikler eski Uygurcanın $-(X/A)r$ ekinde de aynı şekilde görülebilmektedir. $-(X/A)r$ genelde alışkanlıkları ifade etmek için kullanılırken tarihsel şimdiki zaman olarak kullanıldığında farklı alışkanlıklara sahip olduğu belirtilmelidir. Hatta Johanson zamansal olarak da $-(X/A)r$ ekinin geçmiş dışındaki başka değer düşmediğini söyler(2016, s.110).

Türkmencede de aynı şekilde geçmiş olmayan $-ya:r/-yä:r$ ’ın dilsel ya da zihinsel yönlendiricisiyle birlikte kullanılarak geçmiş zamanı temsil edebildiğini ve $-DX$ ’lı anlatımdan daha çok canlı ve ön planda sunulduğunu söyler (Aslan Demir, 2016, s. 90-91).

(49) *bizniñ **ilkideki** kılmış kılınçımızını*

Bizim vaktiyle işlediğimiz günahları

(Maytrı/70/50-51)

İlki:ilk zarf Clauson’a göre “*daha önce yaşanmamış, sahip olamamış*” anlamına gelir (1972, s. 114). Yani Türkiye Türkçesindeki ‘önce’ ya da ‘vaktiyle’ anlamını kazanmaktadır. Böyle geçmiş anlamına gelen zarflar ile birlikte geçmiş anlamı olmayan ekleriyle gelmesi tuhaf olabilir. Örneğin;

(49)* *Bizniñ **kıtur** ılınçımızını*

Bizim vaktiyle işleyen günahları...

Örnek (49)* gibi şimdiki zamanın geçmiş zamanın yerine geçtiğinde anlam bozukluğuna uğradığını göstermektedir. Başka bir deyişle bağlamsız izole ifade durumunda geçmiş olayları mevcut formda ifade etmek doğal olmayabilmektedir. Geçmiş olayları temsil eden cümleler tek başına görüldüğünde, mevcut form gariptir. Ancak hikayedeki geçmiş olayları ifade etmek mümkündür.

Fauconnier'e (1994, 1997) göre "zihinsel alan" kavramı ödünç alınabilir ve "hikaye alanı" oluştuğunda Tarihsel şimdiki zaman oluşturulabilir. Fauconnier'de yeni alanları oluşturan veya odağı mevcut alanlara kaydıran öğelere 'Alan inşaatçıları (Space builder)' denir, örneğin '1929'da, bu hikayede, gerçekte' , Susan inanıyor ..., Yağmur yağarsa ... '. gibi cümlelerini örnek olarak gösterir. Uzamsal oluşturucular yeni durumlar gibi her zaman açıkça sunulmaz (1994, s.17; 1997, s. 40). Wolfson(1979)'da Tarihsel şimdiki zamanın tek başına bir şey ifade etmediğini, ancak geçmiş zamanın Tarihsel şimdiki zaman ile bir araya gelip birlikte kullanılmasının bir anlamı olduğunu savunur. Moon, şimdiki zamanın Tarihsel şimdiki zaman kullanımı açısından 1) konuşmacının Tarihsel şimdiki zamanı seçme niyetini bildirmek amacıyla dramatik ve canlı etkiler yaratmak için belirli bir durum üzerinde nesneleştirme etkisi yaratmak, tanımlayıcıların müdahalesinden kaçınmak/ olayın gerçekleşmesinin sürekliliğini etkilemek , 2) güncel geçişler yada sahne geçişleri gibi yeni hikayelerinde Tarihsel şimdiki zamanın kullanımında kısıtlamaları olduğunu belirtmiştir (2005, s. 153).

Vuillaume'in (1990) "birincil kurgu(Primary Fiction)" yu "ikincil kurgu(Secondary Fiction)" dan ayıran görüşü de son derece dikkat çekicidir. Birincil kurgu, geçmişin kurgusal bir hikayesi olan "tarihçiye" yanıt verir. Konuşan kendisi doğrudan bir hikayenin anlatıcısı olarak müdahalesini anlatan bir söylem biçimidir. İyi ve Kötü prens öyküsündeki örneğini ele alalım. Bu öyküde sadece giriş kısmında Tarihsel şimdiki zaman kullanımı görebilmektedir.

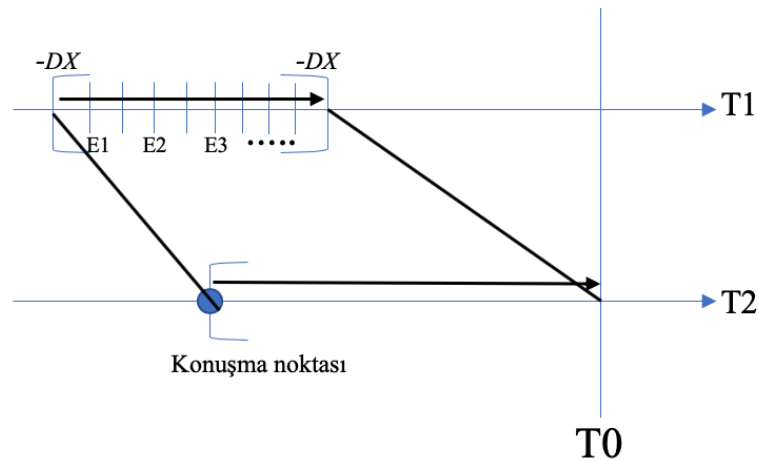
(50) ***Taşgaru ilinçükä atlanturdu erti:*** *Balığ taştın tariğç-larağ körür erti kuruğ yerig suvayu öl yerig tariyu kuş kuzgun sukar yoriyur sansız tümän özlüg ölürür: Tariğ tariyu ämäari tınlıglariğ kuşçı keyikçi. Balıççı avçı tor-çı tuzakçı bulup ayığ kılınç kılur. Tınlıglarağ ölürür: Ämti tınlıglar çığarı äñirär yuñ äñirär kentir äñirär: Böz bertätip kars tokıyur tağı yemä adruk uzlar kântü kântü uz işin*

işlayür: Adruk adruk ämgäk ämgä ämgänür takı yemä kördi ämâri tınlıg-lar yunt ud çoğar koy lağzı ulatı tınlıg-lağ ölüür: Târisin soyar kan öğüz aqıtar 'âtin kanın satar anın öz egidür: Yemä badısavat tegin bu uluş bodun ayıg kılnçlıg kılmışın körüp ürtüñü buşuşluğ kadğuluğ bolup ığlayu balıq-ka kirdi

Dışarıda eğlenmek için [prens] ata binmişti. O, şehrin dışında çiftçileri görüyordu. Onlar kuru toprağı sularken, yaş toprağı işlerken, kuzgun (gibi) kuşlar gagalayarak *geliyor*, binlerce ve onbinlerce yarattığı *öldürüyorlar*. Toprak işlenirken, sayısız canlılar bulan kuşçular, geyik avcıları, balıkçılar, avcılar, ağ ile kuş tutanlar, tuzakla kuş tutanlar, onları bulup kötü işler *yapıyor*, canlıları öldürüyorlar. Pek çok sayıdaki insan çıkırık çeviriyor, yün eğriyor, kendir *eğiriyor*. Onlar, pamuklu beze (bezin argacına) vurarak *sağlamlaştırıyor* ve yünlü kumaş *dokuyorlar*. Ayrıca diğer zanaatçılar kendi kendilerine, kendi işlerini *yapıyorlar*, onlar ayrı ayrı, her türlü sıkıntıyı *çekmekte*ler. Ayrıca gördü ki pek çok kişi at ve öküz kesiyor, koyun, domuz ve diğer canlıları *öldürüyor*: onların derisini *yüzüyor*, ırmak gibi kan *akıtıyor*. Onların etini ve kanını *satıyor* ve kendilerini böyle *geçindiriyorlar*. Bu durumda Prens Bodhisattva, bu ülke insanların kötü işler yaptığını görüp, çok fazla üzüntü ve kaygı duyarak, ağlaya ağlaya şehre girdi.

Bütün anlatımlarda bir konuşana ihtiyaç duyulduğundan, konuşanın yaşadığı zaman her zaman konuşma noktası olarak kabul edilir. Birincil kurgu aşağıdaki Şekil 2.3. gibi gösterebilmektedir.

Şekil 2.3. Birincil kurgu

Şekil 2.3. de T1 bir hikaye içindeki anlatım süresidir. T2 ise konuşanın yaşadığı zaman çizelgesidir. T0 henüz gerçekleşmeyen zamanın başlangıç noktasını gösterir. Yani geleceğe doğru ilerleyen T0'ın sağ kısmı açıktır(→ bu işarete göre). Bu şeklin gerçek anlamı şu anda gerçekleşen bir olay değil, geçmiş bir olay olduğu için konuşma sürecinde T0'dan önce tamamlanmalıdır. Ayrıca T1 çizelge üzerindeki $-(X/A)r$ eki E1, E2, E... olarak (sağ ve sol) iki taraftaki geçmiş eki arasında kullanılır. Geçmişten geleceğine akan düz bir zaman çizgi ile Tarihsel şimdiki zamanın aslında konuşmanın gerçekleştiği zamandan daha önce tamamlandığını belirtmektedir.

'İkincil kurgu' da ise anlatım içinde geçmiş olaylar yeniden yaratılır ve okuyucu/yazarın zihninde şimdiki zaman olarak canlandırılır. Yani ikincil kurguda okuyucu ve konuşur, olaylara doğrudan tanıklık eder. Anlatımlarda şimdiki zamanı kullansa bile tüm arka plan geçmiş anlamına geldiğinden, bütün diyaloglar geçmiş anlamına gelmektedir. Aşağıdaki metinler, ikincil kurguya örnek olarak gösterebiliriz.

(51) *Olar ol ö(dün) tamu(luğ) (e)tüzün tükel bilge maytrı burkanka yakın tegip kılmış ayığ kılınçların kizlemedin batmadın açarlar yadarlar:tükel bilge maytrı burkan yime y(arlıkan)çuçı biligin **yaruk idu yarlık(adı)** ol yaruğka börtülüp ol t(amudaki) tınlıklar süzük köñül (öritip) anta etüz kodup tenri yi(rinte) **yalañuğ etüzinte toğarlar:** (k)içmedin ara ikile tükel bil(ge) (ma)ytrı burkan birle kavışır(lar) (mayt)rı dört türlüg kutler: amarı üç türlü(g) tka köñül örütürler*

Bunlar bu sırada cehennemlik vücutları ile mükemmel hikmetli Maytrı burkan'a yaklaşp işledikleri kötü amellerini gizlemeden, saklamadan açarlar, yayarlar: Mükemmel hikmetli Maytrıburkan bunun üzerine merhameti ile haşmetlebir ışık gönderdi: Bu ışığa temas etmekle o cehennemdeki yaratıklar temiz kalpli oldular ve orada ölüp tanrılar ülkesinde ve insanlar âleminde doğarlar. Dehâl tekrar, mükemmel hikmetli Maytrı burkan ile buluşurlar: Maytrı, dört türlü hıs ederler

(Maytrı/63/7-22)

Kurgu parçasında okuyucu ve konuşan iki zamansal koordinat sistemi arasında hareket edebilir. Yani o iki zamansal sistem arası geçmişin anlatım dünyası ile şimdinin ikincil kurgusu arasını bağlayan bir köprü olabilir.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi Tarihsel şimdiki zamanın ana zaman değeri şimdiki zaman değildir. Tarihsel şimdiki zamanın geçmiş değerleri, aynı metinde kullanılmış olan çevre

cümlelerdeki diğer zaman ekleri ya da kiplik işaretleyiciler yoluyla çıkarılabilmektedir. Genel olarak bu zaman değişiminin kullanılmasının nedeni, aynı zamanlarındaki tekrarlama tekdüzeliğinden kaçınmak için veya vurgu, ritim, değişikliği, bakış açısı değişikliği sebepleriyle yapılmaktadır. Aynı zamanda göz önünde ortaya çıkan görsellik için de kullanılır. Ayrıca, aynı anda birden fazla eylemi tanımlarken, öykü açısından bir fark yaratmak için de kullanılabilir. Bu durum ayrıca İngilizce, Korece romanlarda da sık sık görülür ve çoğu anlatımda Tarihsel şimdiki zaman sıklıkla kullanılmaktadır.

2.3.4. Kiplik Anlamı Olarak $-(X/A)r$

$-(X/A)r$ 'un evrensel geçerliliğe sahip olan gerçeklikleri, kurguya dayalı eylemleri, öngörülerini, planlanmış, niyet edilmiş ve potansiyel eylemleri, yeteneği vb. bildirme yatkinlıkları da bulunmaktadır. Yani kiplik anlamına sahip olduğunu söylenilebilir. Evrensel gerçeklerini anlatan bir durum hem görünüş açısından hem de zaman açısından hiç bir yere dahil olmamaktadır.

(52) *Adırılmaklıg busuşum ymä yok inçip ät'özümtä tolu ögrünç sävinç tugar*

Ayrılık kaygım da yok, fakat vücudum dolu sevinç doğar (AB/105-106)

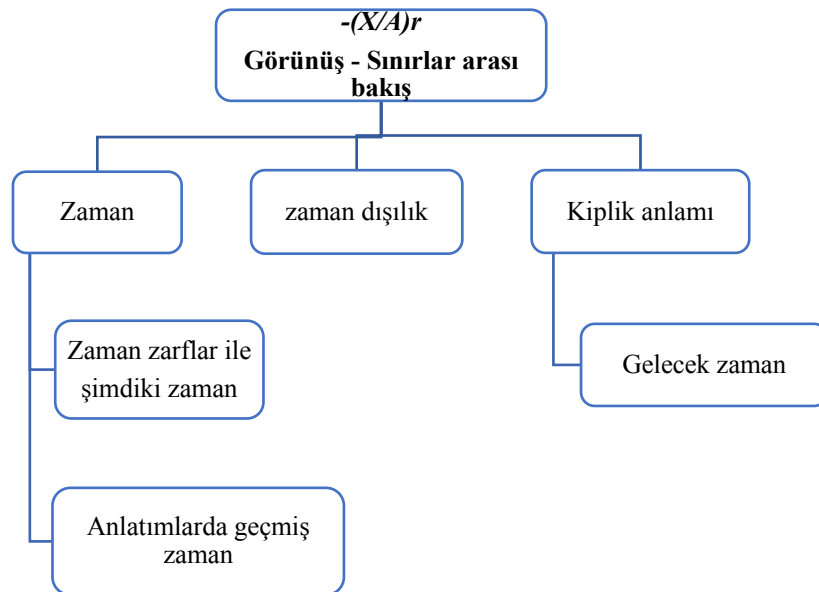
Bu örnekteki gibi bir olay planlanmışsa ve bir olayın gelecekte olacağından emin olduğu zaman $-(X/A)r$ gelecek zamanı temsil etmektedir. Aksi takdirde tahmin için ve şimdiki duruma dayalı değilse *-DAÇI* veya *-Gay* kullanılır. Comrie geçmiş ve geçmiş dışı olarak zaman sistemini ikiye ayırır (1976a, s. 48-50). Ek olarak şimdiki zamanın 'be +ing' zorunlu olarak geleceği temsil ettiği ve özel kısıtlamalarda sadece geleceğini gösterdiğini söyler. Bu durumda, özel bir kısıtlama, ana cümlede önceden planlanmış olan bir durumdur. Özetlemek gerekirse gelecek zaman eki olarak bilinen *will*, özel kısıtlama ve planlanmış olmayan durumlarda kullanılmaktadır. Örnekte gördüğümüz gibi aynı durum Eski Uygurcada da karşımıza çıkmaktadır.

2.3.5. Prototip Anlamı

$-(X/A)r$ ekinin çeşitli işlevleri bulunmaktadır. $-(X/A)r$ 'ın prototip anlamını belirtmeden önce 'şimdiki zaman' olarak kategorinin yargısıyla herhangi bir anlaşmazlık olmayacaktır. Fakat yukarıda tartışıldığı gibi, şimdiki zaman olarak yorumlandığı zaman

hemen hemen şimdiki ya da şu andaki durumu gösteren zarflara dayalı olarak kullanılmıştır. O nedenle bazı istisna durumlar dışında zarf kullanmaksızın şimdiki durumu belirtmek mümkün değildir.

Zaman dışılığı prototip anlamı olarak seçersek, aynı şekilde her zaman sıklığı temsil eden zarflar daima birlikte görünmelidir. $-(X/A)r$ 'in kendisi alışkanlık veya tekrarlayan bir eylem işlevine sahip değildir. Ayrıca kiplik açısından da gelecekteki olgular da dairesel bir anlamı belirtmek için uygun değildir. Burada Erdal(2004)'in görüşüne göre $-(X/A)r$ 'ın prototip anlamı 'görünüş' olarak belirlemişken tüm kategorilerini kapsayabilmektedir. $-(X/A)r$ 'nın prototip anlamı aşağıdaki Şekil 2.4. gibi gösterebilmektedir.

Şekil 2.4. $-(X/A)r$ 'in prototip anlamı

2.4. -GAy ve -DAçI

Eski Uygurcada gelecek zamanın ifadesi için iki şekli vardır: -GAy ve -DAçI

-GAy şimdiki zamandan gelecek zamana kadar uzanan bir zaman ekidir. -GAy ekinin kısaltılmış şekli de -GA'dır(Eraslan, 2012, s.343). -GAy bazen muktedir olma anlamında kullanılabilir ve -GAy *ärti* gibi görülen geçmiş zaman durumundaki -DX ile birlikte kullanıldığında gerçekleşmemiş olan bir durumu (Irrealis), nezaketle talep etmeyi ifade etmektedir(Gabain, 2000, s. 81). -GAy eki eski Anadolu Türkçesi döneminde (-ğay/-gay>-ğa/-ge)şeklinde -a/-e olarak değişerek kullanılmıştır. -a/-e eki gelecek zaman

anlamından ziyade istek, şart, emir, gereklilik gibi anlamlarda da kullanılmıştır(Özkan 2003, s.359-385, aktaran Gültekin, 2006, s.39).

-DAÇI eki özellikle kitabelerde hastır ve eski Uygurca yazılarında pek seyrek bulunan ektir. *-Gay* eki gibi görülen geçmiş zaman *-DX* ile birlikte kullanıldığında gerçekleşmemiş bir durumu ifade etmektedir (Gabain, 2000, s. 82). *-DAÇI*, *-DA* fiilden isim yapma ekine *-çI* fiil yapma ekinin birleşmesiyle olmuştur (Menges, 1968, s. 131).

-DAÇI eki gelecek zaman kullanımında yükleme *-Gay* ve *-DAÇI* dışında *-çI* fiil şekilleri de bulunmaktadır. Fakat bu ekin az bulunması (Gabain, 2000, s. 82) ve çeşitli metinlerde örnek bulması zor olduğu için bu çalışmada sadece *-Gay* ve *-DAÇI* üzerine durulacaktır.

Korkmaz, Türkiye Türkçesindeki gelecek zaman eki *-AcAk* ekini bildirme kip kategorisine ayırıp henüz gerçekleşmemiş bulunan, fakat fiilin gösterdiği kılışın gelecekteki bir zaman kesintinde mutlaka gerçekleşeceğini ifade eden ek olarak tanıtır (Korkmaz, 2003, s. 623).

2.4.1. Kiplik Anlamı

Nutys'e göre, genellikle bir cümlede sadece bir kiplik işareti vardır (2009, s. 157). Türkçe, dilin kendi özelliğinden dolayı kiplik işaretleyicisi cümlede sona odaklanır ve yüksek derecede kiplik anlamına sahip olan ifadeleri ise diğer kiplik işaretleyici ile birleştirilmez. Tipik kiplik işaretleyiciler her zaman kipsellik anlamı temsil etmektedir. Fakat bazı işaretleyiciler (kiplik işaretleyici olmayanlar) kiplik anlamı temsil edebilse de, diğer sentaks durumlarına göre kiplik özelliğini kaybedebilmektedir (Takachi, 2013, s. 549).

-DAÇI, *-Gay*, durumlara göre konuşanın niyet, olasılık, tahmin vb kiplik anlamını gösterir, ancak *-DAÇI* sıfat fiil olarak kullanıldığında kılış özelliğini kaybeder. Bu nedenle *-DAÇI*'ın kiplik açısından kalıcı bir anlamı olmadığını söyleyebiliriz. Rentzsch(2013) *erinç*, *erki* dışında *-Gay*'ın yardımcı fiilin birlikte kullanıldığı şekli olarak *erğey* ile *bolğay* eski Türkçe epistemik kiplik sistemin dört işaretleyicisi olarak göstermektedir. Epistemik kipliği öznel bir özelliğine sahiptir, çünkü konuşanın inançlarıyla tutarlı olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda, konuşanın öznelliğine dayalı gayri resmi bir karakterin nitelikli bir iddiası(Qualified assertion) olarak da ifade edilebilmektedir. Bu nedenle gerçek-dışı özelliğine sahiptir. Kipliğe dayalı ifadeler, prensip olarak

"gerçekçilik dışı" ifadeyi güçlü bir şekilde ifade edebilmelidir (Takachi,2013, s. 530). -*GAy* ve -*DaçI*, konuşurun "belirsizliğini" veya "olasılığını" göstermek için gelecekteki bir zaman olarak yorumlanabilir. -*mXş*'in görünüşsel özelliği "tamamlanmışlık"tır, ancak önermeler ile her hangi bir ilgisi yoktur. Bu anlamda, -*GAy* 'nin her zaman bir epistemik kipliğin eki olarak sınıflandırılması, önermelerin gerçek-dışlığı özelliğine dayanmadığı varsayılabilmektedir. Fakat Rentzsch (2013) *ergey* ile *bolğay* olarak kiplik işaretleyicini incelerken -*GAy* kullanımı sınırlandırmıştır(*ergey* ile *bolğay* 'ı kipsellik işaretleyici olarak tanıdığında), ancak bu bölümde sadece yardımcı fiillerle değil, -*GAy*'ın daha genel kullanımları incelenecektir.

2.4.1.1. Olasılık

Dilbilimsel kiplik kavramında gereklilik ve olasılık sırasıyla epistemik gereklilik(epistemic necessity) ve epistemik olasılık(epistemic possibility), deontik gereklilik (deontic necessity) ve deontik olasılık(deontic possibility) olarak ayrılmaktadır. Bu bölümde sadece olasılık genel anlamı üzerinde durulacaktır.

van der Auwera & Plugian (1998) e göre epistemik olasılığı, konuşanın önermesinin doğru olabileceği bilgisi ya da konuşanın verdiği bilgiye dayanarak belirlenmiştir. Epistemik gerekliliği, konuşanın sahip olduğu bilgiye, önermenin içeriğinin kaçınılmaz olarak doğru olup olmadığına göre belirlenmektedir. Deontik olasılık, katılımcıların(bir olaya katılan kişi) kendisine verilen düzenlemelere ya da sınırlamalara göre gerçekleştireceği olasılığına sahip olduğu anlamına gelmektedir. Deontik gereklilik, katılımcıların kendisine verilen yönetmeliklere göre vazifesini yerine getirmeleri gerektiği anlamını verir Ayrıca van der Auwera & Plugian (1998), Bybee (1985), Quirk et al. (1985), Sweetser (1990) ve diğer bilim adamlarından farklı bir şekilde yeni bir kavram tanıtmıştır: *Katılımcı-içi* ve *katılımcı-dışı*. Katılımcı içi, herhangi bir olayın gerçekleştirmeden katılımcının kaçınılmaz ve olası doğası ile ilgilidir. Ayrıca katılımcıların yeteneği ve ihtiyaçları buna dahil olmaktadır. Katılımcı dışı, bir olayın gerçekleştirilmesinde katılımcıya verilen bir dış durumu (Katılımcı etrafındaki çevre durum) gösterir. van der Auwera & Plugian'ın görüşüne göre, aşağıdaki Şekil 2.5. te görüldüğü gibi deontik kiplik, katılımcı dışının alt kolunda yer almaktadır. Başka bir

deyişle, katılımcı dışı, yükümlülük veya izinlerin yanı sıra nitelikteki dış durumunu kapsamlı bir şekilde sergileme rolünü oynamaktadır(1998, s. 100).

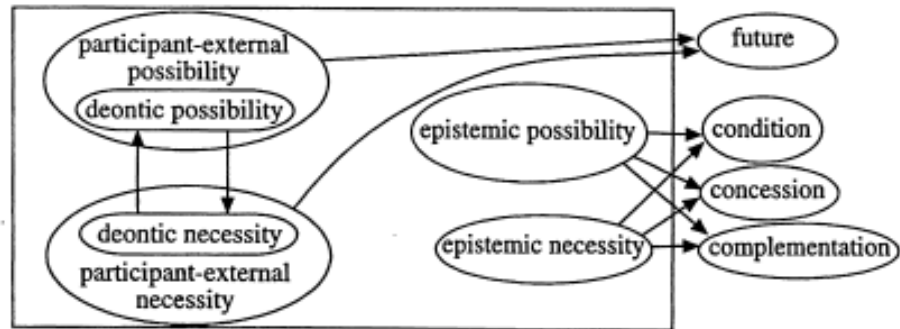

Figure 15. *Connections between possibility and necessity*

Şekil 2.5. van der Auwera & Plugian'ın Kiplik Görüşü

Olasılığın alt kategorileri, bağlamsal koşullarına göre bölünebilmektedir: katılımcının duyguları (karakteri, doğa özellikleri vb. katılımcının kalıcılık özellikleri), yetenekler (katılımcıları tarafından elde edinilen fiziksel beceriler ve zihinsel bilgi), iç koşullar (katılımcıları veya olayın doğasında bulunan geçici koşullar) ve dış koşullar (katılımcı veya olayı çevre dışsal durumlar) (Takachi, 2013, s. 536).

Bu kavramlar, van der Auwera & Plugian'ın (1998) kiplik alt kategorisi çerçevesinde katılımcı-dışı ve katılımcı-içi ile ilgilidir. katılımcının duyguları (karakteri, doğa özellikleri vb. katılımcının kalıcılık özellikleri), yetenekler (katılımcıları tarafından elde edinilen fiziksel beceriler ve zihinsel bilgi), iç koşullar (katılımcıları veya olayın doğasında bulunan geçici koşullar) katılımcı içi (participant-internal modality) olarak dış koşullar (katılımcı veya olayı çevre dışsal durumlar) ise katılımcı-dışı (participant-external modality) ile ilgilidir.

Kipliği yukarıdaki sınıflandırma kriterlerine göre kavramak mümkündür, ancak bu bölümde “gerçeklik / potansiyel” karakteristik anlamını ekleyerek biraz daha ayrıntılı sınıflandırma yapılacaktır. Bu alt kategorilerin anlamlarının sözdizimsel ve pragmatiksel ortama bağlı olarak ortaya çıkabilen ikincil anlamlar olduğu söylenebilmektedir. Özellikle, olasılık anlamı belirli bir sözdizimsel ortamda epistemik bir olasılık olarak yorumlanabilir.

3.4.2.1. Gerçeklik ve Potansiyel'e Göre Olasılık

Bazı durumlarda gelecek zamanın anlamını gösteren $-(X/A)r$ 'nin gerçek anlamında geleceğin temsil edip etmediğine dair temel soruyu sormamız gerekir. Gelecek, şimdiki konuşma anında henüz gerçekleşmemiş olan bir olayın tahmini ve konuşanın niyetiyle çok yakından ilişkili olan herhangi bir durum hakkında da olabilmektedir. Bu nedenle $-(X/A)r$ 'nin gelecekte bir anlamı olduğu söylenebilir, çünkü buradaki tahminin, konuşmacının belirli bir durum olasılığının mümkün olup olmadığını kavraması için gelecekteki olayı tahmin etmesi gerektiği söylenebilir.

- (53) **karı kul boltum kim muhta kutğardaçı kutluğ tınığag körmedin alku adada (kutgar)guçı adınçığ teñri teñirisi burkan körmedin ölür men*
 ihtiyar bir kul oldum. Bütün dertlerden kurtaran mukaddes yaratığı görmeden, bütün tehlikelerden kurtaran, harikulade Tanrılar Tanrısı Burkanı görmeden öleceğim!
 (Maytrı/16/6-9)

Bu durumda, yaşlı olduğu bir gerçektir ve bu bir önermedir. Zaman geçtikçe konuşanın kendisinin Buda'yı görme olasılığı daha da düşmektedir. Bu yüzden Budaya kavuşmadan önce kadının ölme ihtimali daha yüksektir. Bu cümlede 'Tanrılar Tanrısı Burkanı görmeden öleceğim!' olarak cümleyi çevirmiştir, ancak 'ölebilirim' diye anlayabilmek de mümkündür. Yukarıdaki örnekte, bunun mümkün olduğu ve gerçeklik olasılık anlamına gelir, yani durumun gerçekte olabileceği ihtimalin yüksektir ve önceden planlanmıştır. Çünkü zaten yaşlı olduğunu ve artık daha fazla yaşamayacağını fark ettiğinden 'ölür men'i kullanmıştır.

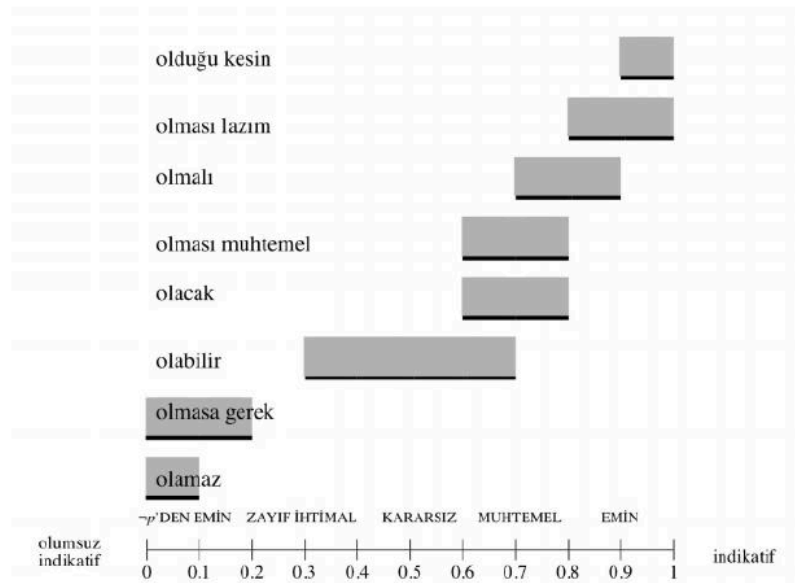
- (54) *içgü ot buşı birser, alku iğler nızvanılarığ üzmeledeçi bolur. Anın siz bolğay siz muntada kin tört tümen yaşlığ tınığ*
 Sadaka olarak içecek ve ilaç verse, bütün hastalıkları, ihtirasları yok eder. Bu sebepten siz şu andan itibaren istikbalde 40,000yıl yaşayan yaratık olacaksınız
 (Maytrı/54/26-30)

(53) örneğin aksine, yukarıdaki örnek (54), bir sebepten dolayı 40000 yıl yaşayan bir varlık olma olasılığını göstermektedir. Başka bir deyişle, potansiyel olasılık hakkında konuşmaktadır. Potansiyel olasılık, olayın fizibilitesi / imkansızlığı konusunda olayın gerçekleştirilmesi bir koşul olduğunu gösterir. Bu cümlede sadaka olarak belli bir hareket

ettiği zaman bütün hastalıkları, ihtirasları yok edeceğini söyler. Bu durumda, konuşanın durumun olasılığı kontrol edebilecek gücü yoktur. Yukarıdaki $-(X/A)r$ ve $-GAy$ örnekleri Epistemik kiplik işaretleyicisi olarak kullanılıp önerisi tarafından belirlenen olayları göstermektedir. Rentzsch (2013, s.156) Epistemik işaretleyicilerini skala yöntemini kullanarak epistemik boyutuna göre her bir işaretleyici analiz edilmiştir.

Şekil 5. Epistemik skala

Şekil 2.6. Rentzsch'in Epistemik işaretleyicilerin skalası

Ancak bu bölümde ise zaman ekleri olarak bilinen $-GAy$ ve $-DaçI'$ 'in diğer işlevleri olarak sınırlandırılmıştır. Bu nedenle derecelendirme yöntemleri yerine olasılık ifadesinin anlamı olarak [gerçeklik ve potansiyel] açısından [gerçek (fizibilite/ imkansız)] ve [potansiyel (fizibilite / imkansız)] olarak değerlendirmiştir.

(55) *Öñi adırılmaklıg busuşum ymä yok: inçip ät'özümtä tolu ögrünç sävinç tugar: bulgay ärki biz yeg adrok buyanıg*

Ayrılık kaygım da yok, fakat vücudum büyük sevinçle dolar, biz daha çok sevap kazanabilecek miyiz? (AB/105-107)

Bu örnek(55)de *iyi sebebi bulmak* belli bir eylemin sonucu olarak verilen bir ödüldür. Ayrıca gerçekçiliği sahip olan *sävinç tugar* cümlesine göre ihtimal durumunu da içermektedir. Başka bir deyişle, konuşanın durum üzerinde kontrolü yoktur. Olasılık kavramı aslında belirsizliğin bilişsel yargısının bir sonucu olarak verilen bir özelliktir.

Varsayımın anlamını temsil eden *-sA*, bir olayın bir eyleminin gerçekleştirileceği anlamına gelmez, bir olayın ya da eylemin gerçekleşeceği durumu önerir. Konuşur, kiplerinin kullanıldığı cümle, epistemik kiplik değil, van der Auwera & Plugian'da (1998) belirtildiği gibi katılımcı iç / dış kavramına karşılık gelen anlam olarak kabul edilebilir.

(56) *Birükiye birmez ök **erser** siz mini ikile tünerig kınlıktaler tünin künin **tokığaylar***
Eğer bana bir şey vermez iseniz beni tekrar karanlık hapisaneye atacaklar gece
gündüz dövecekler (Maytrı/11/4-7)

(57) *Birük yiyür yunlayur erser: (ol) ödün avış tamuda aç(ıg) (emgek) **emgehey sizler***
Eğer yer ve kullanırsa: o zaman Avici adlı cehennemde büyük acı çekeceksiniz
(Maytrı/67/27-29)

Yukarıdaki örneklerde, *büyük acı çekecek* durumun olasılığının öncül altında söylenerek gerçekleştirildiği söylenebilir.

(58) *Amtı men bu ärdini birlä **barsar men** kamağ tınlıglarkça artuğ asıg tusu kılu
umağay men*
Şimdi ben bu mücevherlere birlikte gidersem, bütün canlılara fazla yarar
sağlayamayacağım. (İyiKötü/XXXIV)

Bu örnekte *ğay* +mA ile birleştirildiğinde potansiyel imkansızlığın bir anlamında ortaya çıkmaktadır. Koşul cümlesi birinci şahıs tekil olarak kullanılmıştır. Yani konuşan olayın içsel koşullarına göre konuşmaktadır. Bu nedenle, bu örnekte *ğay* katılımcı içi özelliğine sahiptir.

(59) *Bo tört türlüg yaşın eliglerinin atların turgu orunların eşitserler bilserler ötrü ol
tözünler ogli tözünler kızı **kop türlüg** korkınç ayınçlartın ozar **kutrulur***
Bu dört Şimşek Hükümdarı'nın adlarını, buldukları yerleri işitse bilse, o asiller
oğlu ve asiller kızı her tür korkudan kurtulur (AB/169-174)

Bu örneğin bir önceki örnek(58)den farkı, varsayım anlamını temsil eden *-sAr*'ın kullanılmasına rağmen, *ğay*'dan biraz daha gerçekleşebilecek olasılığı yüksek olan durumu göstermektedir. Ayrıca *kop türlüg* zarfını kullanarak kesinliği vurgulamaktadır.

(60) *Şariputiri ya birök kim kayu yalañuklar bo d(a)r(a)nı nomug eşidip boşgunsarlar
tutsarlar okısarlar sözleserler kertgünserler **uksarlar**: olar yme Montag ok*

ayagka çiltegke teggeli tegimlig bolup bo ok avant tıtag üze üzeliksiz yeg tüşüg buldaçı

Ey Şariputri bunun yanında hangi insan bu dharani öğretiyi işterek, öğrenip akılda tutsa, okuyup söylese doğruluğuna inanıp (bütünüyle) anlasa, onlar da aynı şekilde saygı gösterilmeye layık duruma gelerek işte bu nedenle mükemmel sonuca ulaşacaklardır (AY7/87-95)

ğay'lı cümlede gördüğümüz gibi koşullu cümle -*DAÇI* cümleden önce geldiğinde, koşullu cümledeki konuşanın davranışlarına göre katılımcı dışı-içi durum belirlenmektedir.

(61) *Bir baqar teñinçe edim tavarım yok biş yüz baqar taqı **kanta** bulğay*

Bir bakırlık dahi malım mülküm yok. 500 bakırı nereden bulacağım

(Maytrı/11:12-14)

Olasılık soru zamir(**kanta**) ile birlikte geldiğinde, birinci şahıs eki olasılığı ima etse bile, konuşanın kendisinin kontrolü yoktur. Malının mülkünün yokluğundan 500 bakırı bulmasının zor olduğunu anlatmaktadır. Örnek (61)daki *ğay* bir olasılık göstermektedir, ancak dış koşullardan kaynaklanan belirsizliği ortaya çıkardığı da söylenebilir.

-*DAÇI* eki gelecek zamanı anlatırken genelde kitabelerde rastlanır. Kitabelere has olduğu için aynı zamanda yazmalarda da çok seyrek görünür (Gabain,2000, s. 82). Fakat eski Uygurca metinde bu iki ekin yan yana kullanıldığını görebilmek de mümkündür.

(62) *Amtı etüzin tilin (kö)ñülin edgü kılınç buyan böğ yığıñlar: Burqanlar bütürü katağ kim nurvanlıg yolka (tegdeç)i bardacı bolğay sizler*

Şimdi vücut, dil ve gönül ile iyi ameller(edgü kılınç buyan) yığınız!

Burkanlar bitirip pek? Ki siz Nirvāna yoluna varacaksınız.

(Maytrı/19/34-39)

-*Gay* sıfat fiil olarak kullanılmaz. -*DAÇI* ise sıfat fiil şeklinde kullanılması mümkündür. (*tegdeç*)i *bardacı bolğay* bu cümlede -*DAÇI* sıfat fiil olarak kullanılmıştır.

(63) *biznitä adın kim bolğay moña yaraglıg aş içgü b(ä)lgürtdüçi, bo irinç tınl(ı)g için ät'özüg titip monuñ isig özin ulagalı udaçı* (AB/142-146)

Bizden başka kim olabilir buna uygun yiyecek içeceği gösterecek olan Kim bu zavallı canlı için vücudunu feda ederek, bunun hayatını devam ettirebilecek olan

Bu örnekte de aynı şekilde *-DAÇI* sıfat fiil olarak *-GAY* ise katılımcı dışı kiplik olarak kullanılmıştır. Bu bir devrik cümledir. Zavallı kaplanlara yiyecek içeceği getirebilecek ve hayatını devam ettirebilmek için feda edebilecek kimsenin olmayacağını anlatır. Metin çeviri çalışmasında Gulcalı (2015) *b(ä)lgürdüçi* ve *ulagalı udaçı*'yı 'gösterecek ve devam ettirebilecek?' şeklinde soru cümlesi olarak çevirmiştir. Fakat öyle çevirdiğimizde iki kiplik anlamına sahip olan *-DAÇI* ve *-GAY*'in tam anlamını açıklamak mümkün olmayacaktır. Bu cümlede *-GAY* bizden başka kimse olmadığını ve olmayacağını olasılığını göstermektedir. Bu cümledeki *-GAY* dış koşullara (katılımcı veya dış çevre, durum ve olayı çevreleyen bağlayıcı) dayalı bir katılımcı-dışı kiplik olarak görülebilir. *-GAY* kesinlikten ziyade potansiyel durumu belirtir.

2.4.1.2. Niyet

Niyet, gerçekleşmemiş olayı gerçekleştiren unsurların katılımcıya özgü olduğunu varsaymaktır. Temel olarak gelecek özelliğine sahiptir.

Korkmaz, niyet bildiren gelecek zaman ekin özelliğinin temelinde kesinlik olduğunu söylemiştir (2003, s. 623). Bir cümlede öznenin temsil ettiği kişi tarafından yapılan istemli bir eylemi ifade ettiğinde, konuşma noktasında konuşan eylemi gerçekleştirmek için bazı içsel faktörler olduğu bilgisine sahiptir. Buradaki kesinlik, önerme içeriğinin kesinliğine, yani önermenin içeriğinin belirli ve belirsizlik olarak tanımlandığı özelliğe işaret etmektedir (Takachi, 2011, s. 104).

(64) *Men yerçi-läp elitgäy men sizni bodunka tügürgäy men*

Ben, rehberlik edip sizi götüreceğim. İnsanların yanına ulaştıracağım

(İyiKötü/LX)

Rehberlik edip onları götürüp insanların yanına ulaştırmak konuşanın niyetidir ve konuşanın hareketi o niyetle bağlıdır. Niyet anlamı kişinin eylemin gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğini kontrol edebileceği durumlarda da kullanılmaktadır. Aşağıdaki örnekler aynı özelliklere sahiptir.

(65) Oğlum teginkä eş bolunlar: nä kargäkin barça **bergäy biz**

Oğlum prensin arkadaşı olsunlar. Ne gerekiyorsa vereceğiz

(İyiKötü/XXII)

(66) Alkuğa berip ıdtımız: siziñä yemä **bergäy biz**

Hepsine verip gönderdik. Size de vereceğiz. (İyiKötü/XLIX)

Yukarıdaki örneklerden de görüldüğü gibi, eğer '-GAY' niyet gösterirse, konuşan mutlaka birinci tekil / çoğul olmalıdır. Yani, konuşan ve eylemi gerçekleştiren kişi aynı olmalı veya en azından eylemi gerçekleştiren kişi, olayın kontrol edilebilmesi için olayın içine dahil edilmelidir (birinci kişi çoğul). Niyet, gerçekleşmemiş durumu gerçekleştirmek için içsel faktörü belirtir. Bu nedenle, temel olarak 'gelecek' anlamını vermektedir. Bununla birlikte, aynı zamanda [+ kesinlik] özelliğine sahip olduğu söylenebilir, çünkü söylenme sırasında gerçekçi olmayan durumu gerçekleştirme niyeti özneye bağlıdır.

(67) *Men bükunte inaru ölü ölginçe çşapat tamğa arığ küzedür men*

Bugünden itibaren ölüncüye kadar Şila Mudrā'yı (ahlâk mühürü) muhafaza edeceğim (Maytrı/18/7-9)

Konuşanın bugünden ölüme kadar olan süre içindeki kararlılığını anlatır. Yukarıdaki örnekte, $-(X/A)r$ aracılığıyla ve bugünden ölüme belirli bir süre ayarlayarak, -GAY'lı cümleden daha gerçekçi bir niyet gösterdiğini söyleyebiliriz.

(68) *Bu yerdä yoğkaru yoğkaru turmaz men: aş aşanmaz men: ölgäy men*

Buradan kalkmayacağım, yemek yemeyeceğim (ve) öleceğim (İyiKötü/XIX)

Yukarıdaki örneğe ek olarak, $-(X/A)r$ ve -GAY aynı anda kullanılmış olan bir cümle incelenecektir. Bu cümlelerin tümünde birinci şahıs eki kullanır ve bu da konuşanın niyetini gösterir. $-(X/A)r$ ile ifade edilen cümle durumunda, yerinden kalkmaması ve yemek yememesi gibi konuşanın niyetini bildirir. Bir önceki örnekte olduğu gibi, biraz daha yakın bir geleceği, yani konuşanın niyetini, ancak oldukça gerçekçi bir olayı temsil ettiği söylenebilir. Ancak, bu sonuçlardan kaynaklanan 'ölmek' söz konusu olduğunda, (tabi ki konuşanın intihar etmesi durumu dışında) kendini ölüme itme isteği de dahil olmak üzere şimdiye kadar gerçekleşmemiş olan gelecekteki olaylara atıfta bulunmaktadır.

Elbette *ölgäy men*'deki *gäy*'nin beklenti anlamın olasılığı olarak da yorumlandığı söylemek mümkündür. Olasılık, konuşanın şu anda bildiği durumun gerçeklik haline gelmesi ve 'ölme olasılığı' durumunda, mantıksal akıl yürütme ile ilgili olduğu da belirtilmelidir.

2.4.1.3. Varsayım (Tahmin)

Varsayım aynı zamanda tahmin, konuşanın öznel yargısıyla ilgilidir. Bu nedenle, epistemik kiplik ile ilgilidir. Epistemik kiplik özgünlük yargısının mümkün olduğu önermelere uygulandığından, gerçekleşmemiş eylemleri hedefleyen emir cümleleri, mazeret cümleleri gibi cümlelerden zıt anlamına sahiptir. Varsayım, tahmin sürecinde gözlemsel yargılama, deneyim, sezgi ve duyu gibi herhangi bir muhakeme temelinde olduğunda kişinin karakteri açısından öznelidir.

Genel olarak, gelecek zaman tahmin ve niyet anlamı içerir, ancak geçmiş zamanla birleştirildiğinde, sadece tahmin anlamı olarak yorumlanır. Çünkü niyetin anlamı henüz gerçekleşmemiş eylemlerle ilgilidir. Bu, tahmin eyleminin geçmişte yapıldığı anlamına gelmektedir. Tahmin anlamı, olasılık gibi, önermelerdeki durumlar potansiyel ya da gerçekliğe sahiptir. Ayrıca, durumun ne zaman gerçekleştiği konusunda herhangi bir kısıtlama yoktur. Bununla birlikte, her zaman belirsizlik anlamına gelmektedir.

(69) *Kuş kuzgun konuşa ışığay tartğı men: söğüt tüprägü: kuşlar konuşmağı yemişñüz artamayay*

kuşlar kondukları zaman, ben ipi çekeceğim: ağaçlar sallanacak, kuşlar konmayacak, yemişiniz de berbat olmayacak (İyiKötü/LXXX)

Bu örnekte kuşların konuştuğu zaman ipi çekerse kuşların artık ağaçta oturmayacağı durumu hakkında konuşanın tahmini belirtilmektedir. Çünkü burada önkoşullar sağlandığı için bir olasılık olarak sınıflandırılmamaktadır. Bu öznel bir tahmindir çünkü konuşanın öncül ve özneliği dahil edilmiştir.

(70) *Bu munça korkınçığ adaka kirip ölgüy siz bizni irinç kılğay siz.*

Bunca korkunç tehlikelere girip ölürsünüz, ve bizi mutsuz kılarırsınız.

(İyiKötü/XVIII)

‘Tehlikeli bir yere gidip ölürseniz, bu bizi üzecek.’ Konuşanın tahmininde, durumumuzun gelecekte ve dışarıdan gelen tehlikeli durumlar nedeniyle değişeceği tahmin edilmektedir.

(71) *Ğamağ dı(ntarlar) (küz)edteçi kop korkmuş mek am(ur)tğurdaçı*

Bütün rahipler koruyucu bütün korkmuş teskin edecek (Maytrı/59/1-3)

Dışsal durumlar nedeniyle rahiplerin dehşete düşeceği tahmin edilmektedir. Konuşma noktasında üçüncü şahısın durumunu ya da duygularını göstermek yerine gelecekteki bir bakış açısından üçüncü şahısların yaşayacak bir durumu nesnel bir yargıya dayanılarak ön plana çıkarmaktadır ve konuşanın psikolojisi işin içine girmektedir.

(72) *Antada inarū ulatı miñ yulka tegi upasılar burkan şazınıña vrhar sangram
itgeyler sanr(amka) çinteklin prayan itge(y)*

Buradan itibaren 1000yıl müddetle müminler burkan dini için manastırlar inşa edecekler. Manastırlara hücre ve odalar inşa edecek (Maytrı/109/24-28)

Yukarıdaki örnekte tapınağın belirli koşullara dayanarak 1000 yıl boyunca kurulacağını varsayılmaktadır. Bu durum objektif gerçeklere dayanan bir tahmin olarak görülmektedir.

2.4.1.4. Emir

Günümüz Türkiye Türkçesinde gelecek zaman eki olarak kabul edilen *-AcAk* eki emir kiplik işlevine sahiptir. Aslan çalışmasında *-AcAk* ekini emir işaretleyici olarak eyleyiciye odaklananlar ve buyruğa odaklananlar şeklinde iki kategoriye ayırır. Eyleyiciye odaklananlar, toplumsal statüye bağlı ilişkilere, bir kısmı da kişinin gücüne dayalıdır. Buyruğa odaklananlar ise yapılacak işin sağlanması istenen durumu belirtmektedir(2008, s. 48).

Eski Türkçede gelecek zaman ekinin örneğinde çok sık kullanılan *-DAçI* eyleyiciye odaklananlara bir örnektir.

(73) *Ol yergerü barsar türük bodun ölteçi sen*
O yere doğru gidersen Türk halkı öleceksin (KT/G8)

Kağan'ın halka seslenmesidir. Uyarma, emir anlamı kapsamaktadır.

(74) *Barmağaysen*
gitmeyeceksin (İyiKötü/XIX)

Aynı durum Eski Uygurca metinlerde de görünür. Deontik terimi esasen yükümlülükle ilişkiyken (Grekçe τὸ δέον 'yükümlülük, görev'), dilbilim alanyazınında yaygın olarak yükümlülük-izin ikiliği için kullanılmaktadır. Bu nedenle Emir kipi, deontik kipsellik

kategorisi içine girer (Lyons, 1977, s. 823; Palmer, 2001, s. 9-10; Nuyts, 2006, s. 4; Rentzsch, 2013, s.147).

2.4.2. Kehanet

Kehanet anlamını gösteren önermelerin içeriği kader gibi ele alınmalıdır. Kader ya da ölüm, bir olayın ya da durumun halihazırda meydana geldiğini belirtir. Bir peygamber ya da falcı kehanet ettiğinde, kendilerinin tahminlerini iletmezler fakat gelecekte ne olacağını tahmin ederler. Erdal (2004, s. 264) *-(X/A)r* ekinin kehanetleri göstermek için kullanıldığını söylemiştir. *-Gay* ve *-DaçI* eklerinin de az çok kehanet anlamı olarak kullanıldığını görmek mümkündür. *-Gay* ve *-DAçI* eklerini kehanet olarak kullanıldığında, iddianın anlamı vurgulanır ve geleceğin zamansal anlamı vurgulanmaktadır. Bu özellikler Budist metinlerde karşımıza çok çıkmaktadır.

(75) *Brhmavati atlıg ög işike oğşati katuntın toğup belgüüg bolup burkan kutın bulu yarlıkadaçı*

Brahmāvati adlı ana kadına benzer bir hanımdan doğup zuhur edecek ve Burkanlığı haşmetle bulacak. (Maytrı/3/31-34)

Yukarıdaki örnekte, durumun ortaya çıkışı sırayla ilerler ve buna spekülasyon veya olasılık demek imkansızdır ve bir tür kehanet olduğu söylenebilir. Çünkü gelecekte ne olacağından bahsedilmektedir.

(76) *Mini tapınıp udunup uluğ edgüke tegdeçiler*

Bana tapınıp büyük üstünlüğe ulaşacaklar (Maytrı/78/4-5)

Konuşma noktasından sonra belirli bir durumu tahmin etmektedir. Başka bir deyişle, atıfta bulunulan içerik, olayın gerçekleşmesinin planlandığını ima etmektedir, bu nedenle bu durumda [planlanmış gelecek] olarak da adlandırılabilir. [Planlanmış Gelecek] söz konusu olduğunda, bir durumun esasen veya bir planın sonucu olarak yürütülmesinin planlandığını belirtir ve durumun gerçekleşeceği kesindir.

2.4.3. Planlanmış Gelecek

-*DAÇI* / -*GAy* ile ilgili yakın geleceğe veya gerçekçi olan geleceğe atıfta bulunurken kullanılan birçok örnek bulunmaz, ancak bazen planlanan geleceği ifade etmek için -*DAÇI* / -*GAy* kullanıldığını görebilmektedir.

(77) (vr)har saṅramke pra(yan) ay küni pakanta tapıṅgay ***udunḡaylar***

Manastırlara hücreler ayın her günü istiḡraka (dalmış) Tapınaklar, hürmet edecekler (Maytrı/109/32-34)

Bu cümlede bin yıl uzun bir zaman ve gelecektir. Bu nedenle, hemen gerçekleştirilebilecek kadar yakın olan bir geleceğin kastedilmediği söylenebilir. Genellikle, yakın geleceği belirtmek için kullanılan *amtı* veya *bugün* gibi zaman zarfların çoğu -(X/A)r ile birlikte kullanılır. Başka bir deyişle, söyleniş noktasından hemen sonraki gelecekteki durumun, şimdiki zamandan çok uzak olmayan bir gelecekteki durumu belirttiği söylenebilir. Bu durumda, -*DAÇI* / -*GAy* kullanılmadığını görebilmektedir. -*DAÇI* / -*GAy*'nin, varoluş zamanı (gelecek) ile söyleme zamanı (akım) arasındaki zaman aralığı dar olmadığında kullanılmadığı teyit edilmektedir. Yani yukarıdaki örnek, uzun bir süre için planlı bir gelecek olması nedeniyle kullanılmaktadır.

2.4.4. Prototip Anlamı

Yukarıda görüldüğü gibi, -*GAy* ve -*DAÇI* morfemin kendisinin sahip olduğu özellik kipliktir. Ancak, -*GAy* ve -*DAÇI*'nin temel anlamından farklı olarak, prototip anlamı gelecekteki zaman olarak ayarlamak doğru olmaktadır. Prototip anlamı, bir önceki bölümde açıkladığımız gibi bir kelime ya da bir ekin temel olarak bir tane anlamı olduğunu anlatır, ancak çeşitli durumlarda genişleyen ve değişen bir niteliğe sahip olmak için kullanılması da mümkündür. Bu, diğer anlamların doğrudan veya dolaylı olarak türetildiği sonucuna götürür.

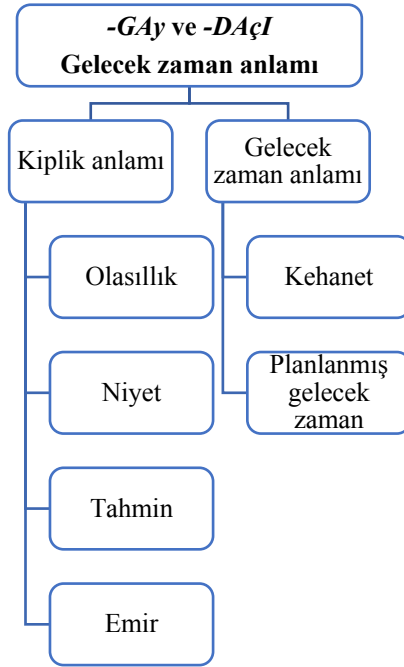
Katılımcı dışı olasılık katılımcının olay üzerinde herhangi bir kontrole sahip olmadığında, katılımcı içi olasılığı ise katılımcının olayın yürütülmesinde belirleyici etkiye sahip bir faktör olduğunda kullanılabilir. Olasılık durumun temelinde gelecek anlamı vardır.

Niyet iç faktörlerin olasılığı ile genişletildiği söylenebilir. Çünkü niyetin doğa özelliği, hareket eden kişinin iç faktörlerinden kaynaklanıp hareket etmesinden dolayı birçok iç faktörlerin olasılığı ve benzerliğe sahiptir. Bununla birlikte, niyet ayrıca konuşurun

konuşma noktası ve olay noktası geleceğe olan konumuna doğru yöneldiği için temel olarak gelecek anlamına sahiptir.

-GAy ve *-DAçI*'nin yükümlülük, kehanet, planlanmış gelecek, gelecek zamanı gösteren temel parçalanmanın bir örneğidir.

Bu nedenle, *-GAy* ve *-DAçI*'nin prototip anlamını belirlerken 'geleceğin' anlamına bakmak en uygun olacaktır. Diyagram aşağıdaki Şekil 2.7. gibidir.

Şekil 2.7. *-GAy* ve *-DAçI*'nin prototip anlamı

3. BÖLÜM: İYİ VE KÖTÜ PRENS ÖYKÜSÜNÜN METİN DİLBİLİMSEL AÇIDAN İNCELENMESİ

Bu bölümde *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*'ndeki metinsellik yapısı, paradigmatik yaklaşım (Paradigmatic approach) ve sentagmatik yaklaşım (syntagmatic approach) üzerinde durulacaktır. Ayrıca bir önceki bölümde tartışılan Eski Uygurcanın zaman eklerinin ön plan ve arka plan kriterlerini nasıl karşıladığı belirlenerek sınıflandırılacaktır.

Yapısalcılık, dönüşümsel yaratım dilbilgisi ve söylem dilbilgisi gibi yeni dilbilimsel teoriler ortaya çıktığında edebi metinler üzerinde yapılan dil araştırmaları da oldukça başarılı bir şekilde gelişmiştir. Fakat bu araştırmaların temel unsurları genelde fonetik, sözcük bilgisi veya söz dizimsel yapılara odaklanmıştır. Edebi eserler ise bu tür temel unsurların ötesinde tümleçlerin birer birim olarak analiz edilmesi yoluyla çalışılmalıdır. Ancak mevcut çalışmalar bu şekilde değildir, en fazla bir tümleçle dil bilgisel özellikleri açıklanmıştır. Metin dilbilim araştırmaları, tümleçlerden daha büyük birimleri esas almakta ve temel birim olarak metni öne sürmektedir. Bu nedenle metin dilbiliminin edebi eserler gibi dil materyallerini incelemek için diğer dilbilim teorilerinden daha avantajlı olduğunu ileri sürmek mümkündür. Nitekim edebiyat ve dilbilim arasındaki ortak noktaların bulunup araştırma alanının daha da genişletilmesiyle dilbilim camiasına da büyük bir katkı sağlanacaktır (Youn, 2004, s. 54-55).

Metin dilbilimciler, belirli bir edebi eseri analiz ederken dil unsurlarının metin içinde hangi özelliklere sahip olduğunu incelemek için paradigmatik yaklaşımı (paradigmatic approach); bu bireysel unsurların metnin bütünü oluşturmak için ne gibi özelliklere sahip olduğunu incelemek için ise sentagmatik yaklaşımı (syntagmatic approach) benimsemişlerdir (Youn, 2004, s.55-56). Metin dilbilim alanında metin analizi için kullanılan ana metodolojiyi eski Uygurca metinlere de uygulamak mümkündür.

Metinsellik (textuality), metni metin haline getiren herhangi bir özelliktir. Metinselliği doğrulamak için bir kritik olarak bir metnin oluşması için Beaugrande&Dressler (1981) tarafından belirtilmiş 7 ölçüt vardır: Bağdaşıklık (cohesion), tutarlık (coherence), amaçlılık (intentionality), durumsallık (situationality), kabul edilebilirlik (acceptability), bilgisellik (informativity) ve metinler arası ilişki (intertextuality).

3.1. PARADİGMATİK YAKLAŞIM OLARAK BAĞDAŞIKLIK

Bağdaşıklık, metni oluşturan yüzey öğeleri yani dil ifadesi arasındaki ilişki anlamına gelmektedir. Bir metni oluşturan dil ifadeleri birbiriyle ilişkilidir ve bu ilişkiler çeşitli düzeylerde doğrulanmaktadır. Bu sayede sözdizimsel yapıdaki süreklilik işlevinin vurgulanması amaçlanmaktadır (Beaugrande&Dressler, 1981, s. 1-12). Bağdaşıklık öğeleri arasında ise “yineleme, eşdizimsel örüntüleme, gönderim, değiştirim, bağıntı öğeleri, zaman uyumu ve görünüş, benzerlik, eksilti” gibi kavramlar bulunmaktadır (Dressler, 2004, s. 41).

3.1.1. Yineleme

Anlamsal bağdaşıklık aracı olarak en temel unsur yinelemedir (Dressler, 2004, s. 41). Yineleme, bir dilin öğelerinin doğrudan tekrar kullanımını ifade etmektedir. Kavramı oluşturan unsurlar, metnin bağdaşıklığı için tekrardan görülmektedir.

Yineleme, konuşurun ifade ettiği anlama bağlı olarak 1) konuşurun ifade ettiklerini dinleyici anlamadığında tekrar anlatmak için, 2) vurgu noktasını değiştirerek tekrardan vurgulamak için, 3) anlamı güçlendirmek için; 4) edebi eserlerde metni sona erdirmek için, 5) konuşurun öteki kişi ile alay etmesi için, 6) anlatımı anlamadığında, 7) söze inanmayanları inandırmak için ve 8) yemin ve dualarda tekrarlamak için 9) soruları tekrarlamak için yineleme kullanılmaktadır (Dressler, 2004, s. 41-42). Bu yinelenen ifadeler, metnin oluşturduğu dünyanın içinde aynı nesnelere göstermektedir. Yineleme aynı zamanda yüzey yapısına göre sözcüklerin veya kısmi tümleçlerin yinelenmesini de içermektedir ve bu yinelemeler ayrıca konuşma içeriği temalarını anlamsal olarak bağlamayı da sağlamaktadır (Dressler, 2004, s. 44). Ancak yineleme çok sık meydana geldiğinde metnin bilgi özelliği bozulmaktadır. Sonuç olarak, yinelemenin aynı bilginin tekrar edilmesi anlamına geldiğini ifade etmek mümkündür. *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*'nde de yineleme yöntemi kullanılarak metnin istikrarı vurgulanmaktadır.

[T12] *Tegin yerçi* ① avicka birlä ekkigü kaltı-lar

Prens yaşlı rehberle birlikte ikisi de orada yalnız kaldılar.

Ol ödün ädgü ögli tegin yerçi ②avıçka kolın yetip yetti kün belçä boğuza suvda yorıp kümüşlüg otruk-ka tağka tädgi

Bundan sonra iyi düşünceli prens, yaşlı rehberi kolundan tutarak, yedi gün boyunca, bellerine, boğazlarına kadar su içinde yürüdüler ve gümüşlü adaya, gümüşlü dağa eriştiler.

[T12] 'te *Avıçka* iki kez tekrarlanmaktadır. ①avıçka, ②avıçka'dan daha önce bahsedilmiştir, bu yüzden okuyucu için güncel olmayan bir bilgidir. ②avıçka metnin kısalığı ve ekonomik olması uğruna ihmal edilebilir. Ancak bunu tekrar etmenin nedeni avıçka'yı vurgulamaktır. Yineleme ile yaşlı kadının varoluşsal anlamı vurgulanmaktadır.

Bu yinelemelerin Budist sutralarındaki hikayelerde daha fazla görüldüğü söylenebilir ve aşağıdaki örneklerle açıklanabilir. '*boşgutsuz arhant dıntar titir*' (Öğrenmeyen, velidir.) '((Maytrı 2: 10) ya da '*nirvan*'(nirvan) (2: 5-9, 3: 44, 6: 3), vurgulama stres noktasını değiştirerek tekrar ifade edilen kelimelerin anlamlarını vurgulamaktadır.

Kaıı kan inçä ①tep yarlıgkadi : [Bir kiyä amrağ oğlumın siziñä tutuzur men esän tükäl kälürin] ②tep yarlıgkadi

Babası han (rehbere) şu buyruğu verdi : [biricik sevgili oğlumu size emanet ediyorum : Onu sağ salim geri getirin] dedi

Tep yarlıgkadi, bu tümleçte iki kez görünmektedir. Yukardaki durumda ise yineleme, bir edebi eserde metnin sonlandırılması için bir araç olarak kabul edilebilir ve genel anlamda yinelemenin bir özelliği olarak vurgulama rolü oynadığı da ileri sürülebilir.

3.1.2. Eksilti

Eksilti, bir tümleç içinde bileşen olmadığında çıkarımın yine de mümkün olduğunu göstermektedir. Bu durumda, silinen tümleç bileşeni her zaman tam bir metin almalıdır ve silinen bileşen önce ve sonraki bağlamda mutlaka bulunmalıdır. Bu nedenle eksiltili metin ya da bileşen, prensip olarak her zaman yenilenerek bütün halinde yeniden oluşturulmalıdır (Kim, 1994, s. 390). Ayrıca belirtilmelidir ki eksilti yalnızca metin çok karmaşık olduğunda ortaya çıkmaktadır. Eksilti kullanılmadan anlatım gerçekleştiğinde ise bu bir zaman kaybı olacaktır, ancak eksilti çok fazla görünürse bu kez tam tersine,

bağlamın anlaşılmasında zorluk çekilmesi söz konusu olacaktır. Bu nedenle konuşurlar eksiltiyi metin içindeki uygunluğunu göz önünde bulundurarak kullanmalıdırlar.

Metin eksilti tekniği ise basitliği ve verimliliği korumak için kullanılmaktadır. Bu nedenle dil ekonomisi ile yakından ilgilidir.

[T16] *Ol ödün **tegin** içgärü kirdi: o zaman prens içeri girdi : lö kanı utru önti elgin tuta kigürüp ärdinilig orunluk üzä olğurtı*

Ejderhalar Hanı onu karşılaşmak için ilerleyerek elini tutarak onu içeri soktu ve mücevherli tahta oturttu.

①(**Tegin**) *Lö kanıya tatıglıg soğançıg nom nomladı*

(Prens), güçlü Ejderhalar Hanı'na iyi ve hoş yasaları salık verdi

① numaralı örnek cümlede özne, yani *tegin* eksiltiştir. Tümleç bağlamında özne belirtilmese bile, tümlecin öznesi biliniyorsa özneyi eksiltebilmektedir. Bu noktada özne önemli, ancak eksiltilebilen bir bileşendir (Nam, 1985, s. 244-247). Metnin basitliği ve verimliliğini korumak için kullanılmakla birlikte, buradaki örnekte yeni bilgilerle ilişkili bir verimlilikten ziyade tekrardan veya fazlalıktan kaçınmak için metnin ekonomisi ile daha fazla ilgili olduğu görülmektedir.

3.1.3. Benzerlik

Benzerlik tümleçleri, metnin içerdiği bilgiyi azaltma fonksiyonuna sahiptir. Aynı formatta daha farklı bir anlamı içermekte veya aynı anlamın içeriği farklı formatlarda tekrar etmesini sağlayabilmektedir. Bu nedenle, benzerlik tümleçleri aynı ifadeye farklı anlamların yüklendiği ve tekrar kullanıldığı anlamına gelmektedir. Bir yapıyı tekrarlamakta, ancak yapıya yeni bileşenler de koymaktadır. Bu durum ise yineleme yönteminin bilgi kaybı sorununu çözebilmekte ve metnin sıkıcılığını da telafi edebilmektedir.

[T6] ①**Biri ayur:** [*kazganç nän tariğ tarımağda ädgü yok kargäk bir tarısar miñ tımän bulur*]

Birisi şöyle söyledi: [Kazanmak için, toprağı işlemekten daha iyisi yok olsa gerek. İnsan bir (tohum) ekerse, birini, onbinini elde eder]

② **Biri ayur:** [*koy yılkı egidsär yılıña aşılur bay bolur*]

Birisi şöyle söyledi: [Koyun ve sığır beslerse onlar yıldan yıla çoğalır ve insan zengin olur]

③ **Biri ayur:** [*öñtün kedin satıgka yuluğka barsar bay bolur*]

Birisi şöyle söyledi: [Doğuya, Batıya alım satım için gidilirse zengin olunur]

①, ② ve ③ numaralı örneklerdeki tümleş yapısında **Biri ayur:** [- *sAr* ... -(*X/A*)*r*] biçimi tekrarlanmaktadır. Unvanlı kişilere kazanç elde etme yolunu soran prens verilen cevaptır. Bu kişiler kazanç sağlamak için ayrı ayrı yol göstermektedirler.

3.1.4. Bağıntı ögeleri

İyi ve Kötü Prens metninde bağlaç kullanımının oldukça az olduğu görülmektedir. *Ötrü*, bir önceki cümle ile zaman sıralılığına dayalı bir bağlantı kurmaktadır.

[T8] *Ötrü kañı kan yarlıgkamadı: [Barmağay sen] tep tidi*

Bunun üzerine, babası han izin vermedi [gitmeyeceksin] dedi

Ayrıca sahne değişikliklerini ifade etmek için de kullanılabilir.

[T19] *Ötrü ol yer suv ırşı tãñri bar erti*

Oysa oralarda, Irşı diye bir cin vardı

3.1.5. Değişiririr

Aynı içeriği tekrarlariken farklı ifadelerin kullanılması yöntemine “değişiririr” adı verilmektedir. Haliday-Hasan’a göre değişiririr ögesinin işleyişine göre ada bağlı (nominal), eyleme bağlı (verbal) ve tümceye bağlı (clause) türler ortaya çıkmaktadır (1976, s.90-91). Yani ifade değişiriririrerek anlam vurgulanmaktadır. *İyi ve Kötü Prens öyküsünde* dolaysız anlatım ana anlatım yöntemidir ve bu metinde en çok *inçä* değişiririririr yapısı kullanılmıştır.

[T4] *Ol ödün maxarıt elläg ädgü ögli teginig buşuşluğ körüp inçä tep yarlıgkadı: [Amrağ oğlum nã üçün buşuşluğ kãltiñiz]*

O zaman Kral Mahrıt(=Mahārāja), iyi düşünceli Prensün üzüntülü olduğunu görüp, ona söyle buyurdu: [Sevgili oğlum, niçin üzüntüye kapıldınız?]

İnçâ ile yapılan değiştirim, tamamen sonraki tümceye atıfta bulunmaktadır. *İnçâ*, bir sonraki tümceye odaklanarak okuyanların dikkatini çekme işlevine de sahiptir.

3.2. SENTAGMATİK YAKLAŞIM OLARAK TUTARLILIK

Tutarlılık, anlatım ya da söylemde “kavramsal bağlantı” anlamına gelmekte ve nedensel arka plan gibi mantıksal ilişkilerle gerçekleşmektedir (Kupersmitt&Blum-kulka, 2014). Van Dijk (1977) ise tutarlılık kavramının, esasında her tümlecine başka bir tümleç ile bağlantılı olduğu söyleminin semantik özelliği olduğunu ifade etmektedir.

Longacker (1983) ise bir hikayenin tutarlılığının analizi için kriter olarak aşağıdaki maddeleri önermektedir:

1. Zaman ve alan değişikliği
2. Katılımcıdaki değişiklikler
3. Konu değişikliği

İyi ve Kötü Prens öyküsü'nün sentagmatik yapısını analiz etmek için bu standardın uygulanması ise aşağıdaki gibidir.

3.2.1. Zaman ve Alan Değişikliği

Bu hikâyede zamansal arka planı alansal arka plandan ayırmaya gerek yoktur. Zamansal arka plan belirsiz bir geçmiş zamana aittir ve alansal arka plan da büyük ölçüde “saray” ve “saray dışı” olarak ayrılmaktadır.

3.2.2. Katılımcıdaki Değişikliği

İyi ve Kötü Prens Öyküsü'ndeki ana katılımcı iyi düşünceli prensdir. Hikâyenin ilk ve ikinci yarısında katılımcı olarak prens görünmektedir. Bu iyi düşünceli prens olumlu bir role bürünen bir katılımcıdır ve hikâyenin içinde iyi düşünceli prensin yeri oldukça önemlidir. Buna dayanarak prensin iyi eylemlerinin bu hikâyenin teması olduğunu tahmin etmek mümkündür. Prensine muadiline dayanarak ise bu metin büyük ölçüde iki bölüme ayrılmıştır. İlk yarı kralın ve prensin öyküsü iken ikinci yarı diğer karakterle olan ilişkiyi içermektedir. İkinci yarıda prene zarar veren ve aynı zamanda onun kardeşi olan kötü

düşünceli prens dışında yaralanmış olan prensin yardım rolünü üstlenen katılımcılar da vardır. Buna göre ikinci yarının yeniden alt bölümlere ayrılması gerekmektedir.

3.2.3. Konu Değişikliği

İyi ve Kötü Prens Öyküsü'ndeki ana olayı, bir prensin iyilikleridir. Bu hikâyenin konusu da iki bölüme ayrılabilir. İlk yarı, prensin iyilik için tehlikeli bir yola çıkması durumudur ve prens, kardeşi yüzünden gözlerini kaybeder. İkinci yarıda ise prensin her iki gözünü kaybetmesinden sonra saraya dönmeden önce fakirlere yardım etmesi anlatılmaktadır. Bu ikinci yarı da tekrardan birkaç olaya bölünebilir.

Burada '*İyi ve Kötü prens öyküsü*'nün tüm metni zaman, alan, konu değişikliğine göre bölünmüştür. Metnin çevirisi de aynı şekilde Hamilton(1998) 'nin çevirisini almıştır.

[T 1] Dışarıya çıkmak için ata binen iyi düşünceli prens

[T 2] İyi düşünceli prensin dışarıda gördüğü insanların kötü durumları

[T 3] Halkın durumuna üzülen iyi düşünceli prens

[T 4] İyi düşünceli prensin ağladığını gören Han babası

[T 5] İyi düşünceli prensin isteğiyle Han'ın fakir halka saray hazinesini dağıtması

[T 6] Hazine kalmayınca bir kazanç bulma yolu aramaya çalışan iyi düşünceli prens

[T 7] Okyanus tehlikesinden bahseden yaşlı rehber

[T 8] Okyanusa gitmek için babasını ikna eden iyi düşünceli prens

[T 9] Yola çıkmak için hazırlanan iyi düşünceli prens

[T 10] Kötü düşünceli prensin ortaya çıkışı

[T 11] Yola çıkan insanlar

[T 12] Yaşlı rehber ile yola çıkan iyi düşünceli prens

[T 13] Yaşlı rehberin ölümünden sonra yalnız kalan iyi düşünceli prens

[T 14] Tek başına ejderha surlarının eteğine ulaşan iyi düşünceli prens

[T 15] Ejderhanın sarayına girmek için bekçi kızlara ricada bulunan iyi düşünceli prens

[T 16] Ejderha hanıyla karşılaşan iyi düşünceli prens

[T 17] İyi düşünceli prensin kötü düşünceli prens (kardeşi) ile kavuşma sahnesi

[T 18] Kötü düşünceli prens yüzünden iki gözünü kaybeden iyi düşünceli prens

[T 19] Meleklerin yardımıyla okyanustan kurtulmuş olan iyi düşünceli prens

[T 20] Memleketine dönen ve hapsedilen kötü düşünceli prens

[T 21] Kayınpederinin ülkesine ulaşan iyi düşünceli prens

[T 22] Sığırtmacın evine davet edilen iyi düşünceli prens

[T 23] Sokakta fakir insanlara yardım eden iyi düşünceli prens

[T 24] Kayınpederinin bahçesine giren iyi düşünceli prens

3.3. ÖN PLAN VE ARKA PLANDAKİ ZAMAN EKLERİN KULLANIMI

Bu bölümde İyi ve Kötü Prens Öyküsü'nün ön ve arka planlarında kullanılan zaman ekleri analiz edilecektir. İyi ve Kötü Prens Öyküsü anlatım biçiminde ilk olarak hikâyenin zamansal arka planının geçmiş olduğu düşünüldüğünde, hikayenin anlatım biçiminin de geçmiş zaman olan *-DX* ile devam ettiği görülecektir.

Reinhart (1984, s. 801) ve Hopper (1979) zaman sürekliliğini ön planın önemli bir özelliği olarak önermektedirler. Bardovi-Harlig de Reinhart'ın (1984) zamansal kriterlerini (temporal criteria), “anlatsallık” (narrativity) veya “zamansal süreklilik” (temporal continuity), “dakiklik” (punctuality) ve “tamlik” (completeness) olarak tanımlamaktadır (2000, s. 280). Ayrıca bir hikâyede *-DX* kullanıldığında zaman sürekliliğini göstermektedir. Zaman sürekliliği, hikâyedeki olayların gerçekleştiği sıraya göre devam edildiği anlamına gelmektedir. Genel olarak İyi ve Kötü Prens Öyküsü'nde *-DX*, anlatım olarak kullanılmıştır. *-DX* zamanın sürekliliğini göstermesinin yanı sıra, yeni ya da önemli bir bilgi de içermektedir. Hopper, sıralı olaylar anlatılırken bunların geçmiş zamanda yer aldığı ifade edilebileceğini belirtmektedir (1979, s. 239). Dry da ön plan tümlecinde genellikle basit geçmiş zaman veya tarihsel şimdiki zamanın kullanıldığını iddia etmektedir (1981, s. 183).

Bardovi-Harlig, ön plan bölümünde bildirilen olaylar sırasıyla anlaşıldığı takdirde, arka planın da durumun düzenlenmesi, değerlendirilmesi, açıklanması ve doğrulanması işlevlerini gördüğünü ileri sürmektedir (2000, s. 283). Arka planı belirtmek için geçmiş zaman dışında diğer zaman ekleri kullanılmaktadır.

Sonuç olarak ön plan ve arka planda zaman eklerinin kullanımını bir etkisi düşünülmektedir. Ayrıca bir anlatımda ön ve arka planların ayırt edilebilmesi için birincil kriterin zamansal süreklilik olduğu da doğrulanmıştır.

Arka plan detaylandırma, değerlendirme, sahne değişikliği, kişi tanımlama ve açıklama olarak ayrılır ve her biri ön planı destekler.

Detaylandırma, önceki olayları yorumlayabilen veya olayların sonucunu tahmin edebilen bilgiler sağlamaya hizmet etmektedir. Ön planda görünen karakterleri veya olayları tekrar tekrar tanımlama veya hikayeye yardımcı olacak ek açıklamalar sağlama yöntemidir.

Değerlendirme, öykünün karakter veya olay hakkındaki öznel yorumuyla hikayenin akışından sapan ek bir anlatımdır.

Sahne geçişi etkinliğin ilerlemesini doğrudan etkilemez, ancak etkinliğin gerçekleşmesi için bir yer veya ortam sağlar. Bir geçiş sağlayarak, gelecekte gerçekleşecek olayları anlamaya yardımcı olabilir veya olayların bağlamlarını ayırt edebilirsiniz.

Karakter tanımlama ve açıklama, anlatıcı tarafından olaydan bağımsız olarak olaya bakan ek ifadelerdir ve gerçek olaydan veya karakterin davranışından bağımsızdır. Karakter açıklaması, karakterlerin adları ve meslekleri gibi ikincil açıklamalar sunarak açıklanan nesneyi vurgular. Anlatıcı geçici olarak karaktere odaklanır ve belirtilen ana olayın içeriğini kavramaya yardımcı olur.

Açıklama, hikayenin ilerlemesine alakasızdır ve konuşurun tarif edilen içerik üzerindeki konumunu ifade etmektedir.

Fakat literatürde çalışıldığı gibi ön plan ve arka planı ayırmak yeterince kolay ve net değildir; çünkü İyi ve Kötü Prens Öyküsü sadece konuşurun anlatısı değildir. Bu hikayenin içinde diyalog da dahildir. Doğrudan konuşma yöntemi kullanılmıştır. Diyalog, hikâyedeki karakterlerin gerçekleştirdiği konuşmalardır. Bu nedenle ön plan ve arka plan analizine dâhil edilmemektedir. Fakat bir insan, önemli gerçekleri ve onu destekleyen gerçekleri ayırt ederek konuşma alışkanlığına sahiptir. Bu nedenle bu çalışmada diyaloglar da ön planı ve arka planı birbirinden ayıran birer unsur olarak kabul edilecektir. Buna bağlı olarak diyaloglardaki zaman eklerinin kullanımlarının da analiz edilmesi amaçlanmaktadır.

Diyalog, genellikle bir anlatımdan sonra devam etmektedir ve çoğunlukla geçmişte yapılan eylemler ya da söylenen sözleri içermektedir. Doğrudan konuşma yöntemi sadece sesin yeniden ifade edilmesinden ziyade, metnin konusunun yeniden düzenlenmesini de etkilemektedir (Wunderlich, 1971, s. 179).

Diyalogda da bazen *-DX* kullanımı görülmektedir. Ancak bu durumda söz konusu ek yukarıda da tartışıldığı üzere ön plan işlevine sahip değildir. Ön ve arka planda zaman eklerinin kullanımlarına dair ortaya çıkabilecek sorular ise aşağıdaki şekilde özetlenebilmektedir.

Sorular

1. Anlatım tümleçlerinde *-DX* eki kullanıldığında her zaman ön plan anlamına sahip midir?
2. Diyaloglarda *-DX* ekinin işlevleri nedir?
3. Diğer zaman ekleri de ön plan olarak kullanılabilir mi?

3.4. METİN İNCELEMESİ

Bölüm 1’de yer alan Tablo. 1.2.’deki ön plan ve arka plan detaylarına göre İyi ve Kötü Prens Öyküsü’nün tam metni analiz edilmiştir.

[T 1] Dışarıya çıkmak için ata binen iyi düşünceli prens

Taşgaru ilinçükä atlanturdi erti

Prens dışarıda eğlenmeye gitmek için ata binmişti.

Yukarıdaki örnekte prensin şu anda bulunduğu yer sarayın içidir. Bu cümlede *atlanturdi erti* ifadesi kullanılmıştır. Geçmiş zaman bu cümlede genel bir anlam olarak kullanılırken, yukarıdaki cümle ise *-DX erti* bütüncüllük anlamıdır. Daha önce 3. bölümde de belirtildiği gibi, bu hikâyenin anlatım şekli *-DX* ile oluşturulmuştur. Bu, konuşurun durumunun bütünü veya bir görüntünün iç zamansal yapısını tanımlayan zamansal akıştan oluşmayan bir durumun algılanmasını temsil eden bir kavramdır. Bütüncüllük, bir durumun bütün halinde ya da birim olarak algılanması özelliğidir. Diğer bir deyişle bütünlük, durumun içindeki zamanı oluşturma biçimiyle doğrudan ilişkili değildir; ancak konuşmacının durumu algılama biçimiyle doğrudan ilişkili bir özelliktir. *-DX* ve *-DX erti* arasındaki fark objektif bakış açısidir. Gerçekten *-DX erti* yerine *-DX* kullanıldığında cümlede semantik bir değişiklik ortaya çıkmamaktadır. 2. bölümde açıklanan ön plan ve arka plan, Tablo1.1’deki gibi [T1] yeni bir bilgi sunan ve anlatı merkezini oluşturan bir olaydır. Bu nedenle, ön planın anlamı vardır.

[T 2] İyi düşünceli prensin dışarıda gördüğü insanların kötü durumları

Balık taşın tarıçılarağ körür erti

(Prens) şehrin dışında çiftçileri görüyordu.

Yukarıdaki cümlede $-(X/A)r+erti$ ekleri bir araya gelmektedir. Bu cümlede $-(X/A)r$ süreyi bildirmekte ve *erti* ise geçmiş zamanı ifade etmektedir. Fakat burada $-DX$ bir anlatım anlamı olarak kullanılmıştır. Bu nedenle [T2] ön plan anlamına sahiptir.

ouruğ yerig suvayu l yerig tariyu kuş kuzgun sukar yoriyur : Sansız tümän özlüg ölürür : tariğ tariyu amäri tınlıglarığ kuççı keyikçi balıkçı avçı torçı tuzakçı bulup ayığ kılınç kılur : tınlıglarağ ölürür : Amäri tınlıglar çığarı äñirär yun äñirär kentir äñirär : Böz bertätip kıars tokıyur : Takı yemä adruk uzlar kântü kântü uz işin işläyür : adruk adruk ämgäk ämgä ämgänür : takı yemä kördi Amäri tınlıglar yunt ud çoğar koy yunt ud lağzın ulatı tınlıglarığ ölürür : Tärisin soyar kan ögüz akıtar 'ätün kanın satar anın öz egidür

(Çiftçiler) kuru toprağı sularken, yaş toprağı işlerken, kuzgun (gibi) kuşlar gagalayarak geliyor: Sayısız canlıları öldürüyorlar: Toprak işlenirken kuşçular, geyik avcıları, balıkçılar, avcılar, ağ ile kuş tutanlar, tuzakla kuş tutanlar, sayısız canlıları bulup kötü şeyler yapıyor: Canlıları öldürüyorlar: Pek çok sayıdaki insan çıkırığı çeviriyor, yün eğiriyor, kenevir eğiriyor: ... bezi sağlamlaştırıp yünlü kumaş dokuyorlar: ve diğer ustalar kendi işlerini yapıyorlar: Ayrı ayrı acı çekiyor: (Prens) ayrıca gördü: Sayısız insanlar at ve öküz kesiyor : Koyun, at, öküz, domuz dışında başka canlıları da öldürüyor: (Onların) derisini soyuyor: Kan nehir gibi akıtıyor: (Onların) etini ve kanını satıyor ve onlarla kendilerini geçindiriyorlar

Hopper'e göre, ön plan tümleçleri genellikle basit bir geçmiş veya tarihsel şimdiki zamanı kullanmakta; arka planda ise çoğunlukla şimdiki zaman kullanılmaktadır. Bunun nedeni, anlatıcının ön plandaki bilgiler hakkında anlatı yoluyla ek bilgi sunmak için arka planın çeşitli işlevlerini kullanmasıdır. Ayrıca, durum (davranış) fiili ile şimdiki zamanın kullanımı çok aktif bir şekilde görülmektedir ve başarı fiili kullanılmamaktadır (1979, s. 239). Schiffrin benzer bir şekilde tekrarlayan / sürekli geçmiş durumu, anlatıda normal şimdiki zaman olarak görmektedir (1981, s.50).

- (1) *I'll never forget it. Hospitals are usually empty, no doctors around y'know. Most of them are all out. And my doctor was Dr. uh McGee.*

Asla unutmayacağım. Hastaneler genellikle boş oluyor, etrafta doktor yok. Çoğu dışarıdalar ve doktorum Dr. uh McGee idi.

Schiffirin, “eklenmiş arka plan tümleci” (embedded orientation) örneği olarak, örnek (1) cümlesini göstermektedir. Örnek cümleler, alışılmış olayların geçmişini göstermeyen basit şimdiki zamanlar olarak görülmüş ve tarihsel şimdiki zaman olarak analiz edilmemiştir (1981, s.50). Fakat yukarıdaki örnekler şu anki noktada doğru olmayan, geçmiş durumlarla ilgili ifadelerdir ve şimdiki zamanı ifade ettikleri için bunları tarihsel şimdiki zaman olarak kabul etmek daha mantıklı olacaktır. Geçmişte olmaları, “Doktorum Dr. McGee” ifadesinde de görülebilmektedir. Schiffirin daha sonra, tarihsel şimdiki zamanın nadiren arka plan maddesinde görüldüğünü belirtmiştir (1981, s. 51). Fakat tarihsel şimdiki zaman genellikle arka plan bölümünde ortaya çıkmaktadır. Bu konuda [T2], [T1] 'de belirtilen durum hakkında ayrıntılı bilgi sağlamaktadır. Bunlar, zaman içinde sürekli olmayan ve hikâyenin akışıyla ilgili olmayan olaylardır. Bu nedenle, arka plan olduklarını söylemek mümkündür.

[T 3] Halkın durumuna üzülen iyi düşünceli prens

Yemä bodısavat tegin bu uluş bodun ayıg kılınçlıg(=lar?) kılınışın körüp ärtinü buşuşluğ kadguluğ bolup ıgayu balıkka kirdi

Yeniden Prens Bodhisattva, bu ülke insanların kötü işler yaptığını görüp, çok üzüntü ve tasa duyup ağlayarak şehre girdi.

[T3] hikâyenin ana karakteri olan prensin eylemini temsil etmektedir. Dışarıda dolaşırken ülkedeki kötü işler yapan insanları görme hareketi aslında arka plandır. Fakat burada konuşurun okuyucuya asıl aktarmak istediği bilgi ise yukarıdaki cümlenin yüklemine olan prensin ağlayarak şehre girmesi olayıdır. *Kirdi* burada ön plan özelliğine sahiptir; çünkü olayların akışına göre karakterlerin psikolojik değişimini temsil etmektedir.

[T 4] İyi düşünceli prensin ağladığını gören Kral babası

*Ol ödün maxarıt elläg ädgü ögli teginig buşuşluğ körüp inçä tep yarlıgkadı:
[Amrağ oğlum nä üçün buşuşluğ kältiñiz]*

O zaman Kral Mahrıt(=Mahārāja), iyi düşünceli Prens'in üzüntülü olduğunu görüp, ona söyle buyurdu: [Sevgili oğlum, neden üzüldün?]

Hikâyedeki karakterin davranışının ayrıntılı açıklaması *inçä tep* ile bir diyalogda görünmektedir. Anlatı yapısıyla ilgili olmayan konuşurun, *yarlıgkamak* fiiliyle oluşturduğu cümle, anlatı yapısının dışındaki olaylara bakan arka plan niteliğine sahiptir. Yukarıdaki cümle, hikâyenin genelinde görünmektedir ve hikâyenin ilerleyişi ile doğrudan bir ilişkisi yoktur. Sadece diyalogu birleştirmeye hizmet etmemektedir.

-DX diyalogda kullanıldığında, anlatının anlamı yoktur. Bu sadece geçmiş zaman anlatmaktadır. Karakterin olaylarının değerlendirilmesi ve durumun bir açıklaması işlevi görmektedir. Aynı zamanda bu cümle, diyalogda *nä üçün* şeklinde bir sorgulayıcı kullanılmaktadır. Bu nedenle, arka planın bir özelliği olarak nedensel bir olay sağladığı da söylenebilir. Ek olarak, bu cümle arka plan haline gelmektedir, çünkü prensin ağlamasıyla eşzamanlı olarak oluşan bir sözdür.

Tegin қаңı қаңқа inçä tep ötünti ıglayu: [Bu nä ämgaklig yer ermiş näglük toğdum men]

Prens, han babasına, ağlayarak, söyle dedi : [Bu ne sıkıntılı yermiş? Ben niye doğdum?]

Yukarıdaki diyalog da arka plandır. Dolaysız anlatım şekli kullanılan hikâyelerde ise diyalog, örneğin *tep ötünti* ve *tep yarlıgkadı* gibi bir iletim fiili kullanılarak ifade edilmektedir. Konuşurun diyalogu bir anlatı yöntemi olarak seçmesinin nedeni ise diyalog ile sahneyi daha canlı bir şekilde tanımlayabilmesidir. Genel olarak, diyalog dolaysız anlatım unsurunun bir parçası olduğundan, bu cümlede prens de kral gibi olayın nedenini sormaktadır. Bu yüzden bu diyalogun “arka plan” anlamı taşıdığını söylemek mümkündür.

Қаңı қан inçä tep ayıttı : [Näkä ıglayu buşuşluğ kältiñ]

Babası han, şöyle buyurdu : [Niye ağlayıp üzülp kaldın?]

Burada diyalog bir olayın tekrarlanmasını ifade etmektedir. Ayrıca *buşuşluğ* kelimesi yardımcı fiil *käl-* ile birlikte kullanıldığında üzülp kalmak anlamına gelmekte ve üzülmeye durumunun bir süreliğine devam ettiğini ifade etmektedir. Ayrıca soru zamiri *näkä* ile

birlikte kullanılmıştır. Prensın şu anki durumundan hareketle geçmişte neler olduğu hakkında soru sormaktadır. Bu nedenle arka plan olarak kategorize edilebilir. Özetlemek gerekirse diyaloglarda *-DX* eki, soru zamiri ile birlikte kullanıldığında o konuda bir sebep sorulmuş olduğu için arka plan özelliğine sahip olmaktadır.

Tegin inçä tep ötünti: [①Taştın ilinçükä önmiş erdim: ②Üküş yok çığay ämgäklig tınlığlarağ körüp ığladım]

Prens, şöyle arz etti: [①Dışarıya eğlenmek için gitmişim: ②Sayısız yokluk ve acı çeken canlıları görüp ağladım.]

Yukarıdaki diyalogda ①ve ② [T1-4] 'e kadar olan prenslerin doğrudan deneyimlediği durum hakkında bir açıklamadır. *-DX* burada bir anlatım değil, geçmişteki bir noktayı göstermektedir. ①*mXş er-* ise burada geçmişin geçmişı olarak kullanılmıştır ve ② içinde anlatılan da prensin davranışı, yani dışarıdan görünen olayların ardından gerçekleşen eylemdir. ① prens, geçmişte yaşanmış olan bir olayı anlattığı için arka plandır. ②ise ①'in devamı olarak, geçmişte belirli bir nokta ile ilgili bir hikâye anlatan karakterlerin diyaloglarıdır ve bu sebeple ön plana dâhil edilebilir.

Kaşı kan inçä tep yarlığkadı: [Amrağ ögüküm yer tãnri törümiştä bärü bay yemä bar yok çığay yemä bar: kayusına ämgäktä ozđurđay sen]

Babası han şöyle buyurdu: [Sevgili oğlum, yer ve tengri²⁶ yaratıldığında beri, zengin de var, yoksul da var. Hangisiyle (onları) sıkıntıdan kurtaracaksın?]

Yukarıdaki diyalog, kralın prensin sorusuna verdiği cevaptır. Yani arka plandaki bir değerlendirme yöntemidir. Kral, fakirleri görüp ağlayan prensle kendi düşüncelerini paylaşmaktadır. Burada geçen *ozđur-* kurtarmak (Clauson, 1972, s.283) [+tf, +mom] fiilidir ve bu metinde *đay* ile birlikte geçmektedir. Burada kullanılan *đay* bir potansiyele, yani olasılığa işaret etmektedir. Bu nedenle *đay* bu diyaloga gerçeklik anlamı katmamaktadır ve dolayısıyla bu durumun gerçekleşebilme ihtimali düşüktür. Ayrıca, burada zaman çizelgesinde her hangi bir zamansal işaret bırakmamakta ve olayın sonuçlara etki göstermeyen bilgileri gösterilmektedir. Bu nedenle de arka plan olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

Tegin inçä tep ötünti : [Kaşım kutı meni sevär mü siz]

²⁶ teğri: günümüzdeki Türkiye Türkçesinde gök, cennet, tanrı anlamına gelir. Fakat burada gök anlamında kullanılmıştır (Clauson 1972: 523).

Prens, şöyle arz etti : [Haşmetli babacığım, beni seviyor musunuz?]

Kağı ellig inçä tep yarlıgkadi : [*Amrağ ögüküm seni inçä sevär men ayadağı yençü 2 monçuğ täg közdäki ///silik*

Babası Han, şöyle buyurdu : [Sevgili oğlum, ben seni avuç içindeki inci çocuk kadar, gözümdeki /// silik

Yukarıdaki diyalog kral ve prens arasındaki sohbetir. Ayrıca, bunlar yukarıdaki diyalogun devamı olarak soru cevap şeklinde verildikleri için ve hikâyenin ana konusuna herhangi bir etki etmeyen bilgilerdir; çünkü burada herhangi bir zamansal işlev yoktur ve aynı zamanda karakterin duyguları ve düşüncelerini ifade edilmektedir. Bu nedenle yukarıdaki diyalogun arka plan olduğu söylenebilmektedir.

[T 5] İyi düşünceli prensin isteğiyle Han'ın fakir halka saray hazinesini dağıtması

(eksik) köñülçä berdi

(eksik) gönlüne göre verdi

Ol ädgü kü at tört buluğda yadıltı

Bu iyi, şanlı adı, dört bir yana yayıldı

Küniñä kolğuçılar üzülmädi

Günlerce, dilenciler azalmadı

Tağı adın ağılık koltı yemä berdi

(Prens) tekrardan başka hazineler istedi, yine (onlara) verdi

Küniñä ayıña munculayu berip ağılıktaki ağı barım azkına kälti

Günlerce ve aylarca böyle verdiğiinde hazinedeki zenginlikler çok az kaldı.

[T5]teki ön kısım kesilmiştir. Ancak, [T4]'ün içeriğinden yola çıkılarak bir tahmin yapmak gerekirse, [T5], kralın saraydaki hazineleri prensin isteği üzerine fakirlere dağıttığı sahne olmalıdır.

Yukarıdaki cümleler olayların sıralamasına göre yer almaktadır. Burada *-DX* ekini kullanarak ve aynı zamanda eylemin devam ettiğini gösteren [-t]'li fiillerle bir araya getirip anlatarak hem geçmişteki olaylardan bahsedilmekte hem de durum daha detaylı

bir şekilde anlatılabilmektedir. Bu nedenle, yukarıdaki açıklama [T6]'daki temel olayların gelişimi için gerekli bir ön plan görevine işaret etmektedir.

*Ol ödün ağıcı uluğı kanka inçä ötünti : [Täyrim ağık kuruğ bor kalır ağı barım alkınsar uvatsar yazukka tüşä **tüginmägäy ertimiz täyrim**]*

O zaman, hazine başkanı, hana şöyle arz etti : [Haşmetlim, hazine kurumak üzere. Eğer zenginlikler ve varlıklar bitiyorsa, ufalıyorsa, hataya düşmeyelim, Hünkarım.]

Ağıcı adlı yeni bir karakterin ortaya çıkmasıyla birlikte sahne geçişleri de gerçekleşmektedir. Diyalog söz konusu olduğunda, 3. bölümde de bahsedildiği gibi burada *tüşä tägin-mä-gäy ertimiz* cümlesinde *-Gay+ärti* kullanıldığında nezaket, saygılı konuşma özellikleri ortaya çıkmaktadır. *Ağıcı*, tüm hazine yoksullara dağıtıldığında ne olacağı konusunda endişelenmektedir. Yukarıdaki diyalogun, bir önceki olayı tekrar vurgulaması ve olayın sonucunu tahmin etmeye yarayan bilgiler sunması nedeniyle arka plan niteliğine sahip olduğu ileri sürülebilir

Yemä kañı kan inçä tep yarlıgkadı : [Kañ kazğansar oğlı üçün temöz mü: Könüglüg berzün köñlin bertmännär]

Bunun üzerine (prens)babası han şöyle buyurdu: [Eğer baba kazanırsa oğlu içindir, denmez mi? Onun gönlünü kırmayın!]

Emir anlamında kullanılan *Könüglüg berzün köñlin bertmännär* cümlesindeki *bertmännär* ifadesi, emir kipi olarak adlandırılmaktadır. Eraslan'a (2012) göre eski Uygurcada emir kipi esasında tasarlama kipi kategorisine girmektedir. Emir kipi ekleri her şahıs için değişmektedir ve şahıs eklerine göre anlamı da farklılık göstermektedir (Eraslan, 2012, s. 345-348). Emir kipi istek, dilek, temenni, izin ve nasihat anlamları içermektedir. Aynı zamanda zamansal anlam içermeyen henüz gerçekleşmemiş olayları da anlatabilmektedir ve bir durum hakkında ek bilgi vermesi nedeniyle arka plan özelliğine sahiptir.

*ötürü küniñä tıdıgız **berdi***

Bu durumda, (prens) günlerce, engel görmeden verdi.

Yukarıdaki cümlede *küniñä*, *günlerce* anlamındadır. Yani yoksullara hazineyi dağıtma işinin devam ettiğini göstermektedir. *-DX* eki *küniñä*, ile birlikte kullanıldığından belirli bir süre içinde devam edilen bir durumu anlatmaktadır.

- ① *Ol ödün inançları buyrukları eşidip kanka inçä tep ötüntilär* : [Täñrim elig törüg ağı barım **tutar** ağı barım alkınsar el törü näçük **tutar** biz täñrim]
- Bunun üzerine güvenilir insanları, bakanları (bunu) duyup hana şöyle arz ettiler : [Hanım, Devleti ve onun kurumlarını, hazineyi elinde bulundurur. Hazine biterse, Devleti ve kurumları nasıl geçineceğiz, Hanım?]
- ② *Ol ödün қаңı қан inçä yarlıғқadı* : [amraқ ögüküm көñlin näçük **bertäyin men**: Ağıçı barçaқı ağıçılar birär ödün öñi **barzun** : kántü **bilijäy**] erinç tep yarlıғқadı (Prens)babası Han bunu üzerine, şöyle buyurdu: Sevgili oğlumun gönlünü nasıl kırayım? Ne kadar hazineciler varsa hepsi (prens geldiğinde) dışarıya gitsin, O (Prens) kendiliğinden bilecek.] diye buyurdu.

Yukarıdaki cümle *inaçları* ve kral arasındaki diyalogdur. ① ve ② numaralı cümleler, ana içeriğin gelişimini göstermektedir. Ancak diyaloglara bakıldığında, her iki diyalogda da ortak olan bir şey vardır ki o da öngörüldüğü halde henüz gerçekleşmemiş olaydır. Yukarıda ① numaralı cümlede - (X / A)r kullanılarak bir diyalog geliştirilmiştir ve gerçeklik olasılığı içerdiği görülmektedir. Bu aslında prensin eylemleri nedeniyle ulusun başına gelebilecek bir krize karşı uyarma sahnesidir. ② numaralı cümle ya da diyalogda da *inaç*'ın sorusuna kralın verdiği cevap görülmektedir. Burada *kántü bilijäy* ifadesi kullanıldığı için potansiyel olasılıktan bahsedilmektedir. Yukarıdaki diyalog - (X / A)r ve -GAy kullanımı ile işaretlenmiştir ve burada çelişkili durum oldukça belirgindir. Her durumda, yukarıdaki diyalogun arka plan olduğunu söylemek mümkündür.

[T 6] Hazine kalmayınca bir kazanç bulma yolu aramaya çalışan iyi düşünceli prens

anta ötürü kiyä қолтғуқлар кәлсәар bulmaz erti : *Bulmatın ağıçılarnın bulmadı bergü burmatın bulmadı: қолтғуқлар yulayubarsar Tegin yemä ıǵlayu қалır erti*

Bundan sonra, dilenciler geldiği zaman (prens) hazinelerini bulamazdı, hazineyi bulamayan dilenciler ağlayarak gidiyorlardı, prens de orada ağlayıp kalırdı

Yukarıdaki ifade, olayın ilerlemesini doğrudan etkilemese de olayın gerçekleşmesini anlatmaktadır. Olaylar, *bulmaz erti*, *bulmadı* ve *қалır erti* ifadeleri kullanılarak anlatılmaktadır. -(X/A)r *arti* eki, *bul-*, *қал-* [+tf, +mom] fiilleri ile birlikte kullanıldığı zaman, bir eylemin devam ettiği belirtilmektedir. Nihayet prensin yüzünden tüm

hazineler boş kalır, tüm fakirlere dağıtmaya yetmeyecek hale gelir ve yoksullar ağlayarak geri dönerler. Prens de sadece bu olaylara ağlar ve çaresizce bakar. Bu nedenle, yukarıdaki cümle arka plan haline gelmiştir.

Ötürü tegin inçä tep saķıntı : [Ağıcı ersär meniñ ol kaçım kaç bodun kutluğ tiliñä korkup inçä yarlığkadı erinç közünür: 'ät burxan öđ kaç köñlin bertsär ol tınlığ tamuluğ bolur : Oğul kızka sanmaz : men amtı öđ kaç köñliñ bertmäyin kaçım elig tilkä kirmäzün : Öz kaçğançım üzä ädgü kılınç kılayın] tep saķıntı

Daha sonra prens şöyle düşündü: [Hazineciye gelince o benimdir. (Şu halde) han babam, halkın dilinden (dedikodu edebileceğinden) korkup, böyle emretmiş olmalı. (Zira) görünürdeki, ete kemiğe bürünmüş Buddha'ya ana ve baba denir: Hangi kişi ana ve babasının gönlünü kırarsa, o kişi cehennemlik olur: oğul yada kız sayılmaz. Ben şimdi ana ve babamın gönlünü kırmayayım. Kral babam eleştirilmesin (dile gitmesin): Kendi kazancımla iyi işler yapayım!] diye düşündü

Tüm olaylara neden olan bir sahnedir. Buna ek olarak, yukarıdaki sahne prensin eylemine aittir, çünkü prensin düşüncesini gösteren bir sahnedir. Tüm cümlede olduğu gibi, prens birkaç olasılık listeler ve kendi kazancıyla yoksullara yardım etmeye karar verir. Bu nedenle cümlenin arka plan özelliklerine sahip olduğu söylenebilir

Anta ötrü atlığ yüzlügkä inçä tep ayıttı : [Näçükin ağı barım kaçğansar üküş bulur]

Sonra unvanlı ve önemli kişilere şöyle sordu: [insan zenginlik ve varlık kazanmak isterse, en fazlasını ne ile elde eder?]

Atlığlar inçä tep ötünti öñi öñi kaçğanç kılmağ ayu berdilär :

Biri ayur: [kaçğanç näñ tarığ tarımağda ädgü yođ käreğäk bir tarısar miñ tümän bulur]

Unvanlı kişiler şöyle arz ettiler ve kazanç sağlamak için, ayrı ayrı yol gösterdiler : [Kazanmak için, toprağı işlemekten daha iyisi yok olsa gerek. İnsan bir (tohum) ekerse, birini, onbinini elde eder.]

Biri ayur: [köz yılkı egidsär yılıña aşılır bay bolur]

Birisi şöyle söyledi: [Koyun ve sığır beslerse onlar yıldan yıla çoğarlır ve insan zengin olur]

Biri ayur: [öñtün kedin satıgka yuluğka barsar bay bolur]

Birisi şöyle söyledi: [Doğuya, Batıya alım satım için gidilirse zengin olunur]

Yukarıdaki cümlelerin tekrarlandığı görülmektedir. Bu, prensin bakanlara nasıl zengin olabileceğini sorduğu bir sahnedir. Soru ve cevap özelliğine sahip olmakla birlikte, paralel olarak sözdizimi biçimini göstermek için belirli sözcükler tekrar tekrar kullanılmaktadır. Ayrıca, koşullu ifadeye sahip olan *-sA* ve *-(X/A) r* kullanımı ile olasılık durumunu da göstermektedir. Yukarıdaki hikâye sahneleri, etkinliğin gelişimi için önemli bir parça değildir. Bu nedenle, yukarıdaki bölüm de arka plandır.

Yemä bir bilgä nom bilir är inçä tep tedı: [Tavar kazganmağk nän toluy ögüz kâ kirip köñül-täki küsüşin qanturğalı saşın sar bulunçusuz çitämäni ärdini bulsar kamağ yertünçüdäki Tınlıglarınñ küsüşin inçip]

Yine, bilge ve yasa bilir bir adam şöyle söyledi: [Mal mülk kazanmak konusunda insan, okyanus ırmağına gidip, gönülündeki arzularını doyurmayı düşünürse, ve bulunmaz *çintāmani* mücevherini bulursa, bu dünyadaki bütün canlıların arzularını (yerine getirebilir?)]

Yukarıdaki diyalog, prensin okyanusa gitmesi için ayrıntılı koşullar sağlamaktadır. Önceki olayları yorumlayarak olayların sonucunu tahmin etmeye yarayan bilgiler sunmaktadır. Ancak sahnelerin geçişini veya karakter davranışındaki değişiklikleri büyük ölçüde etkilemekte olduğu görülmektedir. Bu nedenle, aynı zamanda bir arka plan özneliği olduğunu söylemek mümkündür.

tegin alqunı taplamadı: tāk taluy ögüzkâ kirmişiğ içğärü tapladı

prens (bu dediklerinin) hepsini onaylamadı. Tek okyanus ırmağına gitmeyi kendi içinde onayladı.

Yukarıdaki açıklama sıralılık özelliklerine sahiptir. Olayın gelişimine ait önemli bir parçadır. Prens, bakanların önerilerini dinledikten sonra, en son konuştuğu bakanın önerisine uyar ve okyanus ırmağına gitmeye karar verir. Bilgi değeri açısından, yeni bilginin bir özelliği olarak görülmesi sebebiyle bu ifade ön plan olarak kategorize edilebilir.

[T 7] Okyanus tehlikesinden bahseden yaşlı rehber

Ötürü kañı elligä ötüg berdi [Talu ögüzkä kiräyin] tep

Sonra, sarayda kral babasına, [Okyanus ırmağına gideyim] diye maruzatta bulundu

Prens, kendi kararını çoktan vermiştir. Prensın davranışı ya da iradesi eski bilgidir. Bu sadece durumu babasına bildiren bir sahnedir ve arka plana karşılık gelir.

ol ödün kañı kan bu ötüg sav eşidip näñ kiginç berü umadı, ärtinü buşuşluğ boltı

Bunu üzerine, babası han, bu istekle ilgili sözleri işitince hiç cevap vermedi, son derece üzüldü

Bir anlatım, bir kişinin davranışını temsil etmektedir. Fakat bir kişinin davranışını temsil etmesine rağmen, bir olaya dayalı yeni bilgiler içerdiği zaman, artık ön plan haline gelmektedir.

Ötrü 'o oğlı teginkä inçä tep yarlıgkadı: [Amrak ögüküm meniñ eltä kazgançım sizin ermäz mü :Amtı köñülçä alıñ :Barça poşı berinç : nä için ölüm yerkä barır siz]

Sonra, oğlu prense şöyle sordu: [sevgili yavrucuğum, benim Devlet gelirlerim sizin değil mi? Şimdi siz onları gönlünüze göre alın: ne kadar varsa hepsini sadaka olarak verin! Niçin ölümlü yere gideceksiniz?

[Beş törlüg ada bar: Bir ada ol erür: Talım balık oduğ erkän saklanmadın tuşar alkunı kemi birlä siñürür : Ekkinti suvda suv öñlüg tağlar bar kemi susup sınır kişi alku ölür : Üçünç suvda yäklär urup kemi suvka çomurur :Törtünç uluğ tägzinç kä kigürür : Suv egrikşälür-ayür sokušur :Beşinç täñri topınar kórkinçig yel turur : Kemi aqtarılır ölür]

[Orada beş türlü tehlike var: Birinci tehlike şudur: Canavar balık (makara) uyanık iken, insan dikkat etmeyip onunla karşılaşır, o hepsini gemiyle birlikte yutar: İkinci tehlike: suda su renginde dağlar vardır: gemi su alıp parçalanır, insanların hepsi ölür: Üçüncü tehlike: suda şeytanlar saldırır ve gemiyi suya gömerler: Dördüncü tehlike: onu büyük bir anafora sokarlar: su fırl fırl döner ve her yönden çırpınır: Beşinci tehlike: gök delinir, korkunç bir rüzgar çıkar, gemi ters döner ve insanlar ölür]

Yukarıdaki diyalog arka planın ayrıntılı özelliklerine sahiptir. Kral önceki olayı yorumlayarak prensin tehlikeli bir yere gitmesini engellemeye çalışmaktadır. Bu

diyaloglar, koşullu ifadeye sahip olan *-sA* ve *-(X / A) r* kullanımı ile olasılık durumunu göstermekte ve hikâyenin akışını doğrudan etkilememektedir. Bu nedenle, arka plandır.

[*Bu munça korkınçığ adaka kirip ölgäy siz: Bizni irinç kılğay siz*] *tep tedi*

[Bunca korkunç tehlikelere girip ölürsünüz: ve bizi mutsuz kılarırsınız] dedi

ölgäy siz, kılğay siz ifadeleri, 3. bölümde de bahsedildiği gibi, potansiyel özelliğine sahip olan bir olasılığa işaret etmektedir. Nitekim prens, okyanusa gittiği takdirde ölebilir veya ölmeyebilir. Bu nedenle yukarıdaki diyalog, beklenen ancak gerçekleşmeyen olayları ve olayların sonucunu tahmin etmeye yarayan bir bilgi sağladığı için arka plandır.

[T 8] Okyanusa gitmek için babasını ikna eden iyi düşünceli prens

Ol ödün bodısavat tegin kañı kanta bu yarlıg eşidip [yarlıg bolzun tıdmazun barayın] tep ötünti

O zaman prens Bodhisattva, babası handan bu buyruğu işitince, (ona) [kral buyruğu çıksın: bana engel olunmasın: gideyim!] diye yalvardı

Prensin eylemleri tekrarlanmaktadır. Prensin kararı ya da niyeti yine eskiden ve daha önceden verilmiş olan bilgilerdir. Bu nedenle arka plana karşılık gelir.

Ötrü kañı kan yarlıgkamadı: [Barmağay sen] tep tidi

Bunun üzere, babası han izin vermedi [gitmeyeceksin] dedi

Ötrü tegin başın tönitip iğlayu yerdä yatıp yokkaru turğalı aş aşlağarı unamadı [ıta] tep tedi

O zaman, prens başını eğip, ağlayarak kalkmaya, ne de yemek yemeye razı oldu. [ne yazık] dedi

Hikâyenin merkezini oluşturan olaylara göre prens ve kralın davranışı temsil edilmektedir. Yukarıdaki içerik aynı zamanda konuşma durumu ile eşzamanlı olarak meydana gelme özelliğine de sahip olması nedeniyle arka plandır.

[*Yarlıg bolmaz ersär bu yerdä yokkaru yokkaru turmaz men Aş aşanmaz men ölgäy men*] *tep tedi*

[buyruğu verilmezse, buradan kalkmayacağım, yemek yemeyeceğim ve öleceğim] dedi

Diyalogda birincil iletişimin amacı, söz veya dürtü ile birlikte güdüye eşlik eden konuşmacının niyetinin gösterilmesidir. Yukarıdaki diyalog da prensin kararlılığını ifade etmektedir ve burada kullanılan - (X / A) r, -GAy ekleri hem prensin kararını hem de potensiyellik içererek gelecek zamanı ifade ettiği için arka plan görevi görmektedir.

Ḳaltı altı kün ärtip bardı: ögi ḳanı 126tlığı yüzlügi iğlayu busanu turğurup nän unamadı

Aradan altı gün geçince, annesi, babası onların unvanlı ve önemli kişileri ağlayıp üzülenek, onu ayağa kaldırmaya çalıştılar. O hiç razı olmadı

Yukarıdaki cümle olayların sıralılığını göstermektedir. Burada olaylar açıklanmakta ve karakterlerin davranış değişiklikleri de görüntülenir. Bu nedenle yukarıdaki açıklama olayın gelişiminin önemli bir parçasıdır.

Ol ödün ögi ḳanı inçä tep tedi : [Biz kântükä ädgükä ötläyür biz unamasargı tuzusı nā bar]

Bunu üzerine annesi ve babası şöyle söylediler : [Biz ona iyiyi öğütlüyoruz. Razı olmazsa ne yararı var?]

Tegin inçä tep ötünti : [Lö ḳanlarınta çintämäni ärdini bulsar bar : kim ülüglüg ḳutluğ ḳişi ol ärdini bulsar : Ḳamağ tılığlarḳa asığ tusu ḳılır : Anı üçün talyuḳa kirigsäyür men] tep ötünti

Prens şöyle arz etti: [Ejderhaların Hanında çintāmani mücevheri var: eğer talihli ve mutlu bir kişi bu mücevheri bulursa, bütün canlılara yarar ve çıkar sağlar. Onun için okyanus a gitmek istiyorum] dedi

Buradaki kral ve prensin tüm diyalogları arka plan olarak sınıflandırılmaktadır. Sebebi ise şudur: 1. Burada hikâyenin ayrıntıları açıklanmaktadır, 2. Zaman sırası açıklanmamaktadır, 3. Anlatı ile birlikte prensin diyalogda ortaya çıkan ana olayları tekrarlanmaktadır. Zaman eklerinin kullanım durumuna bakıldığında bile, diyalog esas olarak -(X/A)r ile gelişmektedir. Diyalogda - (X/A)r prensin iradesi ya da niyetini ima ediyorsa, ifadelerin tümü arka plan olarak analiz edilmektedir.

ol ödün ḳanı ḳan yarlıg yarlıgḳadı : [Kim taluyḳa barayın tesär kirinlär : Oğlum teginkä eş bolunlar : Nā kärgäkin barça bergäy biz : Kim yerçi suvçı kemiçi bar ersär :Yemä kälzün teginig esän tükäl kälürzünlär]

O zaman babası han buyurdu: [Kimler ‘okyanusa gideyim’ derlerse gelsinler(saraya girsinler) ve oğlum prensin arkadaşı olsunlar: Ne gerekiyorsa vereceğiz: Eğer rehber (olabilecek) gemici varsa, o da gelsin, ve (onların hepsi) prensi sağ salim geri getirsinler!]

Arka plan, önceki olayları yorumlamak veya bir olayın sonucunu tahmin etmek için bilgi sağlamaktadır. Aşağıdaki örnekte kralın emri nedeniyle insanlar prensle birlikte yola çıkmak için toplanmaktadırlar.

[T 9] Yola çıkmak için hazırlanan iyi düşünceli prens

*Ötrü bu yarlıg eşidip beş yüz satıgçı äränlär terilip içgärü ötüg berdilär :
[Kamağın ädgü ögli teginkä kulluk barır biz : Ölsär birlä ölür biz kälisär birlä
kälir biz] Tep ötüg berdilär*

Daha sonra, bu buyruğu işiten beş yüz tüccar toplanıp, içeriye (sarayın içine) öneri(lerini) arz ettiler : [Hepimiz iyi düşünceli Prensine hizmetine gideceğiz. O ölürse birlikte öleceğiz. Geri dönerse, birlikte döneceğiz.] diye öneri verdiler

Zaman sürekliliği ile önemli olayları ve sahne bilgilerini içermektedir. Bu nedenle, ön plan olduğunu ifade etmek mümkündür. Diyalogun içeriği, karakterlerin davranışı ile ilgilidir ve karakterlerin niyetini göstermektedir. Ek olarak, tahmin edilen ancak henüz gerçekleşmemiş bir olayı da anlattığı için arka plan olarak kabul etmek yerinde olacaktır.

*Ol ödün baranas uluşta bir ädgü alk yerçi suvçı **bar erti***

O sıralarda, Benares ülkesinde iyi, cesur bir rehber gemici vardı.

*Kaç kâta taluyka kirip beşär yüz ärin barıp esän tükäl **kälmiş erti***

Kaç kere okyanusa gitmiş, ve (her seferinde) beşer yüz adamıyla yola çıkıp, sağ salim geri gelmiş idi.

*İnçigp säkiz on yaşayur karı **erti** : Yenä ekki közi **körmüz erti***

Ama o seksen yaşında yaşlı bir adamdı, üstelik iki gözü de görmüyordu.

Yukarıdaki üç cümle, bir bakışta *erti*'nin kullanımını anlamak için verilebilecek örneklerdendir. Cümlelerin *bar erti*, *kälmiş erti*, *karı erti*, *körmüz erti* ifadeleri ile bittiği görülmektedir. *Bar erti* ifadesi “var olmak”, *kälmiş erti* ise “geçmişin geçmiş anlamı” olarak söz konusu kişinin geçmişteki eylemlerini anlatmak ve anlatı zamanından daha

önceki bir zamana başvurmak amacıyla kullanılmıştır. *Körmöz erti* ise şu anki durumu gösteren cümlede geçen yaşlı adamın iki gözünün de göremez halde olduğunu belirtmektedir. Bu bir anlatımdır. Burada her cümle *erti* ile tamamlanmaktadır. Fakat buna bir geçmiş ifadesi olarak bakılmadığı takdirde, *kälmiş erti* artık geçmişte tamamlanmış olan bir eylem olacaktır. *Körmöz* ise şimdiki bu durumda iki gözün de göremez halde olduğunu belirtecektir. Aynı zamanda bu dört cümle, yeni bir karakterin ortaya çıkmasıyla birlikte o insan hakkında yeni bir bilgi de sunmaktadır. Bu nedenle arka plan olarak sınıflandırılması mümkündür.

Ol beş yüz är kamuğun ol körmöz yerçikâ ötünti-lär

O beş yüz adamın hepsi de o kör rehberine başvurular.

Ol ödün tegin özi barıp kolın yetip içgärü kañı kan tapa kigürdi

Bu arada prens de bizzat oraya gidip onu konundan çekerek saraya, han babasının yanına getirdi(girdirdi)

Yukarıdaki cümleler olayların sürekliliğine göre geliştirilmiştir. Ayrıca olayların geliştirilmesinde önemlidir ve bilginin değeri açısından yeni bilgiler içerdiği için ön plan olduğu söylenebilir.

Kañı kan inçä tep yarlıgkadı : [Bir kiyä amrağ oglumın siziñä tutuzur men esän tükäl kälürün] tep yarlıgkadı

Babası han (rehberine) öü buyruğu verdi : [biricik sevgili oğlumu size emanet ediyorum : Onu sağ salim geri getirin] dedi

Ötrü ol aviçka [äy] ıglayu kanka inçä tep ötünti : [Täñrim nä muñ tağ boltı: Kim antağ täñri täg ärdini täg ögükünjüznı ölüm yerinä ıdur siz : Ol taluy suvı ärtinju korkınçig adalıg ol Üküş tınlıglar barıp ölügli bir barsar yarağay mu] tep ötünti

Sonra bu ihtiyar, [ey, ay] diye yakınma sesleri çıkararak, hana şunu aretti: [Haşmetlim, nasıl bir felaket oldu da, böyle gök gibi, mücevher gibi sevgili yavrunuzu bu ölüm yerine gönderiyorsunuz? Bu okyanusun suyu, son derece korkunç tehlikelerle doludur. Çok sayıda insan oraya gidip ölüyor. Birisi oraya yalnız gitse, uygun olur mu?] diye sordu.

Sıradaki örnek ise kral ve yaşlı rehberi arasında geçen bir konuşmadır. Bilginin değeri açısından, eski bilgiler içermekte ve özellikle diyalogun içeriğinin tamlık veya sıralılık ifade eden zaman eklerinin kullanımını göstermediği anlaşılmaktadır. - (X / A) r, -Gay

ekleri, şimdiki durumda kişinin rolünü, iradesini ve olasılığını göstermektedir. Yukarıdaki cümle, olayın sonucunu tahmin edebilecek bir durumu ima ettiği için arka plandır.

Uluş barça tegin için busanur

Memleketin tamamı, prens için üzülür (idi).

Yukarıdaki cümle olayın devamlılığı ile bağlantılı yeni bilgileri temsil ederek ön plana getirmektedir.

Yemä kan inçä tep yarlıgkadı: [tıdu umadam ärkim tükämädi äarksiz ıdur men : Amtı siz katağlanıñ birlä barıñ barıñ yerçi boluñ] tep yarlıgkadı

Han ise şöyle beyan etti: [ona engel olamadım, gücüm yetmedi, onu istemeye istemeye gönderiyorum: Şimdi siz gayret edin onunla gidin, onun rehberi olun!] dedi

Yukarıdaki diyalogda kralın konuşması, önceki diyalogdaki ile aynı anlama gelmektedir. Ayrıca, yine eski bilgiler içerdiği için bu cümleler silinse bile olayın gelişimini etkilememektedir. O yüzden arka plandır; çünkü zaten bilinen bir durum ifade edilmektedir. Ancak bu, konuşurun gücüyle kontrol edemeyeceği bir durumdur.

aviçka kamağ taplamış için yerçi boltı

ihtiyar (bu öneriyi) tümüyle kabul ettiği için onun rehberi oldu.

İhtiyarın önerilerini kabul etme durumu yeni bir bilgidir. *Yerçi boltı*, olayın tamamlanmışlığını göstermektedir. Ayrıca bu bir anlatıdır. Bu nedenle ön plandır.

Äm(ärk) ol ödün kañı kan teginkä säpti

O zaman, babası han, prensi araç gereçle donattı.

beş yüz äränniñ aşu suvı kölüki tañnä käreğäkin alku tükäti berip uzatıp öntürdi

Beş yüz kişinin yiyeceği, suyu ve yük hayvanından başka, ne gerekiyorsa hepsini, tam olarak verdi, ve onları uğurlayıp yolcu etti.

Han, beş yüz tüccarı topladıktan sonra prensi yolcu etmek için gereken maddi desteği sağlamaktadır. Bu yeni bir bilgidir. *Säp-*, *ber-*²⁷, *öntür-* kelimeleri birer [-t, + dyn]

²⁷ *ber-* fiili genelde bir hareket ya da faaliyeti bildirebilir. Fakat birine bir nesneyi verme eyleminin sonlanma noktasını da vurgulaması mümkündür. Burada sadece verme eylemi değil, gereken yiyecekleri,

fiilidir ve görüldüğü gibi -DX eki ile birlikte kullanılıp bir eylemin tamamlanmışlığını göstermektedir. Bu nedenle ön plan olarak düşünülebilir.

[T 10] Kötü düşünceli prensin ortaya çıkışı

Ol ödün ayığ ögli tegin inişi inçä tep sakıntı : [Ögüm kaçım eçim teginkä sevär meni akläyur erti : Amtı eçim taluyka barıp ärdini kälürsär taķı ağırlıg bolğay men: Taķı ucuz bolğay men] tep sakıntı

O sırada (iyi düşünceli prensin) küçük kardeşi kötü düşünceli prens, şöyle düşündü : [Babam ve annem, her zaman sadece prens ağabeyimi sever ve benden hep nefret ederlerdi. Şimdi ağabeyim okyanusa gider ve mücevheri getirirse, daha da çok beğenilecek, bense daha çok horlanacağım.] diye düşündü

[*Amtı birlä barayın*]

[Şimdi ben de (onunla)gideyim!]

ötrü kaņı kaņka inçä tep ötünti : [eçim tegin ölüm yerkä barır ol näglük kalır men : Täñrim men yemä barayın : Ädgü yavlaķ bulsar birlä bulalım] tep

Sonra, han babasına şöyle arz etti: [Ağabeyim prens, ölümlü yere gidiyor. Ben niye burada kalıyorum. Haşmetlim? Ben de (onunla) gideyim! İyiyi de kötüyü de bulursak, birlikte bulalım!] dedi

[T10]'da yeni bir karakter ortaya çıkmaktadır. Kötü düşünceli prens ortaya çıkmakta ve ağabeyinin gideceği yere birlikte gitme niyetini göstermektedir. Burada kötü düşünceli prensin düşüncelerini ayrıntılı olarak gösterebilmek ve etkinliğin sonucunun tahmin edilmesini sağlamak için ipucu verilmektedir. Tüm olaylardan sorumlu olan kişi ortaya çıktığı ve bu yeni kişinin niyeti ortaya koyulduğu için yukarıdaki metni arka plan olarak görmek uygun olacaktır.

yemä kaņı oğul kılınçı yavlaķ için sevmäz erti

Gerçekten de babası, oğlunun eylemleri kötü olduğu için onu sevmezdi.

Ötrü [barsar bargıl] tep yarlıgkadi

O zaman: [Gitmek istiyorsan(gidersen) git!] dedi

---

suyu vb. vermek anlamında bir eylemin bir noktaya ulaştığı da gösterilmektedir. Söz konusu fiil bu cümlede de eylemin sonlanma aşamasını vurgulamak anlamıyla kullanılmıştır.

Yukarıdaki diyalog ön planı göstermektedir. Bu durum, kötü prens ve kralın konuşmasında kralın kötü düşünceli prensten hoşlanmadığı kısmın anlatımında açıkça ortaya çıkmaktadır.

[T 11] Yola çıkan insanlar

Ol ödün kañı kan uluş bodun ıglayu sıx tayu ädgü ögli teginig uzatı öntürüp taluyka idtilar kaltı

Sonra, babası han ve ülkedeki insanlar, ağlayarak, sızlayarak, iyi düşünceli prensi, kabile halinde uğurlayıp, onu okyanusa yolcu ettiler

taluy ögüzkä tägip yetti kün turup kemi yarattı yetti temir sua kemi solap turğurdı
Okyanusa ulaştığı zaman, yedi gün durup, bir gemi donattı. Demirden yedi zincir, gemiyi zincirleyip hareketsiz bıraktı.

Bu cümleler sıralı bir gelişmeyi göstermektedir. Aynı zamanda tamamlanan bir etkinliği de temsil etmektedir. Hikâyenin merkezini oluşturan olaylar zaman içinde açıklandığından yukarıdaki cümleler ön plandır.

Yettinç kün tañ tañlayur erkän ädgü ögli tegin uluğ küvrüg tokıtıp inçä tep yarlıgkadı: [taluy ögüz kä kirür sizlär : Kim ölüm adağa qorqsar aşnu-raq yorıñlar men : Sizlärni küçäp elitmäz men]

Yedinci gün, şafak sökerken, iyi düşünceli Prens, büyük davulu çaldırıp şöyle buyurdu: [Okyanusa gidiyorsunuz. (Aranızda) kim ölüm tehlikesinden korkuyorsa, şimdiden yürüsün gitsin! Ben sizleri zorla götürmüyorum.]

Prens nedensel olayı sunmaktadır. Ayrıca, gemideki insanların korktukları için kaçacaklarını öngören bir ifadedir. Ancak aşağıdaki cümlede kimsenin bu durumdan kaçmadığı ve herkesin yolculuğa çıkmaya kararlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu bir arka plan rolünü göstermektedir.

ötrü yarlıgın eşidip kim nän un[a]madı-lar (ün[tä]mädi-lär) küniğä munçulayu küvrüg tokıp yarlıg yarlıgkap kim nän üntämäsär yettinç kün temir sua açtı : Temir ışığı yorıdı

onun buyruğunu işitince, onlardan hiçbiri (gitmeye) asla razı olmadı, (hiçbiri hiç ses çıkarmadı) : Günlerce böyle, davul çalınıp buyruk tekrarlanıyordu:

Hiçbiri hiç ses çıkarmayınca, yedinci gün demir zincirleri açtılar, demir halatları çözdüler.

Yukarıdaki diyalogda, prens insanlara korku veya korku nedeniyle kaçmayı önermekte, ancak prensin tahmin ettiği olay gerçekleşmemektedir. Bu kısım, hikâyenin gelişiminde önemli bilgilerin sunulmasına hizmet etmesi sebebiyle bir ön planın özelliklerine sahiptir.

[T 12] Yaşlı rehber ile yola çıkan iyi düşünceli prens

Tegin kutı ülügi üçün adasız tudasız kaç kün içintä ärdini-lig otruk-ka tägdilär
Prensın kutu ve talihi sayesinde, tehlikesiz ve engelsiz olarak, birkaç gün içinde mücevher adasına eriştiler.

yetti kün anta tıntılar

Yedi gün boyunca orada dinlendiler.

Yettiñ kün tañ adınçıy ärdini yençü kemi-kä tükägüçä urup tegin inçä tep yarlıgkadı : [Amtı men bu ärdini birlä barsar men: Kamağ tınıglarkä artuk asıg tusu kılu umağay men : Sızlär barıñlar men bu mentuda yegräk çintämäni ärdini alğalı barayın :Kim kayu tınıglarkä tüzü tükäti asıg tusu kılu usar men]

yedinci gün az rastlanır ve seçme inci ve mücevheri gemiye yeterince yükledikleri zaman, Prens, şöyle buyurdu: [şimdi ben bu mücevherlerle birlikte gidersem, bütün canlılara fazla yarar sağlayamam. Siz gidin, Ben burada en üstün çitāmani mücevherini almaya gideyim. Çünkü hangisi olursa olsun canlıların hepsine, tam olarak yarar sağlayabilmek istiyorum.]

Ötrü kadası ayıg ögli teginig ötläp kemi tutuzup yantru ıdtı

Sonra, kardeşi kötü Düşünceli prene öğüt verip, gemiyi ona emanet ederek, onu geri gönderdi

Tegin yerçi avıçka birlä ekkigü kaltı-lar

Prens yaşlı rehberle birlikte ikisi de orada yalnız kaldılar

[T12]'de olaylar zamanın akışıyla açıklanmaktadır. Bu nedenle, [T12] ön plan özelliği taşımaktadır. Bu bölümde prens, öngörülen olayın sonucunu tahmin etmeye yarayan bilgiler vererek gerçekleşmeyen olaylara da atıfta bulunmaktadır.

-SA, -GAy, -AyIn ve- (X/A)r ekleri, öngörülebilir bir olasılıktan bahsederken çoğunlukla diyaloglarda kullanılmaktadır. Bu nedenle [T12]'de sadece prensin diyalog kısmının arka plan niteliğinde olduğunu söylemek mümkündür.

[T 13] Yaşlı rehberin ölümünden sonra yalnız kalan iyi düşünceli prens

Ol ödün ädgü ögli tegin yerçi avıçka kolın yetip yetti kün belçä boğuzı suvda yorıp kümüslüg otruk-ka tağka tægdi

Bundan sonra iyi düşünceli prens yaşlı rehberi kolundan tutarak, yedi gün boyunca, bellerine, boğazlarına kadar su içinde yürüdüler ve gümüşlü adaya, gümüşlü dağa eriştiler.

Sahnenin geçişi, karakterlerin eylemlerine dâhil edilmektedir. Bu nedenle yukarıdaki cümle arka planı temsil etmektedir.

Yeri kumu alku kümüş

Oranın yeri ve kumu, tümüyle gümüşlendi

ötrü turturğalı sakıntı

O zaman (prens), (ihtiyara) nefes aldirmayı düşündü.

İnçip avıncıka aruķı yetti küçi aljudı täpräyü yorıyu umadı

Zira ihtiyarın yorgunluğu gelmişti, gücü tükenmişti.

ötrü teginkä inçä tep ötünti : [Oğlum muntuda ınaru ögtün yıñak altun tağ bar közünür mü : Körün] tep tedi

o zaman prene şöyle arz etti; [oğlum, ilerde, doğu yönüne doğru, bir altın dağ var. Görünüyor mu? Bakın!] dedi.

avıçka inçä tep tedi: [Ol altun tağ-ka tägsär siz kök lenxua p körgäy siz : Ol lenxua sayu birär ağuluğ yılan bar : Ağı tını ıraqtın ançulayu közünür: Kıaltı lenxua sayu tütün tütärçä ol ersär ol ersär artıñü alp ada tetir]

İhtiyar şöyle devam etti: [O altın dağa ulaşırsanız, mavi lotus çiçekleri göreceksiniz. Bu lotus çiçeklerinin her birinde (=herbirinin altın da) birer zehirli yılan vardır. Onların zehirli nefesi uzaktan, sanki herbir lotus çiçeği duman çıkarıyormuş gibi görünür. Bu durumda ona, en korkunç (en büyük) tehlike denebilir]

[*Ol lenxua yoluğ yoğuru usar siz : Ötürü lö kanı ärdinilig balıkkı orduka tægäy siz : Ol balık tägrä yemä yetti kat karam içintä klau ağuluğ lö-lär yılanlaryatur anı yoğuru usar siz içgärü balıkkı kirgäy siy(z): Lö kanıña közüñäy siz ärdini bulğaysız : Men amtı ölüür men : Siz yalñus-kıya qalır siz: Täñrim korkmañ busanmañ esän tükäl tægäy siz : İnçip qayu kün burxan qutın bulsar : Elgi ärdinilig yıp äñirär : Meni titmäñ ädgü köni yolçı yerçi bolup]*

[Eğer bu lotus yolunu aşabilirsiniz bir süre sonra, Ejderhalar Hanı'nın mücevherli şehrine ve sarayına ulaşacaksınız. O şehrin etrafında, yedi katlı hendek içinde, her tarafta, zehirli ejderhalar ve yılanlar yatar. Onların arasından yürürseniz (onları çiğnerseniz) şehrin içine gireceksiniz, Ejderhalar Hanı'na görüneceksiniz ve mücevheri bulacaksınız. Şimdi ben ölüyorum. Siz yalnız kalıyorsunuz. Haşmetlim, korkmayın, üzülmeyin. Sağ salim ulaşacaksınız. Böylece, birkaç gün içinde, Buddha'nın sonsuz mutluluğunu bulursanız beni terketmeyin. İyi ve doğru sözlü bir yolcu , bir rehber olarak.]

Konuşurun sahnenin açıklamasıyla birlikte öngördüğü durum açıklandığı için bu ifadeler arka plan olarak değerlendirilmelidir. *Avıçka*, ölüme yaklaşırken yalnız kalan prene gelecekte ne olacağı ile ilgili bilgi vermektedir.

[T 14] Tek başına ejderha surlarının eteğine ulaşan iyi düşünceli prens

ıña tægdi

[prens][surların]eteğine ulaştı

kağda ekki arığ kızlar turur

Kapıda tertemiz iki kız duruyordu

ötrü tegin: [Kim sizlär] tep ayıttı

O zaman prens: [siz kimsiniz?] sordu

Ol kızlar : [Kağacı biz]tip tedi

O kızlar : [Biz kapının bekçisiyiz] dediler

Bu ifade, sahne değişikliği ve yeni bir alana girişin bilgisini temsil etmektedir ve hikâyenin akışı ile ilgili olmayan bir durumdur. Bu nedenle arka plan olmalıdır.

[T 15] Ejderhanın sarayına girmek için bekçi kızlara ricada bulunan iyi düşünceli prens

Ötrü tegin balık içiñä kirdi

Sonra, prens şehrin içine girdi

Öñtün kapağka tægdi

Doğudaki kapıya ulaştı

İyi düşünceli prens, ejderhanın sarayına girmek için bekçi kızlardan ricada bulunmaktadır. Bu durum sahnenin geçişi olarak arka plan özelliğine sahiptir.

Ötrü tört körklä kırkın yürüñ kümüş tururlar

O zaman dört güzel kızın, beyaz gümüş bir ipi eğirdiklerini ve bu kapıya bekçilik ettiklerini (gördü)

Bu bir anlatımdır. Yeni kişiler ortaya çıkmaktadır. $-(X/A)r$ eki anlatım olarak kullanıldığında arka plan özelliğine sahip olmaktadır, ayrıca yeni kişilerin tanıtım bilgileri de sunulmaktadır.

Tegin ayıtsar kapağçı kırkın biz tedi-lär

Prens sorunca, [biz kapıcı kızlarız] dediler

Ötrü tağı içgärü kirdi ordu kapağ-ka tægdi

Sonra daha da içeri girdi ve sarayı kapısına ulaştı

Sonunda sarayın kapısına ulaşan prens. Bu anlatım sahnenin geçişi olarak arka plan özelliğine sahiptir.

Ol kapağda säkiz körklä tañ arıg kıalar sarıg altun yıp ünirärlär

O kapıda sekiz güzel olağanüstü temiz kız, sarı altın bir ipi eğiriyorlardı

Tegin körklärin tañlap: [sizlär lölär kanı künçuy-ı mu sizlär] ayıtsar

Prens onların, güzelliğini hayranlıkla seyrettikten sonra sordu : [sizler, Ejderhalar Hanı'nın eşleri misiniz?]

[biz Ordu kapağ közätçi biz] tep tedi-lär

[Biz sarayı kapısının bekçisiyiz] dediler

Ötrü tegin içgärü inçä ötüg berdi: [Bu çimbudvıp yer suvdağı baranas uluştaki kan oğlu ädgü ögli tegin kälip kapağda turur: İçgärü közüñäli] Tep

Bunun üzerine, prens onlara içerisi (sarayın içi) için şöyle bir rica iletti: [bu Jambudvipa kıtasındaki Benares ülkesinin hanının oğlu, iyi Düşünceli Prens, gelmiştir: Kapıda, içeriye görünmek umuduyla beklemektedir]dedi

Sahnenin değişmesiyle birlikte hikâyenin merkezindeki olayların da tekrarlanmasını ifade etmektedir. Bu nedenle, arka plan özellikleri vardır.

ol ödün ol kapagçı kırkınlar İçgärü kirip ötüntilär

O zaman bu kapıcı kızlar, içeri girip talebi arz ettiler

Yukarıdaki cümle ön plandadır çünkü hikayenin gelişimde önemli rolü vardır.

[T 16] Ejderha hanıyla karşılaşan iyi düşünceli prens

lö kanı inçä tep sakınç sakıntı : [Uluğ küçlüg kutluğ bodısavatlar ermäsär bu yerkä nänj tägmägäy erti] Ol bodısavat erinç [kirzkün] tep yarlıgkadi

Ejderhalar Hanı, şöyle düşündü : [Büyük, güçlü ve kutsal ruhla donanmış Bodhisattva'lardan biri olmasaydı buraya kadar gelemezdi.] : O bir Bodhisattva olmalı. [Girsin!] diye emretti

tägmägäy erti : buradaki -Gay tahmin anlamında kullanılmıştır ve “Buraya kadar uğrayacak olmazdı, uğramazdı” anlamına gelmektedir. *Erti* ile birlikte kullanılarak geçmiş zamandaki bir durumun tahmin edilmesini sağlamaktadır. Burada -Gay ekini tahmin anlamına sahip olan kiplik eki olarak adlandırmak mümkündür. Bu durum sadece Ejderhalar hanını bir an önceki gerçekleşmiş olan bir olay üzerinden analiz etmektedir. Bu nedenle arka plan özelliğine sahiptir.

Ol ödün tegin içgärü kirdi

O zaman prens içeri girdi

Lö kanı utru önti elgin tuta kigürüp ärdinilig orunluğ üzä olgurtı

Ejderhalar Hanı onu karşılaşmak için ilerleyerek elini tutarak onu içeri soktu ve mücevherli tahta oturttu

Lö kanıña tatıgılg soğançıg nom nomladı

(Prens), güçlü Ejderhalar Hanı'na iyi ve hoş yasaları salık verdi

Uluğ ögrünçlüg köñlin poşı bermäk asğı nomladı

Ona büyük sevinçlerle dolu bir kalple sadaka vermenin yararlarını vaaz etti.

Olayların akışına göre karakterin davranışındaki değişiklik temsil edilmektedir. Aynı zamanda öykünün ana olayları anlatılmakta ve anlatı yapısı oluşturulmaktadır. Dolayısıyla ön plan özelliğine sahiptir.

Ol lö kıanı ärtiñü sevinti süzülti inçä tep tedi : [Nä kärgäk boltı kim anca ämgänip bu yerkä kältiñiz]

Ejderhalar Hanı çok sevindi, (günahlarından) arındı ve şöyle söyledi : [Ne gerekti de, bunca acı çekip buraya geldiniz?]

Bodısavat tegin inçä tep ötüni: [Bu yertinçüdä kamağ tınlıglar üçün burxan kıtın tiläyü yok çığay irinç yarlıg tınlıglarka asağ tusu kılgalı Çintämäni ärdini kolu poşığka kältim] tep ötünti

Prens Bodhisattva şöyle arz etti : [Bu dünyadaki bütün canlılara Buddha'nın sonsuz mutluluğunu dileyerek; yoksul, mutsuz ve zavallı canlılara yarar sağlayacak Çintamani mücevherini, bağış olarak, istemeye geldim.]

Lö kıanı inçä tep yarlıgkadı : [yarağay: Öñrä yemä bodısavatlar munçulayu ärdini poşıka kälmişi bar erti : Alkuğa berip idtımız siziñä yemä bergäy biz: Yetti kün munta eniñ biainä nom nomlañ tapınalım udunalım : Biziñä asağ tusu kılıñ yettinç kün ärdini alıp beriñ] tep tedi

Ejderhalar Hanı şöyle buyurdu : [uygun olacak! Eskiden Bodhisattva'lar, böyle mücevher dilemeye gelmişlerdi. Onların hepsine (istediklerini) verip gönderdik: Size de vereceğiz. Burada yedi gün kalın, bize yasayı vaaz edin. Tapınalım, saygı gösterelim. Bizi yararlandırın. Yedinci gün, mücevheri alıp, vereyim] dedi

Olay hakkında ek bilgi sağlamak ve ön planın içeriğini desteklemektedir. Yukarıdaki diyalog bir önceki olayı yorumlarken, prensin ejderha hanını ziyaretinin nedenini ve olayın sonucunu tahmin etmek için bilgi sağlamaktadır. Bu, prensin tüm endişelerinin çözüldüğü bir sahnedir.

Ol ödün ädgü ögli tegin yetti kün löläp tapağın uduğın asadı

O zaman, İyi düşünceli prens, yedi gün boyunca, ejderhaların büyük sevgi ve saygı göstermeleri sayesinde, yemek yedi

*Yettiñ küin löläär qanı narata atlıg lö qanı qulkaqıntağı çintämäni ärdini alıp
söküp teginkä berdi*

Yedinci gün, Ejderhalar Hanı, Nārada adlı Ejderha Hanı, kulağındaki çintāmanı mücevherini söküp aldı ve prene verdi

Bu aynı zamanda prensin isteği üzerine, acı çektikten sonra tanıştığı ejderha hanının kendisine yardım ettiği sahnedir. Olay tamamlandığında artık ön planın niteliklerine sahip olmaktadır.

*İnçä tep kut qoltı [men uluğ küsüşin bu çintämäni ärdini alıp siznä poşı berür
men: siz qaçan burxan qutın bulsar siz meni titmäñ qutğarıñ: Siznä qutuñuzta bu
suyluğ ät'özdä ozalım : Qurtulmaq yol-qa täginälim]*

Ve şu sözlerle selâmet talep etti: [Men büyük bir istekle bu çintāmanı mücevherini alıp size bağışlıyorum. Siz, Buddha'nın sonsuz mutluluğunu bulduğunuz zaman, beni terk etmeyin, kurtarın! Sizin tarafınızdan, sizin yararlı gücünüz sayesinde, bu günahkâr bedenden kaçalım, kurtuluş yoluna erişelim!]

Yukarıda verilen ejderha hanının diyalogu, önceki durumlar için ek bir açıklama işlevi görmekte ve prene yardım ederek günahlarından kurtulmayı umması olayından bahsetmektedir. Belirli bir nedensel olay olarak aynı zamanda gerçekleşme ihtimali olan bir durum vardır. Bu ise arka plan sayılmaktadır.

[T 17] İyi düşünceli prensin kötü düşünceli prens (kardeşi) ile kavuşma sahnesi

Ötrü lö qanı lär qalıtı elitti. taluy ögüzkä kıdıñña tägürdi

Sonra, ejderhalar, (prensi) (havaya) kaldırarak götürdüler, Okyanus ırmağına, sınırlarına, ulaştırdılar

Qaltı anta tägdüktä inişi birlä qavıştı

Oraya vardığı zaman, küçük kardeşiyle buluştu

ekki kadaş esän tükäl qavışıp öpişti kuçuştı ıglaştı

iki kardeş sağ salim birbirlerine kavuşup öpüştüler, kucaklaştılar, ağladılar, hıçkıldılar

ötrü sıқтаştılar yenä ögürdilär sevintilär

sonra yine neşelendiler, sevindiler

Yukarıdaki anlatım iki kardeşin kavuşma sahnesidir. Olaylar sıralılığa göre gelişmekte ve iki kardeşin kavuşmasından sonra gerçekleşecek olan olaylardaki karakterlerin psikolojik değişimlerinin nedenleri sağlanmaktadır. Bu ön plandır.

ötrü tegin inçä tep ayıttı : [amrak kadaşım eşin tuşuñ biziñ beş yüz ärän kaçça bardı: esän tägdi mü]

[sevgili kardeşim eşin dostun ve bizim beş yüz adamımız, nereye gittiler? Sağ dönebildiler mi?]

inişi ayıg ögli tegin inçä tep tedi: [Taluy içintä yoğadı kutsuz qovılar ... için alku yoğadı alku ötilär]

Kardeşi kötü düşünceli prens, şöyle cevap verdi : [Onlar denizin içinde yok oldular. Kutsuz ve şansız olduklarından, hepsi öldüler]

Yukarıdaki cümle yeni bir bilgi vermektedir. Daha önce tamamlanmış olan olay ile birlikte iyi düşünceli prensin ejderhaların hanına gittiği zamandaki olay hakkında bilgi vermektedir. Tahmin etmeden gerçekleşmiş olan bir olaydan bahsedilmektedir. Bu nedenle ön plandır.

Ötrü tegin ärtinü busantı ıgladı [sen näçük oztuñ] tep tesär

O zaman, prens çok üzüldü, ağladı. Peki sen nasıl kurtuldun? Deyince (küçük kardeşi)

[Bir kemi sıyuğın tuta öntüm] tep tedi

Ben gemiden kalan bir parçaya tutunarak çıktım dedi

Ötrü eçisi teginkä inçä tep ayıttı: [ärdini bultuñuz mu] tep tedi

Sonra ağabeyi prene şöyle sordu: [Mücevheri buldunuz mu] dedi

Tegin köni savlıg için [bultum ögüküküm] tep tedi

Prens, doğru sözlü olduğu için [buldum yavrucuğum] dedi

Ötrü inişi inçä tep tedi [Siz aruğ siz: aruğlañ az udiñ: ärdini maña beriñ men tutayın]

O zaman, küçük kardeşi şöyle söyledi: [Siz yorgunsunuz. Dinlenin biraz uyuyun. Mücevheri bana verin. Onu ben tutayım.]

Ötrü ädgü ögli tegin başıntağı ärdiniñ alp inisiñ berdi

Bunun üzerine iyi düşünceli prens başındaki mücehveri alıp küçük kardeşine verdi

[*Bäkrü kizläp tut:oğrı almazun*] *tep tedi*

[Sıkı tut, iyi gizle hırsız almasın]dedi

Ötrü udıdü

Sonra uyudu

Okuyucu, yukarıdaki diyalogdan olayın sonucunu tahmin edebilmekte ve iyi düşünceli prens, kardeşine güvenerek uyumasının sonucunda kör olmuştur. Yukarıdaki diyalog, gelecekteki çalışmaları öngören arka plan görevi görmektedir.

[T 18] **Kötü düşünceli prens yüzünden iki gözünü kaybeden iyi düşünceli prens**

Ol ol ödün ayağ ögli tegin köhliñä yäk saķınçı kirdi

Bu sırada, Kötü Düşünceli prensin kalbine şeytani bir düşünce girdi

Bu durum önceden planlamamış, ancak aniden akıldan geçecek bir düşünce haline gelmiştir. *yäk saķınçı kirdi* ifadesinin anlık olduğunu söylemek mümkündür. Bu ön plandır.

İnçä tep tedi : [Ögüm kañım söndä bärü meni savmüz erti: Eçim teginkä savär erti : Amtı bu ärdini birlä tädüktä eçim kök täñri-kä yoķlağay : Men özüim itta sansız yer kötü yorumış käreğäk : Amtı munı ekki köz täğlärip sançayın bu kaçça bargäy kântü ölgäy] tep saķıntı

Şöyle dedi: [Annem babam, uzun zamandan beri, beni sevmezlerdi.: Ağabeyim prensi severlerdi : Şimdi bu mücevherle birlikte oraya gidince, ağabeyim göklere çıkacak : Oysa ben boşuna sayısız yer görmüş, taban tepmişim : Şimdi ben bunun iki gözünü oyup kör edeyim. Nereye giderse, kendi kendine ölecektir.] diye düşündü

Okuyucuların bildiği gibi “Annem babam, uzun zamandan beri, beni sevmezlerdi” cümlesi eski bir bilgiyi taşımaktadır. “Şimdi bu mücevherle birlikte oraya gidince, ağabeyim göklere çıkacak : Oysa ben boşuna sayısız yer görmüş, taban tepmişim : Şimdi ben bunun iki gözünü oyup kör edeyim. Nereye giderse, kendi kendine ölecektir” cümleleri ise eski bilgilere dayanarak gelecekte ne olacağından bahsetmektedir. Yani

henüz gerçekleşmemiştir. Bu nedenle yukarıdaki cümlelerin hepsi ayrı ayrı arka planlardır.

Ötrü turup ekki kemiş sış ılıp ekki köziñä sançıp täzti

Sonra ayağa kalkarak, iki kemişin ucunu sivirliip (şiş olarak biçimde kıyıp) onun iki gözüne saplayıp kaçtı

Ol ödün ädğü ögli tegin insin inisin okıyu mañradı

O zaman iyi düşünceli prens, küçük kardeşini çağırıp, bağırdı

Bu olaylar anlık ve sonuçlanan bir olay veya meydana gelen beklenmedik olaylardır. Olayların geliştirilmesinde kötü düşünceli prensin neden kötü olduğunu açıklayan olay, ana olaydır. Dolayısıyla burası ön plandır.

[İnim kanta sen oğrı kälip ekki közümin tälärü sançtı] tep ıgladı

[Kardeşim, neredesin? Hırsızlar gelip, iki gözümü oyup beni kör ettiler] diye ağladı

Sıktadı balıkça ağnayu

Balık gibi debelenerek, hıçkırdı

Yukarıdaki cümleler olayları yorumlanmaktadır. Bu ise arka plandır.

[T 19] Meleklerin yardımıyla okyanustan kurtulmuş olan iyi düşünceli prens

Ötrü ol yer suv ırşı täñri bar erti

Oysa oralarda, Irşı diye bir cin vardı

Tegin ämgäkin körü umatın teginkä inçä tep tedi: [Oğrı tep tedükünjüz nägü ol öz eçinöz erti : Sizni ölzün tep inçä kıltı täzip bardı : Amtı ıglamañ turuñ men: yerçi-läp elitgäy men : Sizni bodunğa tögürgäy men] tep tedi

Prensın acısını dayanamayıp prene şöyle söyledi: [O sizin öz ağabeyinizdi : Sizni ölsün diye(sizi öldürmek kastıyla)bu hale getirdi ve kaçıp gitti : Şimdi ağlamayın, kalkın. Ben rehberlik edeceğim. Sizi yanına ulaştıracağım.]dedi

Yeni bir karakterin ortaya çıkması arka planın bir özelliğidir. Ayrıca bu diyalogda Irşı'nin (Cin'in adı) düşüncelerine dayanarak yapılacak olan bir hareketten bahsedilmektedir. Bu nedenle bu iki cümle arka plan özelliklerine sahiptir.

Ötrü äddgü ögli tegin yokkaru turdı : Täñrisi üntäyü yol ayu berdi : Bodunka tägdi

O zaman, İyi düşünceli prens ayağa kalktı: Meleği, bağırarak yol gösteriyordu: (böylece)insanlara ulaştı.

İyi düşünceli prens, cin ve meleklerin yardımıyla o yerden sağ salim kurtulmaktadır. Bu durum, bir sonraki sahneye bağlı olan önemli bir eylemdir. Bu nedenle bu kısım ön plan olarak yer almaktadır.

[T 20] Memleketine dönen ve hapsedilen kötü düşünceli prens

Bundan önce iki sayfa eksiktir.

[Tirig oztum kältüküm] bu tep ötünti

[Sağ salim kurtuldum] diye arz etti

Ol ödün kañı kan bu sav eşidip kök täñri ta-pa ulıdı sıktadı

O zaman, babası han, bu sözleri işitince, gök yüzüne doğru feryat ederek, inleyip sızladı

yüksäk ediz orunluqtın kodı öz kämäşti ög-sirädi taltı ölüg täg kamılı tüşti: Ür keç timin öglänti

yüksek ve değerli tahtından kendini aşağı attı: bilincini yitirdi, bayıldı, ölü gibi boylu boyunca yere düştü. Çok uzun süre sonra, o zaman kendine geldi

İki sayfa eksiktir. Fakat bu anlatıdan tahmin edebildiğimiz gibi kötü düşünceli prensin sağ salim dönmesi ve iyi düşünceli prensin dönmemesi, babası hanı üzüntüye uğratmıştır. Bu cümlelerde hanın bir hareketi belirtilmektedir. Anlatıda bir karakterin hareket ya da eylemi bildirildiğinde bu cümle ön plan özelliklerine sahip olmaktadır.

ötrü ol ödün baranas uluş bodumı alku busantı ıgladılar

Sonra aynı anda Benares halkının hepsi üzuldüler ve ağladılar

Babasının hanın üzüntüsü ile birlikte iyi prensin başına gelenleri duyan halk da üzüntüye uğramıştır. Sahnenin değişmesi ile aynı anda gerçekleşmiş olaydan bahsedilmektedir. Bu nedenle arka plan özelliğine sahip olduğunu ifade etmek mümkündür.

*ol ödün kan kañı kan kıyığ kılınçlıg ka oğlın inçä tep sezinti : [amrak oğlum ölti
ersär munuñ yüzün yemä körmäyin oğlum savı ädgü yavlaq bälgürginçä kınlıkta
yatzun] tep yarlıg boltı*

O zaman, babası han, kötü eylemliler kötü oğlundan, şöyle kuşkulandı : [Eğer sevgili oğlum öldü ise, ben artık bunun yüzünü görmeyeyim: oğlumun iyi ya da kötü haberi gelene kadar (bu ikinci) oğlum hapiste yatsın] diye emretti

Yukarıdaki cümle, olayların eşzamanlı olarak ortaya çıkmasıyla kralın ayrıntılı eylemlerinden bahsetmektedir. Diyalog, kralın niyetini ve kararlılığını da ifade ettiğinden yukarıdaki cümlelerin hepsi arka plandır.

elgin adağın bälklöp kınlıkta urdılar

Elini, ayağını zincire vurup onu hapse attılar

Bu cümle hikâyenin ana olayı kabul edilmektedir. Dolayısıyla yukardaki cümle ise ön plandır.

[T 21] Kayınpederinin ülkesine ulaşan iyi düşünceli prens

*ol ödün ädgü ögli tegin kántüniñ kütü ülügi için kütü vahşiki uduzup öz kadını
yeriñä tägdi: kim kañı kan ol ellig kan kızın ädgü ögli tegin-kä qolmış erti : tünür
büşük bolmış erti*

O sırada, iyi düşünceli prens kendi üstün gücü ve talihi sayesinde, koruyucu meleğini izleyip, kayın pederinin ülkesine ulaştı, zira (kim), babası han, o kralhan'ın kızını iyi düşünceli Prense istemiş ve dünür olmuşlardı

kalı balıq kapağda olurur

(Prens) şehrin kapısında oturdu

Yukarıdaki sahnede, babası hanın sarayından iyi düşünceli prensin olduğu yere doğru bir sahne değişikliği gerçekleşmektedir. Burada çevredeki durumun yanı sıra karakterlerle ilgili olayların da geliştiği görülmektedir. *Kalı balıq kapağda olurur* ifadesinde prensin durumunu daha detaylı anlatmak için tarihsel şimdiki zaman kullanılmıştır.

*erkän kan udçı-sı beş yüz ud sürä önti bukası aşnu önüp teginig yumburu
yatğurup tört adağın inläyü köliti turdı*

hanın sığırtmacı, beş yüz közü sürerek, (ona doğru) ilerledi. Boğa öne geçerek, prensi yere yuvarlayıp dört ayağı ile burgu gibi dönerek onu yere gömdü, (onun üstünde) durdu

Örnekte sığırtmacın hareketi betimlenmektedir. Bu nedenle arka plandır.

sürüg ud kamağ öntüktä tilin yalgap ekki közintäki sışın alıp kodtı

Sürüdeki öküzlerin tamamı geçtikten sonra, diliyle yalayıp, iki gözündeki şişi tamamen çıkardı

ötrü kapıgçı ärturgurup yolta öñi olgurtı

Sonra, kapının bekçisi, onu ayağa kaldırdı ve yolun kenarına oturttu

Prens tahmin etmediği bir olayı yaşanmaktadır. Zaman akışına göre hikâyenin merkezini oluşturan olaylar açıklanmıştır. Bu sebeple ön plana karşılık gelmektedir.

udçı är körüp inçä tep ayıtdı: [siz kişidä adruk bägräk är közünür siz : siz näglük inçä irinç yarlıg boltuñuz]

Sığırtmaç, onu görünce şöyle sordu: [Siz, ölümlülerin hepsinden farklı ve çok asil biri gibi görünüyorsunuz Niye böyle zavallı ve acınacak duruma düştünüz?]

tegin inçä tep saķınç saķıntı : [tözümün oğuşumın bälgürti sözläsär inim ölgäy]

ötrü tegin : [toğa yok çıgay poşı-çı men] tep tedi

Prens, şöyle düşündü : [Eğer kökümü, oymağımı belirten sözler söylersem, küçük kardeşim ölecek] O zaman prens: [Ben yoksul ve zavallı bir dilenci olarak doğdum] dedi

Örnek, sığırtmaç ve prensin diyalogudur. Fakat burada merkezî olayların akışı ile ilgili olmayan bir olay vardır ve sahnenin değişikliğini sağladığı için arka plandır.

[T 22] Sığırtmacın evine davet edilen iyi düşünceli prens

ol ödün udçı är öz äviñä elitti

Bunu üzerine, sığırtmaç onu kendi evine götürdü.

Sığırtmaç ile birlikte onun evini ziyaret eden prens ifadesinde sahnenin değiştiği görülmektedir ve bu anlatım arka plandır.

*açıntı ävintäki uluğ kiçigkä tutuztı artuğ [ädgü açınıñlar] tep bir ay artuğ açıntı
anta ken yemä aǵruğ bultı : keñränü as berür boltı-lar*

Onu evindeki büyüklere ve küçüklere emanet edip [Ona son derece iyi bakın] diye tembih etti. Bir aydan fazla süre ona baktılar. Bundan sonra, yine de ağır bir yük olarak gördüler ve ona homurdanarak yemek vermeye başladılar

Anlatı merkezini oluşturan olaylar zamanla açıklanmaktadır. Bu nedenle yukarıdaki anlatım ön plandadır.

kalıtı tegin uqtı köñli yerinti

Prens bunu anladığı zaman yüreği burkuldu

ötrü udçı ärkä [barayın] tep tedi

Sonra, sığırtmaca [Ben gideyim] dedi

udçı [är näglük barıǵsadıñaz köñlüñüzni kim bertdi barmañ] tep tedi

Sığırtmaç [Neden gitmek istiyorsunuz: Gönlünüzü kim yaraladı: Gitmeyin] dedi

*tegin inçä tep tedi: [küädän ür tursar : yaramaz siz maña kadaş boltuñuz maña
ädgü saķınçıñaz bar ersär : maña amtı bir kuñķayu tiläp kälürünj kärürün: elgim
atızu aǵzım yırlayu öz egidäyin]*

Prens de şunları söyledi :[Bir konuk uzun süre kalırsa, uygun olmaz. Siz bana kardeş oldunuz. Benim için iyi bir düşünceniz varsa, bana şimdi bir kopuz isteyip getirin. Elim çalar, aǵzım şarkı söyler, kendimi beslerim]

ol udçı är bir kuñķau tiläp kälürdi berdi

O sığırtmaç, bir kopuz isteyip getirdi ve ona verdi

Sığırtmacın ailesinin iyi düşünceli prene karşı yaptığı kötü davranışlar, iyi düşünceli prensin sığırtmacın evinden ayrılmaya karar vermesine sebebiyet vermektedir. Yukarıdaki diyalog, olayın sonucunu tahmin etmeye yarayacak bilgiyi sağlamaktadır. Dolayısıyla arka plana karşılık gelmektedir.

[T 23] Sokakta fakir insanlara yardım eden iyi düşünceli prens

anta uduzup balıķ ortusınta bältirdä kalın kovrağ ara olǵurtı

(Prensi) oradan alıp, şehrin ortasındaki bir yol kavşağına, yoğun bir kalabalığın arasında, oturttu

tegin kopuzka ärtiñü uz erti

Prens, kopuzda son derece ustaydı

'elgi kopuz itizu ağzı yırlayu olurdu

Eli kopuz çalıp, ağzı şarkı söyleyip oturuyordu

Uluş bodun alku kovradı

Ülke halkının tamamı, oraya koştu

Yırıg tañlayu esirkäyü iğlayu tägrä tolı tururlar erti

Şarkıyı beğenen, acıyan ve ağlayan, etrafı doldurup duruyorlardı

Küniñä tañ adınöiğ tatağlıg aş içkü kälürüp tapınurlar erti

Günlerce, olağanüstü özel ve lezzetli yiyecek ve içecekler getirip, ona saygı gösteriyorlardı

Tağı ol uluşta näçä irinç yarlıg koltğuçı-lar bar ersär alku anta kovradı

Üstelik o ülkede, nice zavallı ve acınacak dilenci varsa, hepsi oraya toplandılar

Beş yüz koltğuçı tegin anta egidti : alku mänilig boltılar

Prens, beş yüz dilenciyi oraya doyurdu, hepsi mutlu oldu.

Burada hikâyenin mekânsal giriş bilgileriyle karakterlerin eylemleri ve düşünceleri sunulmaktadır.

Ol ödün kadını kan borlukçısı teginig körüp inçä tep sakıntı : [İçgärülüg ädgi yemişig kuşlar artatır için turkaru kınka täginür men : Amtı bu äriğ elitäyin borlukumın közädzün anta açınayın] tep trü teginig elitgäli sözlädi tegin teginig kıdığıntağı

O sırada kayın pederi hanın bahçıvanı, prensi görüp şöyle düşündü : [Saraya ait iyi yemişleri kuşlar talan ettikleri için hep cezaya uğruyorum: Şimdi ben bu adamı götüreyim. Bahçemi gözetsin, orada ben de ona bakayım.] Diye konuşarak sonra prensi götüreceğinden söz etti

Bahçedeki yemişleri yiyen kuşlara bir çözüm bulamadıklarından prensi saraya götürmeyi düşünürler. Genelde insanların düşünceleri, bir insanın hareketi olduğu için arka plan olarak belirtilmektedir.

Tägir üçin busanıp balık ulušta bilgälärkä ayıtıp kim yemä ötkürü umadılar
 Uğradığı için üzülüp, şehirdeki ve ülkedeki bilgelere sormuş, onlar da bir
 çözüm bulamadılar

Karakterler hakkında ek açıklamalar verilerek, açıklanan durum vurgulanmaktadır. Bu sebeple arka plan olarak kullanılmış olduğunu ifade etmek mümkündür.

Üküş bilgä kişilär inçä tedi-lär : [Ol közsüz kişi ayıg bilgä tetir: ana ayıtıy: ol
borluqçı är közsgz kişi *****ıta elitij anta al çäviş ayu bergä men:

Yemişinin kuş kuzgun artatmağay]

Birçok bilge kişi şöyle demişti : [O gözsüz kişiye, son derece bilge deniyor:

Ona sorun: O bahçıvan... Gözsüz ki*****nize götürün. Orada size kurnazca
 bir oyun göstereceğim. Yemişlerinizi kargalar ve kuşlar talan etmeyecekler.]

ötrü yemişlikçi är [elitäyin] tep tedi

Bunun üzerine yemişlik görevlisi : [götüreyim]dedi

Ötrü tegin ol beş yüz koltğuçularağ aşın suvın tonı 'ätüki çopı tükäti kıltı
barçağa xumarı sav kodtı :[Ekkiläyü silärni körüşmäğäy men: Kaçan burxan
kıtı-n bulsa men : Silärni barça anta kırtargä men] tep tedi

Sonra prens, o beş yüz dilenciye, (ihtiyaçları olan) yemekleri, suyu, elbise ve
 ayakkabıları, hepsini birden ve tamamen verdi. Onların hepsine veda sözlerini
 söyledi: [sizlere artık ikinci kez karşılaşmayacağım. Ne zaman Buddha'nın
 sonsuz mutluluğunu bulursam, sizleri hepinizi o zaman kurtaracağım]dedi

Ötrü ol ödün ol beş yüz koltğuçular bu savağ eşidip ul idılar sıktadı-lar Kıltı
buzagısın entürmiş inäk täg ulıyü inçä tep ötüntilär [Ögsüz ögi kaçsız kaçı siz
boltuñuz Amtı bizni irinç yarlıg kılık kaçça barır siz]

O zaman o beş yüz dilenci, bu sözü işitip uludular, sızlandılar, buzağısını
 arayan inek gibi böğürüp şöyle arz ettiler. :[Öksüzün anası, yetimin babası siz
 oldunuz. Şimdi bizi mutsuz ve zavallı kılıp, nereye gidiyorsunuz?]

Ol ödün tegin inçä tep yarlıgkadı : [Bu yertinçü törüsi antağ ol amrağ yemä
adrılur Sevig yemä säşilür] tep tedi

O zaman prens şöyle söyledi: [Bu yeryüzündeki yasası öyledir. Sevilen de
 ayrılır: seven de ayrılır]dedi

Yukarıdaki anlatım ve diyalog genel durumu anlatmaktadır. Olay hakkında ek bilgi sağlayarak öngörülebilir geleceği olan ön planı desteklemek için bir temel oluşturulmaktadır. Hepsi arka plandır.

[T 24] Kayınpederinin bahçesine giren iyi düşünceli prens

Ötrü tegin ol borl uççı är birlä bardı

Sonra, prens o bahçıvanla birlikte gitti

Prens'in bahçıvanla birlikte girmesinden sonra yeni bir olay başlamaktadır. Bu nedenle bu cümle bu bölümün ana olayı olmaktadır ve ön plan özelliğine sahiptir.

Borlukta tämiştä borlukçı ärkä inçä tep tedı : [Kaç kâreklig yemiş sögüt üzä birär çınratğu asıñ bir sögüt gözä birär çınratğu asañı ışığ bañ kamağ ışığ başın birgärü bap meniñ eligdä uruñ kuş kuzgun kónsa ışığay tartğı men : Sögüt täpräğäy: Kuşlar kónmağı yemişinüz artamaya]tep tedı

Bahçeye ulaşıncı bahçıvana şöyle söyledi : [Birkaç elverişli meyve ağacının üstüne birer çingirak asın. Herbirinin (Ağaç) üstüne birer ip baülayın : Bütün iplerin ucunu bir notkada birleştirerek onu benim elime verin. Kargalar ya da (başka) kuşlar kondukları zaman, ben ipi çekeceğim: ağaçlar sallanacak, kuşlar konmayacak: yemişiniz de berbat olmayacak]dedi

Prens'in diyalogu, bir olayın sonucunu tahmin etmeye yarayan bilgiler sunmaya hizmet etmektedir. Bu nedenle de arka plana karşılık gelmektedir.

3.5. SONUÇ

1. Bölüm'de yer alan Tablo 1.2'de özetlediğimiz ön plan ve arka plan özelliklerine göre
3. Bölüm'de incelenen eski Uygurcanın zaman eklerin kullanımları aşağıdaki gibi özetlenebilmektedir.

	Özellikler	Ön plan/ Arka plan	Açıklama
-DX	Anlatım	Ön plan	Anlatım geçmiş zaman, şimdi veya geçmişi ele alan bir zaman değil, insan psikolojisi meselesi olarak ele alınmalıdır. Olayların sıralılığı söz konusu olduğu zaman veya olaya

			dayanan yeni bir bilgi verilmesi durumunda <i>-DX</i> kullanılmıştır.
	Sahne değişiklik	Arka plan	Konuşma durumları ile aynı zamanda gerçekleşen durumları açıklarken kullanılmıştır.
	Faaliyet fiillerle birlikte kullanıldığı zaman	Arka plan	İnsanların eylemlerini göstermek ya da insanlar hakkında bilgi vermek, arka planın bir özelliğidir. <i>-DX</i> genel anlatım olarak kullanıldığı halde faaliyet gösteren [-t, + dyn] fiilleriyle birlikte kullanılırsa o cümle arka plan özelliklerine sahip olmaktadır.
<i>-DX arti</i> <i>-mXş arti</i> <i>-GAy arti</i>	Geçmiş	Ön plan	Bu ekler bir olayın bitmişlik özelliğini gösterdiği için ön plana karşılık gelmektedir. Anlamı, yorumlanırken konuşurun bakışının zamansal pozisyonunu (geçmiş) referans zaman olarak alabilmesidir.
<i>-(X/A)r arti</i>	Sahne değişiklik	Arka plan	<i>-(X/A)r arti</i> , <i>bul-</i> , <i>al- kör-</i> fiilleri gibi [+tf, +mom] bir eylemin sonlandırılması anlamını taşıyan fiillerle birlikte kullanıldığında arka plan özelliklerine sahip olmaktadır.
<i>-(X/A)r</i>	Tarihsel Geçmiş Zaman	Arka plan	Tarihsel anlatıda, geçmiş zaman rolü üstlenmektedir. Anlatı metni şimdiki zamanla yazıldığı zaman, sanki öykü o anda gerçekleşiyormuş gibi ya da okuyucu öykünün içine katılıyormuş hissini vermektedir. <i>İyi ve Kötü Prens Öyküsü</i> 'nde ise sadece hikâyenin başlarında görünmektedir.

Tablo 3.1. Anlatım cümlelerinde zaman eklerinin kullanımı

	Özellikler	Ön plan/ Arka plan	Açıklama
<i>-DX</i>	Geçmiş	Ön plan	<i>-DX</i> anlatısı bir anlam değil, geçmişteki bir noktaya dayalı bir olaydır. Hatta diyalogda önceki olayın devamı olarak sıralılık özelliği içerdiğinde, ön planın niteliklerine sahip olmaktadır. Eylem devam ettiğinde ve devam edilen [-t] fiilleriyle bir araya geldiğinde de geçmiş anlamı taşımaktadır. Herhangi bir ismin ya da sıfatın ardından <i>arti</i> geldiğinde, geçmişten gelen bir olay anlatılmaktadır. Ayrıca soru zamiri ile birlikte kullanıldığında sebep sorduğu için arka plan özelliğine sahip olmaktadır.
<i>-mXş arti</i>	Geçmiş	Arka plan	Geçmişin geçmişi, yani geçmişte yaşanmış olan ve şimdiki duruma da etki eden bir olayı gösterdiği için arka plan özelliğine sahiptir.

-(X/A)r	Niyet	Arka plan	Emir kipi 1. şahıs eki -(y)In gibi, bir karakterin eylemini betimlemektedir. Bir planı ya da iradeyi temsil ettiğinde ise arka plan anlamı taşımaktadır.
	Olasılık	Arka plan	Öngörülebilir ancak beklenmedik olasılıklardan bahsederken esas olarak diyaloglarda kullanılmaktadır. Aynı zamanda koşullu ifadeye sahip olan -sA ve - (X / A) r kullanımı ile olasılık durumunu göstermektedir. Yukarıdaki hikâye sahneleri, etkinliğin gelişim için önemli birer parça değildir. Bu nedenle, yukarıdaki bölüm arka plandır. Bunun derecelerine göre gerçekleşebilecek ve yüksek olan bir olasılık için -(X/A)r kullanılmaktadır.
	Zamansızlık	Arka plan	-(X/A)r eki zamansızlık anlamında kullanıldığında detaylandırma işlevi görmektedir. Burada önceki olayları yorumlamaya veya olayların sonucunu tahmin etmeye yarayan bilgiler sağlamaya hizmet etmektedir. Aynı zamanda ön planda görünen karakterleri veya olayları tekrar tekrar tanımlama veya hikâyeye yardımcı olacak ek açıklamalar sağlama yöntemidir.
-GAy	Niyet	Arka plan	-(X/A)r'ın kullanımı ya da emir kipi 1. Şahıs eki -(y)In gibi bir karakterin eylemini betimlemektedir. Bir planı ya da iradeyi temsil ettiğinde arka plan anlamına sahip olmaktadır.
	Olasılık	Arka plan	Öngörülebilir ancak beklenmedik olasılıklardan bahsederken esas olarak diyaloglarda kullanılmaktadır. Bunun derecelerine göre gerçekleşebilecek fakat düşük bir olasılık için -GAy kullanılmaktadır.
	Tahmin	Arka plan	-GAy tahmin anlamı olarak kullanıldığında olayın sonucunu tahmin etmeye yarayan bir durumu ima ettiği için arka plandır.
-GAy erti	Nezaket	Arka plan	-GAy+erti cümlede nezaket, saygılı konuşma özelliğine sahiptir. Diyalogda -GAy+erti bir önceki olayı tekrar vurgulaması ve olayın sonucunu tahmin etmeyi sağlayan bilgiler sunması nedeniyle arka plan niteliğine sahiptir.
	Tahmin	Arka plan	-GAy eki, erti ile birlikte kullanıldığında geçmiş zamandaki bir durumun tahmin edilmesini göstermektedir. Burada -GAy ekini, tahmin anlamına sahip olan kiplik eki olarak adlandırmak mümkündür. Bir durumu, kendisinden önce gerçekleşmiş olan bir olay üzerinden analiz etmektedir. Bu nedenle arka plan özelliğine sahiptir.

Tablo 3.2. Diyalog cümlelerinde zaman eklerinin kullanımı

Yanıtlar

1. Anlatım tümleçlerinde *-DX* eki kullanıldığında anlatım anlamı içerirken ön plan anlamına sahip olmadığı görüşmüştür. Fakat Sahne değişiklik ve faaliyet bildiren fiillerle birlikte kullanıldığı zaman arka plan özelliklerine sahiptir.
2. Diyaloglarda *-DX* eki'nin ön plan anlamına sahip olup geçmiş zamanı ifade etmektedir.
3. Anlatım için *-DX ärti*, *-mXş ärti*, *-GAy ärti*, *-(X/A)r ärti* Ön plan olarak kullanılmıştır. Buradaki *ärti* bir durumun bitmişliğini sunmaktadır. Bu nedenle ön planın özelliklerinin biri olan olayın tamamlanmışlığına uygun olmaktadır.

Genel olarak anlatım ve diyalogda *-DX* eki'nin ön planda görülmektedir. Fakat Hopper(1979), Dry(1981)'in belirtildiği gibi *-DX* ekinin her zaman ön plan anlamına sahip olduğu hipotezine eski Uygurcanın durumu uygun olmadığını görmüştür. Çünkü *-DX* sadece ön plan için değil, bazı durumlara göre arka plan özelliklerine de sahiptir.

İyi ve Kötü prens öyküsünde *-mXş* ve *-DAçI* eki hiç kullanılmamıştır. Çok nadiren *-mXş ärti* biçiminde sadece bir kez ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada, eski Uygurcanın zaman eklerin her birinin anlamı çıkarılıp bir kategori oluşturulmuştur. Ayrıca metin dilbilimsel çözümleme yöntemi uygulanarak işlevler incelenmiştir.

Bu çalışmada eski Uygurların zaman işaretleyici olarak bilinen ($-DX$, $-mX\mathcal{S}$, $-(X/A)$ r , $-GAy$ ve $-DA\mathcal{C}I$)'nın çeşitli kullanımları örneklerle analiz edilmiştir. Türkçede zaman eklerin zaman, aspect, kip ve kiplik çeşitli işlevlerine sahip oldukları için her zaman tartışma söz konusudur. Ancak, tartışmaların bir ortak noktası bulunmamaktadır.

Özellikle eski Uygurca örneğinde, Türkiye Türkçesine göre zaman biçiminin semantik işlevleri hakkında nispeten az araştırma yapıldığı da doğrudur. Bu nedenle, bu çalışmada sadece bir gramer biçimsel dilbilgisi kategorisinden ziyade, bir zaman eklerin biçiminin çeşitli anlamlarını yeni bir sınıflandırma yöntemi getirerek genelleme girişiminde bulunulmuştur. Tezimin ilk amacı günümüzdeki dilbilim çalışmasındaki bu sorunların farkındalığına dayandırılmıştır.

Bölüm 1 de, bu tezdeki ana problemi çözmeden önce, önemli dilbilimsel kavramları tanıtmak için literatür organize edilerek kavramlar oluşturulmuştur. Zaman eki ile ilgili hem evrensellik kuramları hem de Türk diline odaklanan araştırmaların özgüllüğü göz önünde bulundurularak düzenlenmiştir.

Bölüm 2 de, ($-DX$, $-mX\mathcal{S}$, $-(X/A)$ r , $-GAy$ ve $-DA\mathcal{C}I$) tanımlanmıştır ve her bir zaman eklerine ait özellikler örneklerin anlamı ile gözden geçirilmiştir. Ayrıca prototip denemeleri yeni inceleme yöntemini uygulayıp her eklerin ortak özelliklerini analiz etmek amaçlanmıştır.

$-DX$ ekin özelliklerini özetlersek aşağıdaki Tablo 4.1. gibi düzenlenebilmektedir.

Geçmiş Zaman	$-DX$ ekinin <i>Yarın</i> “sabahleyin” ve <i>kiçä</i> “akşamleyin, akşam boyunca” gibi belirli bir süreyi belirleyen zarflar ile birlikte eyleminin devam ettiği ve devam edilen [-t] fiillerle araya geldiğinde geçmiş anlamı taşımaktadır. Ayrıca herhangi bir ismin ya da sıfatın ardından <i>ärtili</i> geldiğinde, geçmişten gelen bir olay anlatılmaktadır.
--------------	---

Görünüş	<p>Son dönüşümlü fiillerden anlık niteliğe sahip olan [+tf, +mom] fiileri, eylemin tamamlandığı andan itibaren olay sona erdiğini ifade eder. Bu fiiller <i>-DX</i> ile birlikte kullanıldığında görünüş – tamamlanmışlık anlamı taşıdığı söylenebilir.</p> <p>Bütüncülük anlamı olarak <i>-DX erti</i></p> <p><i>DX + erti</i>'nin geçmişi temsil etmesi hakkında tartışılmasının nedeni, cümlelerin anlamı yorumlanırken konuşurun bakışının zamansal pozisyonunun (geçmiş) referans zaman olarak alınabilmesidir. <i>DX + erti</i> konuşmacının algısına değil, geçmiş durumun kendisine işaret etmektedir. Bu nedenle, referans noktasında şimdiki zamanda algılanmış olan olayların gelişimi, olay geliştirme sürecinin bireysel bir biçimi değil, olayın geliştiği sürede konuşurun algıladığı bütüncül bir olaydır. Bitmişlik yalnızca geçmiş olayların meydana geldiği sınırlı bir zaman aralığında görüldüğünden, olayın bitmesi nedeniyle durum değişikliği hariç tutulduğu için şimdiki zamanla olan ilişki kesilmektedir. Bu nedenle bitmişlik anlamı olan geçmiş zamanda her zaman kesilme anlamı ortaya çıkmaktadır.</p>
Kiplik Anlamı	<i>-DX</i> 'nin gelecek zamanı göstermek için kullanılır. Gerçek dünyada gelecek olarak kabul edilen durumlar aslında konuşma anında konuşur tarafından zaten bitmiş bir geçmiş durum olarak algılanmaktadır, bu yüzden bunu kiplik anlamı olarak yorumlamak da mümkündür. Fakat eski Uygurca metinlerde bu durum pek rastlanmamaktadır.
Anlatım Geçmiş Zaman	Anlatım geçmiş zaman şimdi veya geçmişi ele alan bir zaman değil, insan psikolojisi meselesi olarak ele alınmalıdır. Çoğu edebi eserde konuşurun yaşadığı olaylar belirli bir durumu anlatmadığı halde <i>-DX</i> kullanılarak olayın zamansal konumu ve konuşurun konumu farklı birer zaman çizelgesine yerleştirilmiş gibi gösterilmektedir, çünkü öznel ve gerçekçi olmayan bir şekilde ifade etmek etkilidir.
Prototip Anlamı	<i>DX</i> 'in prototip anlamını her durumu kapsayabilen geçmiş olarak kabul etmek gerekmektedir; çünkü geçmiş anlamı, değişik durumlardaki kullanımlarda (görünüş veya kiplik gibi) anlamlara göre daha az kısıtlanmaktadır. -

Tablo 4.1. *-DX*

-mXş ekin özelliklerini özetlersek aşağıdaki Tablo 4.2. gibi düzenlenebilmektedir.

Görünüş	<p>Tamamlanmışlık : <i>-mXş</i></p> <p><i>-mXş</i> , geçmişteki olayı onun konuşma anında geçerli olan durumların ilgisi hakkında tasvir etmektedir. Tamamlanmışlık, hem zaman hem de görünüş anlamına sahiptir. Genellikle tamamlanmışlık geçmiş durumun şimdiki zamanla ilişkili olmaya devam ettiğini gösterir. Bu nedenle de <i>-mXş</i>'e geçmiş zaman denir. Eğer zaman, fiil tarafından yüzeysel olarak ifade edilen sözdizimsel veya dil</p>
---------	--

	bilgisel bir zaman ifadesi ise, görünüş, dil bilgisel zaman ifadesine eklenmiş bir anlamı olduğunu söyleyebilmektedir.
	<p>Sonuçsallık : <i>-bolmXş erür</i></p> <p>Eski Uygurcada sonuçsallık <i>-bolmXş erür</i> şeklinde ortaya çıkmaktadır. Hem ön dönüşümlü olarak ‘bir hale gelmek’ hem de son dönüşümlü şekilde ‘olmak’ anlamına sahip olan <i>bol-</i>, <i>-mXş</i> ile birlikte kullanıldığında tamamlanmışlığı göstermektedir. <i>bolmXş</i>’tan sonra <i>er-ür</i> gelirse, buradaki – <i>(X/A)r</i> yüksek odaklılık anlamına gelmektedir. Sonuçsallık, konuşurun sona erdiği bir olayın sonucunun durumuna şimdiki zamana odaklanan bir görüntüdür.</p>
	<p>Bitmişlik <i>-mXş ärti</i></p> <p><i>-mXş ärti</i> konuşma anına dayalı geçmiş bir durumu gösteren o noktaya dayalı geçmişte olan bir olaydan bahsetmektedir ve plurperfect yani önceki geçmiş zaman olarak adlandırılabilir. Ayrıca, <i>-mXş ärti</i>, konuşurun zihinsel tutumunu gösteren bir olgu olarak da kullanılabilir.</p>
Kanıtısalılık	<p>Dolaylılık</p> <p>Dolaylılık, eşit olmayan sahnelerin sınırlanması özelliğine sahiptir. Bu nedenle <i>-mXş</i> eki sıklıkla bildiğimiz gibi buna duyulan geçmiş ya da öğrenilen geçmiş zaman denir.</p>
	<p>Çıkarım</p> <p>Çıkarım, hem epistemik kiplik ve kanıtısalılık kategorisinin içermektedir. Konuşur her ne kadar tanıdık bir olay olsa da gerçekte gerçekleşmeyen bir olay olarak sınıflandırılabilir. Bu durumda <i>-mXş</i> ekin çıkarım anlamı olarak kullanılması da mümkündür.</p>
	<p>Algılama</p> <p>Konuşur gördüklerine dayalı bir algı oluşturmaktadır. Konuştuğu anda konuşur, onların sayısız çoğaldığını anlama durumdadır. <i>-mXş</i>’yı kullanarak gözlem kendi gözleri ile gördüklerine göre çıkarımlar yapılmaktadır.</p>
Prototip Anlamı	<p><i>-mXş</i>’ın prototip anlamı ‘görünüş- tamamlanmışlık’ olarak belirlenmiştir.</p> <p>Görünüş -Sonuçsallık, Bitmişlik ve Kanıtısalılık – Dolaylılık, Çıkarım, Algılama’yı kapsamak için uygun olacağını düşünmektedir.</p>

Tablo 4.2. *-mXş*

- *(X/A)r* ekin özelliklerini özetlersek aşağıdaki Tablo 4.3. gibi düzenlenebilmektedir.

Görünüş	<p>Yüksek Odaklılık sınırlar arası bakış : <i>A+ärür, A+turur</i></p> <p><i>ärür, turur</i> yardımcı fiil yapılardan sonra <i>-(X/A)r</i> eki birlikte geldiğinde görünüşsel anlam açısından devam etmekte olan ya da hala sürdürülmekte olan belli bir durumu vurgulayarak kuvvetlendirmektedir.</p>
	Orta düzey sınırlar arası bakış

	Orta düzey odaklı sınır arası bakış ise hem süreklilik ve hem de alışılmış görünüşü bildirebilir. <i>yori-</i> yardımcı fiil yapılardan sonra $-(X/A)r$ eki birlikte geldiğinde genel anlamında hayattaki eylemleri ya da hareketleri sürdürmesini anlatmaktadır.
	Zaman Dışılığı Odaksız(non focal) sınırlar arası bakış, konuşma anını kapsayan ama iyice genişlemiş eylemleri alışılmış veya çok vakitli(pluri-occasional) olarak ifade edilmektedir. Aynı zaman da $-(X/A)r$ eki konuşanın bilişsel yeteneklerinin ulaşamayacağı bir zaman dilimine kadar uzandığında üstünlük(yücelik) unsuruna da sahip olabilmektedir
Geçmiş Zaman	Tarihsel anlatımda, basit geçmişle aynı rolü yapmaktadır ve en önemli gerçekleri temsil etmeye yaradığını söyleyebilmek mümkündür. Anlatım metni şimdiki zamanla yazıldığı zaman, sanki öykü anında gerçekleşiyormuş gibi ya da okuyucu öykü içine katılıyormuş gibi bir his vermektedir.
Kiplik anlamı	$-(X/A)r$ 'un evrensel geçerliliğe sahip olan gerçeklikleri, kurguya dayalı eylemleri, öngörülerini, planlanmış, niyet edilmiş ve potansiyel eylemleri, yeteneği vb. bildirme yakınlıkları da bulunmaktadır
Prototip Anlamı	$-(X/A)r$ 'ın prototip anlamı 'görünüş' dür.

Tablo 4.3. - $(X/A)r$

-Gay ve *-DAÇI* ekin özelliklerini özetlersek aşağıdaki Tablo 4.4. gibi düzenlenebilmektedir.

Kiplik Anlamı	Olasılık Olasılık kavramı belirsizliğin bilişsel yargısının bir sonucu olarak verilen bir özelliktir. Olasılık Gerçeklik ve Potansiyel'e göre ayrılmaktadır.
	Niyet Niyet, gerçekleşmemiş olayı gerçekleştiren unsurların katılımcıya özgü olduğunu varsaymaktır. Temel olarak gelecek özelliğine sahiptir. ' <i>-Gay</i> ' niyet gösterirse, konuşan mutlaka birinci tekil / çoğul olmalıdır.
	Varsayım Varsayım tahmin, konuşanın öznel yargısıyla ilgilidir. Varsayım, tahmin sürecinde gözlemsel yargılama, deneyim, sezgi ve duyu gibi herhangi bir muhakeme temelinde olduğunda kişinin karakteri açısından öznelidir. Bu durumlarda <i>-DAÇI</i> / <i>-Gay</i> kullanıldığını görebilmektedir
	Emir Eski Türk yazıtlarda çok sık rastlanan gelecek zamanın emir işlevi, Eski Uygurca metinlerde de görünür. Deontik terimi esasen yükümlülükle ilişkililikten dilbilim alanyazımında yaygın olarak yükümlülük-izin kipliği için kullanılmaktadır.
Gelecek	Kehanet

	Kehanet anlamını gösteren önermelerin içeriği kader gibi ele alınmalıdır. Kader ya da ölüm, bir olayın ya da durumun halihazırda meydana geldiğini belirtir. Bir peygamber ya da falcı kehanet ettiğinde, kendilerinin tahminlerini iletmezler fakat gelecekte ne olacağını tahmin etmek için <i>-DAÇI</i> / <i>-GAy</i> kullanıldığını görebilmektedir
	Planlanmış Gelecek <i>-DAÇI</i> / <i>-GAy</i> ile ilgili yakın geleceğe veya gerçekçi olan geleceğe atıfta bulunurken kullanılan birçok örnek bulunmaz, ancak bazen uzun süre için planlanan geleceği ifade etmek için <i>-DAÇI</i> / <i>-GAy</i> kullanıldığını görebilmektedir.
Prototip Anlamı	<i>-GAy</i> ve <i>-DAÇI</i> 'nin prototip anlamı 'gelecek'tir.

Tablo 4.4. *-GAy* ve *-DAÇI*

Bölüm 3 te, Bölüm 2' deki incelediği (*-DX*, *-mXş*, *-(X/A)r*, *-GAy* ve *-DAÇI*) bir metinde nasıl kullanıldığını incelemiştir. İlk önce metni zaman, alan ve konu değişikliklerine göre bölünmüştür. Sınıflandırılmış metnin konularını seçtikten sonra, her metin bir anlatım ve diyalog olarak tekrardan sınıflandırılmıştır. Aynı zaman da her tümleç, ön plan ve arka plan standartlarına göre bölünmüştür. Sonra da analiz edilen cümlelerde kullanılan zaman eklerinin hangi koşullar altında ön plan ve arka plan olarak kullanıldığı doğrulanmıştır.

1. Anlatım tümleçlerinde *-DX* eki kullanıldığı zaman ön plan anlamına sahip olmadığını görmüştür. Anlatım geçmiş zaman şimdi veya geçmişini ele alan bir zaman değil, insan psikolojisi meselesi olarak ele alınmalıdır. Olayın sıralılığına sahip olduğu zaman veya olaya dayanan yeni bir bilgi verilmesi durumunda *-DX* kullanılmıştır. Ayrıca bütün anlatımda kullanıldığında geçmiş zamanı ifade etmemektedir.

Sahne değişiklik ve faaliyet bildiren fiiller *-DX* eki ile birlikte kullanıldığı zaman arka plan özelliklerine sahiptir. Konuşma durumlarına aynı zamanda gerçekleşen durumları açıklarken ya da insanların eylemlerini göstermek ya da insanlar hakkında bilgi verdiği için kullanılmaktadır.

Metnin anlatım kısmında kullanılan geçmiş anlamı taşıyan *-DX* *ärti*, *-mXş* *ärti*, *-GAy* *ärti* ekleri; bu ekler bir olayın bitmişlik özelliğine sahip olduğu için ön plana karşılık gelmektedir. Anlamı yorumlanırken konuşurun bakışının zamansal pozisyonunun (geçmiş) referans zaman olarak alınabilmektedir.

Metnin anlatım kısmında sahne değişiklik anlamı taşıyan *-(X/A)r* *ärti* [+tf, +mom] fiillerle birlikte bir eylemin sonlandırmak anlamını gösterdiğinde arka plan özelliklere sahiptir.

Burada bir eylemin devam etme anlamında değil artık bir hal anlamı göstermektedir. Eğer bu fiiller eylemin devam ettiğini gösterirse bir hareketin geçmişte de gerçekleştiğini de göstermektedir.

Tarihsel anlatımda, $-(X/A)r$ eki geçmiş zaman rolü yapmaktadır. Anlatım metni şimdiki zamanla yazıldığı zaman, sanki öykü anında gerçekleşiyormuş gibi ya da okuyucu öykü içine katılıyormuş gibi bir his vermektedir. *İyi ve Kötü Prens öyküsünde*, $-(X/A)r$ sadece hikayenin başlarında hikayeyi canlandırmak amacıyla kullanılmıştır.

2. Diyaloglarda $-DX$ eki sıralılığı özelliğini içerirse, ön planın niteliklerine sahiptir. Eyleminin devam ettiği ve devam edilen $[-t]$ fiillerle bir araya geldiğinde geçmiş anlamı taşımaktadır. $-(X/A)r$ eki niyet, olasılık, zamansızlık anlamını göstererek diyaloglarda arka plan özelliği taşımaktadır. $-Gay$ ise niyet, olasılık, tahmin anlamı ile arka plan özelliklerini göstermektedir.

Bu tezde metin dilbiliminin ön plan ve arka plan kavramları, eski Uygurcanın zaman eklerine uygulanarak yeni bir bakış açısı sunulmuştur. Ayrıca şimdiye dek genelde cümlelere dayalı olarak incelenen zaman ekleri, bu çalışmada metin birimine genişletilmiştir. Bu sayede cümle üzerinde yapılan çalışmaların getirdiği sınırlamaların aşılabileceği ve bu konudaki eksiklerin de tamamlanabileceği gösterilmeye çalışılmıştır.

Yukarıda belirtildiği gibi eski Uygurca ve metin dilbiliminin bir araya gelmesi, eski Uygurca çalışmalarına olduğu gibi metin dilbilim çalışmalarına da katkı sağlayacaktır. Eski Uygurca metinler üzerinde metin dilbilimsel araştırma yöntemi kabul edildiğinde yalnızca çalışma konusu veya perspektifi genişletilmeyecek, aynı zamanda araştırma sonuçlarının geliştirilmesi için de bir fırsat yaratılmış olacaktır.

Ayrıca bu yöntem eski Uygurca ile sınırlı kalmayı gerektirmemektedir. Türkoloji için çok önemli kaynak eserler olan Kutadgu Bilig veya Dede Korkut gibi metinler de aynı şekilde incelenerek dilin çeşitli dönemlerdeki kullanımını daha geniş bir perspektiften incelenebilecektir.

KAYNAKÇA

- 柳洪亮(1995). 高昌石窟概述(The analysis of Gaochang Grottes). *中國新疆壁畫全集*. 遼寧美術出版社·新疆美術攝影出版社, 262~272.
- 李树辉 (2008). 库木吐喇石窟第 75, 79 窟壁画绘制年代和功德主身份研究(Detes for the Wall-paintings in Cave 75 and 79 of Kumutula Grottoes and Identity of Donors of These two Caves). *敦煌研究*, 2008(4), 36-42.
- 賀灵 (2006). *新疆宗教古籍, 資料輯注*(Religious Ancient Books of Xinjiang, Information Notes). 新疆人民出版社.
- Porter Abbott, H. (2010). *Cambridge introduction to narrative*. Cambridge univ. Press.
- Ağca, F. (2006). Eski Uygur Türkçesiyle Yazılmış Eserlerin Ses ve Şekil özelliklerine göre tarihlendirilmesi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)
- Ahn, M. C.(1983). 현대 국어의 양상 연구-인식 양태를 중심으로(The study of Korean Modality), *국어연구* 56. Seoul: Seoul National University, 1-92.
- Aikhenvald, A. Y.(2004). *Evidentiality*. Oxford : Oxford University Press.
- Aitchison, J.(1994). Understanding Words. *Language and Understanding*. Oxford: Oxford University Press, 83-95.
- Akar, A. (2014). *Türk dili tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat. 5. Baskı.
- Aksan, D. (2006). *Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Engin Yayın evi.
- Allen , J. H. & Greenough, J. B. (1903). *New Latin Grammar*, Boston.
- Aslan Demir, S. (2008). *Türkçede isteme kipliği: semantik-pragmatik bir inceleme*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Aslan Demir, S. (2016). *Görünüş kategorisi: Türkmence örneği*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- van der Auwera, J. ve Plungian, V. A. (1998). Modality's semantic map. *Linguistic Typology* 2 (1), 79–124.
- Ayazlı, Ö. (2009). *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap*. Ankara: TDK.
- Aydın, E. (2017). *Orhon Yazıtları:(Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

- Bacanlı, E. (2008). Türkiye Türkçesindeki-miş Ekinin Dolaylılık ve Dolaylılık-Dışı Kullanımlarında Zamansal Atıf. *bilig*, (44), 1-24.
- Bacanlı, E. (2014). *Kılınış Kategorisi ve Altaycada Kılınış Belirleyicisi Olarak Art Fiiller*. Ankara: TDK.
- Bach, E. (1986). The algebra of events. *Linguistics and philosophy*, 5-16.
- Bache, C. (1986). Tense and aspect in fiction. *Journal of literary semantics*, 15(2), 82-97.
- Bal, M. (2009). *Narratology: Introduction to the theory of narrative*. University of Toronto Press.
- Bardovi-Harlig, K. (2000). *Tense and aspects in second language 133, acquisition — Form, meaning, and use*. Oxford: Blackwell.
- Bennett, C. E. (1918). *New Latin Grammar*, NewYork.
- Benzer, A. (2012). *Türkçe'de zaman, görünüüş ve kiplik*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Biber, D., vd. (1999). *Longman grammar of spoken and written English* (Vol. 2). London: Longman.
- Booth, W. C. (2010). *The rhetoric of fiction*. University of Chicago Press.
- Boye, K.(2010). Evidence for what? Evidentiality and scope. *STUF – Language Typology and Universals* 63 No. 4, 290-307.
- Breu, W. (1994). Interactions between lexical, temporal and aspectualmeanings. *Studies in Language. International Journal sponsored by the Foundation “Foundations of Language”*, 18(1), 23-44.
- Brinton, L. J. (1988). *The development of English aspectual systems: Aspectualizers and post-verbal particles*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bronzwaer, W. J. M.(1970).*Tense in Nobel*, Wolters- Noodhoff.
- Bronzwaer, W. J. M.(1975).A Hypothesis concerning Deictic Tense-adverbs in Narrative Structure. *Journal of Semantics*, 4, 53-72.
- Brooks, J. A. ve Winbery, C. L. (1993). *Syntax of New Testament Greek*(신약성경헬라어 구문론) (Ha, M. H Çev). Seoul.
- Bybee, J.(1985). *Morphology: A study of the relation between meaning and form*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Bybee, J. L., Perkins, R. D. ve Pagliuca, W. (1994). *The evolution of grammar: Tense, aspect, and modality in the languages of the world* (Vol. 196). Chicago: University of Chicago Press.

- Bybee, J. L. ve Fleischman, S. (Eds.)(1995). *Modality in grammar and discourse* (Vol. 32). John Benjamins Publishing.
- Carparis, C. P.(1975). Tense without time: the Present tense in narration, *Schweizer Anglistischen Arbeiten* 84. Berne: Franke.
- Carson, D. A.(2002). *Exegetical fallacies* (성경 해석의 오류) (Park.,D.Y. Çev). Seoul.
- Çetin, E. (2012). *Altun yaruk yedinci kitap: Berlin Bilimler Akademisi'ndeki metin parçaları: karşılaştırmalı metin, çeviri, açıklamalar, dizin*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Chafe, W. ve J. Nichols eds.(1986). *Evidentiality: the linguistic coding of epistemology*, Ablex Publishing Corporation.
- Chafe, W.(1986). Evidentiality in English Conversation and Academic Writing. *Evidentiality: the linguistic coding of epistemology*. Ablex Publishing Corporation, 261-272.
- Chafe, W. (1994). *Discourse, consciousness, and time: The flow and displacement of conscious experience in speaking and writing*. Chicago: University of Chicago Press.
- Cho, S.K. (2013). 天山 위구르 왕국의 佛敎繪畫 研究 , Seoul: Doktora tezi.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Comrie, B. (1976). *Aspect: An introduction to the study of verbal aspect and related problems* (Vol. 2). Cambridge: Cambridge university press.
- Cornillie, B.(2009). Evidentiality and epistemic modality: On the close relationship between two different categories, *Functions of Language* vol. 16, no. 1. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 44-62.
- Croft, W. ve Cruse, D.A. (2004). *Cognitive Linguistics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Croft, W. ve Cruse, D.A.(2005). *Cognitive linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cruse, D. A. (1986). *Lexical semantics*. Cambridge: Cambridge university press.
- Cruse, D.A.(1995). Polysemy and related phenomena from a cognitive linguistic viewpoint, *Computational Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press, 33-49.

- Cruse, D.A.(2000). Lexical ‘facets’: between monosemy and polysemy, in S. Beckmann, P. König ve T. Wolf eds.,*Sprachspiel und Bedeutung*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 25-36.
- Cruse, D.A. (2000). *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- Cruse, D. A. (2002). *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*(언어의 의미: 의미. 화용론 개론(Lim, J. R.&Kim, D. H. Çev)). 태학사.
- Cruse, D. A. (2011). *Meaning in language: An introduction to semantics and pragmatics*. Oxford: Oxford University press.
- Cuyckens, H. & B. Zawada(eds.)(2001). *Polysemy in Cognitive Linguistics*. Amsterdam: Selected Papers from the International Cognitive Linguistics Conference, 1997. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- De Beaugrande, R. ve Dressler, W. U. (1981). *Introduction to text linguistics*. Routledge.
- Demir, N. ve Yılmaz, E. (2007). Uygur Edebiyatı: Nesir. *Talât Sait Halman* (Genel ed.) *Türk Edebiyatı Tarihi I, İstanbul: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı*, 154-161.
- Demir, N. ve Yılmaz, E. (2014). *Türk dili el kitabı*. Ankara: Grafiker Yayıncılık. 7.baskı.
- Dressler, W. (2004). *Einführung in die Textlinguistik* (텍스트언어학 개론) (Lee. J. W. Çev). 한국문화사.
- Dry, H. A. (1983). The movement of narrative time. *Journal of literary semantics*, 12(2), 19-53.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Dili Tarihi Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla*. 17.Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erdal, M. (2004). *A grammar of Old Turkic* (Vol. 3). Brill.
- Ergin, M.(2004). *Türk dil bilgisi*, İstanbul: Bayrak basım.
- Fleischman, S. (1990). *Tense and narrativity: From medieval performance to modern fiction*. University of Texas Press.
- Gabain, A. V. (2000). *Eski Türkçenin Grameri*. 3. Baskı. Ankara: TDK.
- Gencan, T. N. (2001). *Dilbilgisi*. Ayraç Yayınevi.
- Genette, G. (1997). *Narrative Discourse*. Cornell University Press.
- Givón, T. (1979). *On understanding Grammar*. New York: Academic Press.

- Givón, T. (1984). *Syntax: A functional-typological Introduction Volume I*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Givón, T. (1991). Markedness in grammar: distributional, communicative and cognitive correlates of syntactic structure. *Studies in Language* 15, 335-370.
- Go., J. B. ve Lee. H. I.(1996). *성경 해석자를 위한 신약헬라어구문론(Exegetical Grammar of New Testament Greek)*, Korea Baptist Theological University Publication Department.
- Gökçe, F. (2013). *Gramerleşme teorisi ve Türkçe fiil birleşmeleri: Oğuz Türçesine dayalı tarihsel-karşılaştırmalı bir inceleme*. TKAE.
- Gulcalı, Z. (2015). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars Hikâyesi"*. Ankara: TDK.
- Gulcalı, Z.(2018). Eski Uygurcadan Çağdaş Uygurcaya anlam Değişimleri, X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu. Eskişehir.
- Guli, A. (2003). 西域古代ウイグル語佛敎文獻研究—セランド(西域)(The Study of the Ancient Uyghur Buddhist Literature) におけるウイグル文字 [法華經] について. *印度學佛敎學研究*, 51, 933-935.
- Gültekin, M. (2006). Tarihi ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Gelecek Zaman Ekleri Üzerine Bir Deneme. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (20), 33-59.
- de Haan, F.(2001). The relation between modality and evidentiality. *Linguistische Berichte*, 9, 201-216.
- de Haan, F. (2006). Typological Approaches to Modality. *The expression of modality*, 27, 69.
- Halliday, M. A. K. ve Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. *English Language Series*. London: Longman.
- Halliday, M.A.K. ve Matthiessen, C. M(2004). *An Introduction to Functional Grammar*. 3rd Ed. London: Hodder Arnold.
- Hamburger, K. (1953). Das epische Präteritum. *Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*, 27, 329.
- Hamilton, J. R. (1998). *İyi ve kötü prens öyküsü*. Ankara: TDK.
- Hardman, M. J.(1986). Data-source marking in the Jaqi Languages. *Evidentiality: the linguistic coding of epistemology*. Ablex Publishing Corporation, 113-136.

- Harweg, R. (1975). Perfekt und Präteritum im gesprochenen Neuhochochdeutsch. Zugleich ein Beitrag zur Theorie des nichtliterarischen Erzählens. *Orbis*, 24(1), 130-183.
- Harweg, R. (2008a). *Zeit in Mythos und Geschichte* 1. Berlin: LIT.
- Harweg, R. (2008b). *Zeit in Mythos und Geschichte* 3. Berlin: LIT.
- Harweg, R. (2008c). *Zeit in Mythos und Geschichte* 4. Berlin: LIT.
- Harweg, R. (2009). *Zeit in Mythos und Geschichte* 2. Berlin: LIT.
- Heinemann, W. ve Viehwerger, D. (2001). *텍스트 언어학 입문(Textlinguistik)* (Çev. Baek, S. J. Çev). Seoul.
- Holt, J. (1943). *Etudes d'aspect*. Universitetsforlaget i Aarhus ejnar munksgaard.
- Hopper, P. (1979). Aspect and foregrounding in discourse. *Syntax and semantics — Discourse and syntax*. New York: Academic Press , 213-241
- Hoye, L. (1997). *Adverbs and modality in english*. Harlow, England.
- Jacobsen, W. H.(1986). The Heterogeneity of Evidentials in makah, *Evidentiality: the linguistic coding of epistemology*. Ablex Publishing Corporation, 3-28.
- Jakobson, R.(1931[1984]). *Russian and Slavic grammar: studies 1931-1981* (Vol. 106). Walter de Gruyter.
- Jakobson, R. ve Pomorska, K.(1980[1983]) *Dialogues*, Cambridge: MIT Press.
- Jespersen, O. (1933). *Essentials of English Grammar*. London: Allen University.
- Johanson, L. (1971). *Aspekt im Türkischen: Vorstudien zu einer Beschreibung des türkeitürkischen Aspektsystems* (Doctoral dissertation, Acta Universitatis Upsaliensis).
- Johanson, L. (1999). Typological notes on aspect and actionality in Kipchak Turkic. *Tense-Aspect, Transitivity and Causativity*. Philadelphia PA: Benjamins, 171-184.
- Johanson, L. (2000a). Viewpoint operators in Europeans languages. *Tense and aspect in the languages of Europe*. Berlin&NewYork: Mouton de Gruyter, 27-187.
- Johanson, L.(2000b). Turkic indirectives. *Evidentials. Turkic, Iraninan and neighboring languages*. Berlin&NewYork: Mouton de Gruyter, 61-87.
- Johanson, L.(2003). Evidentiality in Turkic. *Studies in evidentiality* (Typological Studies in Language 54). Amsterdam&Philadelphia: John Benjamins, 273-290.
- Johanson, L. (2016). *Türkçede görünüş*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Jung, J. H.(2005). *위구르 유목 제국사(Uyghur Nomadic History)*, 문학과 지성사
- Jung, J. İ. (2011). *중앙아시아 출토 산스크리트 불교문헌-타림분지를 중심으로(Sanskrit*

- Buddhist literature excavated from Central Asia-focusing on the Tarim Basin), *역경학개론*, 121-135.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin dil bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karadoğan, A. (2009). *Türkiye Türkçesinde Kılınış*. Divan Kitap.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk (Giriş, Metin ve Dizin)*. Ankara: TDK.
- Kearns, K.(2000). *Semantics*. New York: Palgrave Macmillan.
- Kim, J. N. (2010). 소설 텍스트 시제이동의 한 가지 새로운 기능(A New Function of Tense Shift in Novel Texts.). *텍스트언어학* 28, 1-22.
- Kim, S. H. (1994). 텍스트에서의 생략현상에 대한 연구(Die Erforschung der Ellipse in Texten). *텍스트언어학* 1. 한국텍스트언어학회, 387-421.
- Kim, T. H. (2018). 서사적 과거와 화자의 이론: Episches Präteritum und Theorie des fiktionalen Erzählens. *인문논총*, 75(1), 489-527.
- Klein, W. (1994). *Time in language*. Psychology Press.
- Kocaman, A. (1983). Türkçede kip olgusu üzerine görüşler. *TDAY Belleten 1980-1981*, 81-85.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye türkçesi grameri*. Ankara: TDK.
- Korkmaz, Z. (2017). *Türkiye Türkçesi grameri*, şekil bilgisi, Ankara: TDK. 5.başkı.
- Kupersmitt, J., Yifat, R. ve Blum-Kulka, S. (2014). The development of coherence and cohesion in monolingual and sequential bilingual children's narratives: Same or different?. *Narrative Inquiry*, 24(1), 40-76.
- Lakoff, G. (1987). *Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind*. University of Chicago press.
- Latzel, S. (1977). *Die deutschen Tempora Perfekt und Präteritum*. Hueber.
- Lausberg, H. (1967). *Elemente der literarischen Rhetorik*. Hueber.
- Lausberg, H. (1960). *Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*, 2. Brill.
- Lim, J.R. (1996). 다의어의 인지적 의미 특성(Cognitive Semantic Properties of Polysemous Words). *언어학*, (18), 229-261.
- Lim, J.R. (2006). 인지언어학적 관점에서 본 의미의 본질 (The Nature of Meaning from the Cognitive Linguistic Viewpoint). *한국어 의미학*, 21, 1-29.

- Lim, J.R. (2009). 다의어의 판정과 의미 확장의 분류 기준(Criteria for polysemous word identification and classification of their extended meanings), *한국어 의미학*, 28, 193-226.
- Longacker, R. E. (1983). *The grammar of Discourse*, NewYork: Plenum Press.
- Lyons, J. (1977). *Semantics*. Volume I. Cambridge: Cambridge UP.
- Lyons, J. ve John, L. (1995). *Linguistic semantics: An introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lyons, J.(1977). *Semantics Volume 2*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Menges, K. H. (1968). *The Turkic Languages and Peoples: An Introduction to Turkic Studies* Wiesbaden: Harrassowitz.
- Mourelatos, A. P. (1978). Events, processes, and states. *Linguistics and philosophy*, 2(3), 415-434.
- Müller, F. W. K. ve von Gabain, A. (1945). *Çaştani Bey hikâyesi*. Bürhaneddin Erenler Basımevi.
- Nam, G. S. vd. (1985). *표준 국어문법론 (Standard Korean Grammar)*. Seoul: 탑출판사.
- Nam, S. H. (2007). *한국어 술어의 사건 구조와 논항 구조(The argument structures and the semantic structure of Korean)* (Vol. 57). Seoul: SNU press.
- Nauze, F. D.(2008). *Modality in Typological Perspective*. Amsterdam: Institute for Logic. Language and Computation.
- Nuyts, J.(2006). Modality: Overview and linguistic issues. *The expression of modality*. (The Expression of Cognitive Categories 1.) Berlin - New York: Mouton de Gruyter. 1-26.
- Nuyts, J.(2009), 'The one-commitment-per-clause' principle and the cognitive status of qualificational categories, *Linguistics* 47, 141-171.
- Ölmez, M. (1991). *Altun Yaruk III. Kitap (= 5. Bölüm) Suvarṇaprabhâsasûtra. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi I*, Ankara.
- Özbay, B. (2014). *Huastuanıft: Manihaist Uygurların Tövbe Duası*. Ankara: TDK.
- Özkan, M. (2003). Tarihî Türkiye Türkçesi Metinlerinde İstek Eki -a / -e'nin Kullanılışı Üzerine. *TDED*. XXX İstanbul, 359-385.
- Pak, J. Y. (2007). 문법 형식의 전경 의미와 배경 의미(Foreground and Background of Grammatical Meanings). *한국어 의미학 (The Society of Korean Semantics)*, 22, 73-94

- Palmer, F. R. (1986). *Mood and modality*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Palmer, F. R. (2001). *Mood and modality*, 2nd edition. Cambridge :Cambridge University Press.
- Pind, J. L. (2013). *Edgar Rubin and psychology in Denmark: Figure and ground*. Springer Science & Business Media.
- Plungian, V. A.(2001). The place of evidentiality within the universal grammatical space”. *Journal of Pragmatics* vol. 33, 349-357.
- Prince, G. (2003). *A dictionary of narratology*. University of Nebraska Press.
- Pustejovsky, J. ve Bouillon, P. (1995). Aspectual coercion and logical polysemy. *Journal of semantics*, 12(2), 133-162.
- Quirk, R. et al.(1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language* . London: Longman.
- Rachmati, G. R., ve Eberhard, W. (1937). *Türkische Turfan-Texte: VII*. Akademie der Wissenschaften, in Kommission bei W. de Gruyter u. Company.
- Reichenbach, H. (1947). *Elements of Symbolic Logic*. NewYork: McMillan.
- Reinhart, T.(1984). Principles of gestalt perception in the temporal organization of narrative texts. *Linguistics* 22, 779-809.
- René, G. (2006). *L'empire des steppes*(유목민족제국사) (Kim.,H.D., et al Çev). Seoul.
- Rentzsch, J. (2005). *Aspekt im Neuigurischen* (Vol. 65). Otto Harrassowitz Verlag.
- Rentzsch, J. (2013). Türk Dillerinde Kipsellik ve Kipselligin Anlambilimsel Haritasi. *Bilig*, 67, 129.
- Riddle, E. (1986). The meaning and discourse function of the past tense in English. *TESOL quarterly*, 20(2), 267-286.
- Róna-Tas, A. (1991). An introduction to Turkology. *Studia uralo-altaica*, 33, 1-170.
- Rutherford, W. E. (1982). Markedness in second language acquisition 1. *Language learning*, 32(1), 85-108.
- Saeed, J. I. (1997). *Semantics*. London: Blackwell Publishers Ltd.
- Sasse, H. J. (1991). Aspect and Aktionsart: a reconciliation. *Belgian journal of linguistics*, 6(1), 31-45.
- Schiffrin, D. (1981). Tense variation in narrative. *Language* 57(1), 45-62.
- Slobin, D. I. ve Aksu, A. A. (1982). Tense, aspect and modality in the use of the Turkish evidential. *Tense-aspect: Between semantics and pragmatics*, 185-200.

- Smart, N. (2004). *The World's Religions* 세계의 종교 (Yun, W. C. Çev). Seoul.
- Smith, C. R. (1981). Errant Aorist Interpreters. *Grace Theological Journal*, 2, 205-226.
- Smith, C. S.(1991). *The Parameter of Aspect*. Studies in linguistics and philosophy. Kluwer Academic Publishers.
- Smith, C. S. (1997). *The parameter of aspect* (Vol. 43). Studies in linguistics and philosophy. Kluwer Academic Publishers.
- Speas, M.(2008). On the syntax and semantics of evidentials. *Language and Linguistics Compass*, 2, 940-965.
- Subaşı-Uzun, L. (1995). *Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı*, Simurg Yayınları.
- Sweetser, E.(1990). *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. Cambridge University Press.
- Takachi, T (2011). An Essay on the Meaning Structure of ‘-keyss-‘ from the Polysemy View (다의성 분석의 입장에서 바라본 ‘-꺄-’의 의미구조). *Korean Journal of Linguistics*, 36(1), 93-116.
- Takachi, T. (2013). An essay on the meaning structures and the degrees of modality regarding the analytic forms ‘-(u)l swu {iss/eps}’(‘-(으)르 수 {있/없}-’의 의미구조와 양태성). *Language Research*, 49.3, 527-554.
- Talmy, L. (2000). *Toward a cognitive semantics* (Vol. 2). MIT Press.
- Taylor, J. (2002). *Cognitive Grammar*. Oxford University Press.
- Taylor, R. C. (1977). The aspectual structure of the English sentence. *Doshisha University English and English Literature Research*, 164-198.
- Tekin, Œ. (1976). *Uygurca metinler II: Maytrisimit, Burkancuların Mehdisi Maitreya ile buluşma, Uygurca iptidai bir dram.(Burkancılığın Vaibhaşka tarikatine ait bir eserin Uygurcası)*. Ankara. Sevinç matbaası.
- Tekin, T. (2000). *Orhon Türkçesi Grameri* (Vol. 9). (ed. Ölmez, M.), Ankara : TDK.
- Ungerer, F. ve Schmidt, H. (1999). *An Introduction to Cognitive Linguistics*, London and New York.
- Van Dijk, T. A.(1977). *Text and context: Explorations in the semantics and pragmatics of discourse*.
- Vendler, Z. (1957). Verbs and times. *The philosophical review*, 143-160.
- Wallace, S. (1982). Figure and ground: The interrelationships of linguistic categories. *Tense-aspect: Between semantics and pragmatics*, 1, 201-223.

- Weinrich, H. (1964/1977). *Tempus, Besprochene und erzählte Welt*. Kohlhammer.
- Weinrich, H. (1970). Tense and time, *Archivum Linguisticum*. 1(new series), 31-41.
- Weinrich, H. (1973). *Le temps: le récit et le commentaire*. Éditions du Seuil.
- Weinrich, H. (1985). Fremdsprachen als fremde Sprachen. *ders: Wege der Sprachkultur. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart*, 195-201.
- Weinrich, H. (1993). *Textgrammatik*. Duden.
- Weinrich, H. (2001). *Tempus, Besprochene und erzählte Welt*, 6. Neu bearb. Aufl., München: Verlag C.H. Beck.
- Willett, T.(1988). A Cross-Linguistic Survey of The Grammaticization of Evidentiality. *Studies in Language* 12, 51-97.
- Wittgenstein, L. (1958). *The blue and brown books*. Blackwell press.
- Wittgenstein, L. (2009). *Philosophical investigations*. John Wiley & Sons.
- Wunderlich, D. (1971). Pragmatik, Sprechsituation, *Deixis*. LiLi 1 ,153-190.
- Wymann, A. R.(1996). The expression of modality in Korean. Doktora Tezi, Bern : Universität Bern.
- Yaman, E. (2017). *Türkiye Türkçesinde zaman kaymaları*. 3.baskı. Ankara: TDK.
- Yang, Y. J. (2010). The Survey and analyses of Semantical Aspect in English.(영어 의미적 상에 대한 고찰 및 분석). *Modern Studies in English Language & Literature*, 54(4), 133-156.
- Yazıcı, N. (2004). Anlatı Metinlerinde Ön ve Arka planı Belirginleştiren Dilsel Görünümler: Türkçe Üzerine Gözlemler, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Yoo, S. M.(2003). 로만 야콥슨의 유표성 이론 연구(A study on Roman Jakobson's Markedness Theory), *러시아연구 제 16 권 제 2 호*, 271-292.
- Youm, J. S. (2009). 불교 숫자의 상징성 고찰 (A Consideration of Symbolism in Buddhist Numbers Centering on `4` and `7`). *종교연구*, 55, 223-260.
- Youn, S. M (2004). 텍스트언어학과 문학작품 분석(Textlinguistics for Analyzing Literary Works). *한국어학(Korean Linguistics)*, 25, 53-87.
- Zieme, P. (1969). Untersuchungen zur Schrift und Sprache der manichäisch-türkischen Turfantexte (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Berlin.
- Zieme, P. ve Georg, K. (1978). *Ein uigurisches Totenbuch*. Akademiai Kiado.

Zieme, P. (1985). *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren*. Berlin: Berliner Turfan-Texte XIII.